

ISSN 2409–9260 (Print)
ISSN 2415–3869 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

№ 9–10 (272–273)

Виходить 10–12 разів на рік • Заснований у грудні 1994 р.

Одеса
2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Завадська Діана Володимирівна, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна

Заступники головного редактора

Слатвінська Марина Олександрівна, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Хомутенко Алла Віталіївна**, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна

Технічний редактор

Батанова Тетяна Володимирівна, начальник науково-редакційного відділу, Одеський національний економічний університет, Україна

Божинова Маріяна, доктор екон. наук, професор, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, **Бухтіарова Аліна Геннадіївна**, кандидат екон. наук, доцент, Сумський державний університет, Україна, **Гончаренко Олена Миколаївна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Гудзь Тетяна Павлівна**, доктор екон. наук, доцент, Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна, **Єрмакова Ольга Анатоліївна**, доктор екон. наук, професор, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, **Жердєвська Лілія Вікторівна**, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Зборіна Ірина Михайлівна**, кандидат екон. наук, доцент, Поліський державний університет, Республіка Білорусь, **Зеленка Владімір**, канд. екон. наук., доцент, Вища школа економіки у Празі, Чеська Республіка, **Кетнерс Карліс**, доктор екон. наук, професор, Банківська вища школа бізнесу і фінансів, Латвійська Республіка, **Лайко Олександр Іванович**, доктор екон. наук, старший науковий співробітник, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, **Літвінов Олександр Сергійович**, доктор екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Лоханова Наталія Олександрівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Маркс-Бєльська Рената**, канд. екон. наук., доцент, Вармінсько-Мазурський університет в Ольштині, Республіка Польща, **Мелжиковська Наталія Семенівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Нездоймінов Сергій Георгійович**, кандидат екон. наук, доцент, Одеський національний економічний університет, Україна, **Онищенко Світлана Володимирівна**, доктор екон. наук, професор, Національний Університет «Полтавська політехніка ім. Ю. Кондратюка, Україна, **Семенова Валентина Григорівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Слободяник Юлія Борисівна**, доктор екон. наук, професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана, Україна, **Сментина Наталія Валентинівна**, доктор екон. наук, професор, Одеський національний економічний університет, Україна, **Смокова Маруся**, кандидат екон. наук, доцент, Академія економіки ім. Д. А. Ценова, Республіка Болгарія, **Совік Людмила Єгорівна**, доктор екон. наук, професор, Поліський державний університет, Республіка Білорусь

Міжнародна представленість та індексація:

- ✓ Index Copernicus International (ICV 2018: 75.22).
- ✓ Google Scholar (h-індекс – 10).
- ✓ Реферативна база даних «Україніка наукова».
- ✓ Український реферативний журнал «Джерело».
- ✓ Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
- ✓ Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru.
- ✓ Електронний репозитарій Одеського національного економічного університету.
- ✓ Російський індекс наукового цитування (РІНЦ).

Засновник:

Одеський національний економічний університет

Свідцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 20991-10791ПР від 18 серпня 2014 р. (перереєстрація)

Включено до «Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі наказу Міністерства освіти і науки України від 09.03.2016 р. № 241

Адреса редакційної колегії:

Україна, 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ONEU, ауд. 110

тел.: (048) 777-89-16

e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua

<http://visnik.oneu.edu.ua/index.php>

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Даниліна Світлана

Аналіз динаміки валового внутрішнього продукту України 10

Горга Світлана

Власний оборотний капітал як інструмент досягнення
фінансової рівноваги підприємства 22

Коваленко Вікторія, Мазур Тетяна

Управління конкурентною позицією банків..... 38

Кошельок Галина, Жамбей Тетяна

Електронний документообіг як один із інструментів
бізнес-інжинірингу 54

Макуха Сергій

Формування національної моделі економічного розвитку України
під впливом глобалізації..... 69

Ольвінська Юлія, Самоуськова Олена

Дослідження особливостей людського розвитку
у пострадянських країнах 82

Пудичева Галина

Логістика: сутність поняття та еволюція концепцій розвитку 94

Слатвінська Марина, Гончаренко Олена, Козак Олександр

Актуальні проблеми функціонування та напрями
вдосконалення податку на додану вартість в Україні..... 113

Старенька Ольга

Оцінка ризиків як компонент системи внутрішнього
контролю підприємства..... 127

Шикіна Ольга, Нєчева Наталя

Дослідження стану музейного господарства в Україні..... 146

НАШІ АВТОРИ..... 163

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
ALL-UKRAINIAN ASSOCIATION OF YOUNG SCIENTISTS

SCIENTIFIC BULLETIN

Collection Of Scientific Works

№ 9-10 (272-273)

Monthly or Bi-monthly statement • Founded in December 1994

Odessa
2019

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief

Zavadska Diana, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Deputies of Editor-in-Chief

Khomutenko Alla, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slatvinska Maryna**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

Proofreader editor

Batanova Tetiana, Head of scientific and editorial department, Odessa National Economic University, Ukraine

Bozhinova Mariyana, Dr. Sc. (Econ.), Prof., D.A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Bukhtiarova Alina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Sumy State University, Ukraine, **Goncharenko Olena**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Gudz Tetiana**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Poltava University of Economics and Trade, Ukraine, **Ermakova Olga**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Institute Of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Ketners Karlis**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., BA School of Business and Finance, Republic of Latvia, **Laiko Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Senior Scientific Associate, Institute of Market Problems And Economic-Ecological Research of the NAS of Ukraine, **Litvinov Oleksandr**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Lokhanova Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Marks-Bielska Renata**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland, **Medzhibovska Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Nezdoymynov Sergii**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Onyshchenko Svitlana**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Ukraine, **Sovik Lyudmila**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Polesky State University, Republic of Belarus, **Semenova Valentyna**, Dr. Sc. (Econ.), Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Slobodianyk Yuliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Kyiv national economic university named after Vadym Hetman, Ukraine, **Smentyna Nataliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine, **Smokova Marusya**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., D. A. Tsenov Academy of Economics, Republic of Bulgaria, **Zborina Irina**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Polesky state university, Republic of Belarus, **Zelenka Vladimir**, Cand. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., University of economics Prague, Czech Republic, **Zherdetska Liliia**, Dr. Sc. (Econ.), Assoc. Prof., Odessa National Economic University, Ukraine

International Abstracting and Indexing:

- ✓ Index Copernicus International (ICV 2018: 75.22).
- ✓ Google Scholar (h-індекс – 10).
- ✓ Reference database «Ukrainika Naukova».
- ✓ Ukrainian abstract journal «Dzherelo».
- ✓ Vernadsky National Library of Ukraine.
- ✓ eLIBRARY.ru Scientific Electronic Library.
- ✓ Electronic repository of the Odessa National
- ✓ Economic University.
- ✓ Russian Scientific Citation Index (RSCI).

Establisher:

Odessa National Economic University

Certificate of print mass media state registration:

KB № 20991-10791IIP from 18.09.2014 (re-registration)

Included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate, for Economic sciences according to the Decree of Ministry of Education and Science of Ukraine dated from

09.03.2016, No. 241

Aditorial office address:

65082, Ukraine, Odessa, tel. (+38048) 777-89-16

e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua

<http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

CONTENTS

ECONOMIC SCIENCES

Danilyna Svetlana

Analysis of the dynamics of the Gross Domestic Product of Ukraine 10

Iorga Svitlana

Own working capital as an instrument of achieving the financial
balance of the enterprise 22

Kovalenko Victoria, Mazur Tatiana

Managing the bank's competitive position 38

Koshelek Halina, Zhambei Tetiana

Electronic documentation as one of the business-engineering
instruments 54

Makukha Serhii

Formation of the national model of economic development
of Ukraine under the impact of globalization 69

Olvinskaya Juliya, Samotoenkova Elena

Investigation of peculiarities of human development
in post-Soviet countries 82

Pudycheva Halyna

Logistics: the essence of the concept and evolution
of development concepts 94

Slatvinska Maryna, Goncharenko Olena, Kozak Alexander

Current problems of functioning and directions of improvement
of value added tax in Ukraine 113

Starenka Olha

Risk assessment as a component of the internal control system
of the enterprise 127

Shykina Olga, Niecheva Natalia

Investigation of the state of museum economy in Ukraine 146

AUTHORS 163

ISSN 2409-9260 (Print)
ISSN 2415-3869 (Online)

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ УКРАИНЫ
ОДЕССКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАИНСКАЯ АССОЦИАЦИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

Сборник научных трудов

№ 9-10 (272-273)

Выходит 10-12 раз в год • Основан в декабре 1994 г.

Одесса
2019

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

Завадская Диана Владимировна, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина

Заместители главного редактора

Слатвинская Марина Александровна, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Хомутенко Алла Витальевна**, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина

Технический редактор

Батанова Татьяна Владимировна, начальник научно-редакционного отдела, Одесский национальный экономический университет, Украина

Божинова Марьяна, доктор экон. наук профессор, Академия экономики им. Д. А. Ценова, Республика Болгария, **Бухтиярова Алина Геннадьевна**, кандидат экон. наук, доцент, Сумской государственный университет, Украина, **Гончаренко Елена Николаевна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Гудзь Татьяна Павловна**, доктор экон. наук, доцент, Полтавский университет экономики и торговли, Украина, **Ермакова Ольга Анатольевна**, доктор экон. наук, профессор, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, **Жердецкая Лилия Викторовна**, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Зборина Ирина Михайловна**, кандидат экон. наук, доцент, Полесский государственный университет, Республика Беларусь, **Зеленка Владимир**, канд. экон. наук, доцент, Высшая школа экономики в Праге, Чешская Республика, **Кетнерс Карлис**, доктор экон. наук, профессор, Банковская высшая школа бизнеса и финансов, Латвийская Республика, **Лайко Александр Иванович**, доктор экон. наук, старший научный сотрудник, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, **Литвинов Александр Сергеевич**, доктор экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Лоханова Наталья Алексеевна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Марке-Бельская Рената**, канд. экон. наук, доцент, Варминско-Мазурский университет в Олытыне, Республика Польша, **Меджибовская Наталия Семеновна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Нездойминов Сергей Георгиевич**, кандидат экон. наук, доцент, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Онищенко Светлана Владимировна**, доктор экон. наук, профессор, НУ «Полтавская политехника им. Ю. Кондратюка, Украина, **Семенова Валентина Григорьевна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Слободяник Юлия Борисовна**, доктор экон. наук, профессор, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана, Украина, **Сментына Наталия Валентиновна**, доктор экон. наук, профессор, Одесский национальный экономический университет, Украина, **Смокова Маруся**, кандидат экон. наук, доцент, Академия экономики им. Д. А. Ценова, Республика Болгария, **Совик Людмила Егоровна**, доктор экон. наук, профессор, Полесский государственный университет, Республика Беларусь

Международная представленность и индексация:

- ✓ Index Copernicus International (ICV 2018: 75.22).
- ✓ Google Scholar (h-индекс – 10).
- ✓ Реферативная база данных «Україніка наукова».
- ✓ Украинский реферативный журнал «Джерело».
- ✓ Национальная библиотека Украины им. В.И. Вернадского.
- ✓ Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru.
- ✓ Электронный репозиторий Одесского национального экономического университета.
- ✓ Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

Основатель:

Одесский национальный экономический университет

Свидетельство о Государственной регистрации печатного средства массовой информации: Серия КВ № 20991-107911Р от 18 августа 2014 г. (перерегистрация)

Включен в «Перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук» на основании приказа Министерства образования и науки Украины от 09.03.2016 г. № 241

Адрес редакционной коллегии:

Украина, 65082, г. Одесса, ул. Гоголя, 18, ОНЭУ, ауд. 110

тел.: (048) 777-89-16

e-mail: visnik.nauka@oneu.edu.ua

<http://n-visnik.oneu.edu.ua/index.php>

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Данилина Светлана

Анализ динамики валового внутреннего продукта Украины 10

Иорга Светлана

Собственный оборотный капитал как инструмент достижения
финансового равновесия предприятия 22

Коваленко Виктория, Мазур Татьяна

Управление конкурентной позицией банков 38

Кошелёк Галина, Жамбей Татьяна

Электронный документооборот как один из инструментов
бизнес-инжиниринга 54

Макуха Сергей

Формирование национальной модели экономического развития
Украины под влиянием глобализации..... 69

Ольвинская Юлия, Самоуенкова Елена

Исследование особенностей человеческого развития
в постсоветских странах 82

Пудычева Галина

Логистика: сущность понятия и эволюция концепций развития 94

Слатвинская Марина, Гончаренко Елена, Козак Александр

Актуальные проблемы функционирования и направления
совершенствования налога на добавленную стоимость в Украине 113

Старенькая Ольга

Оценка рисков как компонент системы внутреннего
контроля предприятия 127

Шикина Ольга, Нечева Наталья

Исследование состояния музейного хозяйства в Украине..... 146

НАШИ АВТОРЫ 163

УДК 330.55.051

JEL Classification: E010

Даниліна Світлана

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню динаміки розвитку економіки України протягом останніх років на тлі зміни показника валового внутрішнього продукту в європейських країнах. В роботі використані загально наукові та спеціальні методи економічної теорії, а саме: генетичний метод, системний підхід, принцип єдності історичного та логічного. Досліджено динаміку змін валового внутрішнього продукту України та інших країн світу, протягом 1991–2018 років. Досліджено прогнозовані зміни показника валового внутрішнього продукту в Україні, здійснені різними міжнародними організаціями. Відображено сучасний стан рівня валового внутрішнього продукту України в порівнянні з іншими країнами. Висвітлено зміст макроекономічних процесів, що визначають сучасний економічний стан України. Здійснено порівняння показника валового внутрішнього продукту України з показниками інших країн світу. Для порівняльного зіставлення використовувався показник валового внутрішнього продукту за паритетом купівельної спроможності на душу населення (реальний валовий внутрішній продукт). Акцентовано увагу, що і в Україні, і в групах країн Європи наявна позитивна тенденція до зростання. Обґрунтовано, що в Україні зростання реального валового внутрішнього продукту є незначним. Визначено зовнішні та внутрішні причини повільного зростання реального валового внутрішнього продукту, зокрема високий рівень корупції; війна на Сході; зростання інфляції, облікової ставки НБУ; низька інвестиційна привабливість вітчизняних підприємств; зростання зовнішнього боргу; зношеність транспортної інфраструктури, слабка економічна динаміка, відсутність стратегії розвитку країни. Наведено напрямки розв'язання ситуації, що склалася в країні, запропоновано шляхи зростання темпів приросту валового внутрішнього продукту з врахуванням досвіду провідних країн світу.

Ключові слова: номінальний ВВП, реальний ВВП, ВВП за паритетом купівельної спроможності, ВВП по ПКС на душу населення.

Danilyna Svetlana

ANALYSIS OF THE DYNAMICS OF THE GROSS DOMESTIC PRODUCT OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the research of the dynamics of economic development of Ukraine in recent years against the backdrop of changes in the gross

domestic product in European countries. General scientific and special methods of economic theory, namely: genetic method, systematic approach, the principle of unity of historical and logical have been used in the paper. The dynamics of changes in gross domestic product of Ukraine and other countries of the world during 1991–2018 has been investigated. The projected changes in the gross domestic product in Ukraine by various international organizations have been investigated. The current state of the level of gross domestic product of Ukraine in comparison with other countries has been defined. The content of macroeconomic processes determining the current economic situation of Ukraine has been highlighted. The indicator of gross domestic product of Ukraine has been compared with other countries of the world. The gross domestic product by purchasing power parity per capita (real gross domestic product) has been used for comparative comparison. It has been emphasized that there is a positive upward trend in both Ukraine and groups of European countries. It has been substantiated that in Ukraine the growth of real gross domestic product is insignificant. External and internal causes of slow growth of real gross domestic product, in particular: high level of corruption; the war in the East; rising inflation, NBU discount rate; low investment attractiveness of domestic enterprises; growth of external debt; deterioration of transport infrastructure, poor economic dynamics, lack of country development strategy have been identified. The directions of solving the current situation in the country have been presented, the ways of increasing the growth rate of gross domestic product taking into account the experience of the leading countries of the world have been given.

Keywords: nominal GDP, real GDP, GDP at purchasing power parity, GDP at PPP per capita.

Данилина Светлана

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ВАЛОВОГО ВНУТРЕННЕГО ПРОДУКТА УКРАИНЫ

Аннотация. Статья посвящена исследованию динамики развития экономики Украины в последние годы на фоне изменения показателя валового внутреннего продукта в европейских странах. В работе использованы общенаучные и специальные методы экономической теории, а именно: генетический метод, системный подход, принцип единства исторического и логического. Исследована динамика изменений валового внутреннего продукта Украины и других стран мира, в течение 1991–2018 годов. Исследованы прогнозируемые изменения показателя валового внутреннего продукта в Украине, осуществленные различными международными организациями. Отражено современное состояние уровня валового внутреннего продукта Украины по сравнению с другими странами. Освещено содержание макроэкономических процессов, определяющих современное экономическое состояние Украины. Проведено сравнение показателя валового внутреннего продукта Украины с показателями других стран мира. Для сравнительного сопоставления

использовался показатель валового внутреннего продукта по паритету покупательной способности на душу населения (реальный валовый внутренний продукт). Акцентировано внимание, что и в Украине, и в группах стран Европы имеется положительная тенденция к росту. Обосновано, что в Украине рост реального валового внутреннего продукта незначителен. Определены внешние и внутренние причины медленного роста реального валового внутреннего продукта, в частности высокий уровень коррупции; война на Востоке; рост инфляции, учетной ставки НБУ; низкая инвестиционная привлекательность отечественных предприятий; рост внешнего долга; изношенность транспортной инфраструктуры, слабая экономическая динамика, отсутствие стратегии развития страны. Приведены направления решения сложившейся ситуации в стране, предложены пути роста темпов прироста валового внутреннего продукта с учетом опыта ведущих стран мира.

Ключевые слова: номинальный ВВП, реальный ВВП, ВВП по паритету покупательной способности, ВВП по ППС на душу населения.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-10-21

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Найважливішою умовою зростання рівня життя є забезпечення економічного зростання. Воно свідчить про збільшення доходів усіх власників факторів виробництва, адже зростання доходів домогосподарств дає їм можливість задовольняти свої потреби на більш високому рівні; зростання доходів підприємств дає змогу вдосконалювати виробництво і підвищувати рівень оплати праці; збільшення доходів уряду дає змогу реалізовувати соціально-економічну політику держави та забезпечувати задоволення суспільних потреб. Саме тому сьогодні дослідження динаміки економічного розвитку країни набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Окремі питання структури суспільного виробництва та пропорцій розподілу його результатів досліджувалися відомими авторитетами світової економічної науки: Б. Беллом, К. Кларком, Дж. Саксом, Дж. Стігліцем. Є досить цікаві дослідження й українських вчених, де розглядаються питання оцінювання динаміки ВВП та його розвитку, таких як: І. Багратіна, В. Гесць, А. Гриценко, О. Дзюблюк, М. Зверяков, Б. Кваснюк, М. Якубовський, В. Литвицький, І. Манцурова, М. Савлук, А. Савченко, Л. Петкова, О. Пелех та ін. Останнім часом опубліковано ряд

праць, які присвячені дослідженню сучасної структури ВВП України та проблем, що виникають з її недосконалості. Серед них варто виділити статті: В. Бахрушина, І. Крючкової, А. Циганюк. Однак швидкі зміни чинників, які впливають на динаміку економічного розвитку, зумовлюють потребу постійного вивчення та аналізу показників економічного розвитку загалом і ВВП зокрема.

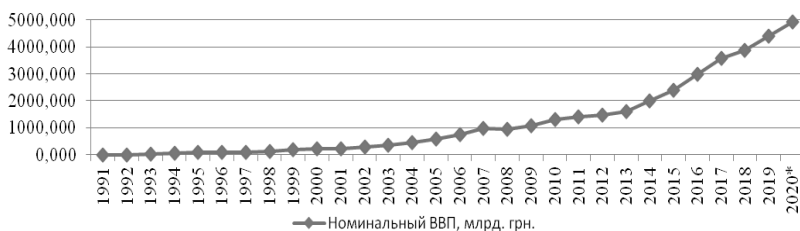
Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Дослідження основних макроекономічних показників дає змогу оцінити основні процеси, які відбуваються в соціально-економічному житті будь-якої країни. Осмислення одержаних макроекономічних результатів, які відображають тенденцію та динаміку функціонування економічної системи, сприяють більш ефективному та обґрунтованому прийняттю управлінських рішень, удосконаленню планування та прогнозування економічного розвитку. Валовий внутрішній продукт є одним з основних макроекономічних показників, що характеризує стан та напрями розвитку національної економіки. Найчастіше, коли йдеться про ВВП, обмежуються аналізом його динаміки. Цей показник дійсно описує загальний потенціал економіки країни щодо задоволення потреб економічних суб'єктів. Однак, вважаємо, його необхідно доповнювати структурним аналізом, який дає більш повну картину щодо використання зазначеного потенціалу.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення динаміки розвитку економіки України шляхом розгляду аналізу зміни валового внутрішнього продукту України з 1991 року по теперішній час.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для вимірювання економічного розвитку використовують різні показники, статистичний аналіз яких дає змогу оцінити спрямованість і тенденції розвитку, а також чинники, що на нього впливають. На макрорівні основним показником розвитку економіки країни є валовий внутрішній продукт (ВВП) – це важливий показник, за яким можна оцінити розвиток економіки країни. Він вказує ринкову вартість всіх вироблених на території країни протягом року товарів і послуг з метою споживання, експорту та нагромадження за винятком вартості проміжних товарів і послуг, тобто сировини, палива, енергії та інших. Цей показник дає

уявлення про загальний матеріальний добробут нації [1, с. 250]. Розрізняють номінальний і реальний ВВП (рис. 1).

Аналіз номінального ВВП України протягом понад 25 останніх років демонструє позитивну тенденцію до зростання протягом усього періоду, за винятком хіба що 2009 р., який припав на період світової економічної кризи 2008–2009 рр. Згідно з прогнозами Світового банку в найближчі декілька років в Україні також очікується зростання ВВП до 3%. Тенденція до зростання стосується також номінального ВВП на душу населення [2].

**Рис. 1. Динаміка номінального ВВП України за 1991–2020 рр.,
млрд. грн.**

Джерело: складено автором на основі даних [2]

У рейтингу країн світу за номінальним ВВП, розрахованим за методикою Світового банку, Україна в 2018 році посідає 60-е місце серед 190 країн світу. Цікаво, що номінальний ВВП в Україні зростає динамічніше, ніж в країнах-сусідах. Однак показник зростання ВВП в 20% – не дає повної картини, оскільки реальний ВВП зріс всього на 2,5%, якщо врахувати інфляцію. За цим показником Україна – беззаперечний лідер і серед країн-сусідів, і на пострадянському просторі – 22,1%. Схожі показники зростання цін в Узбекистані (19%) і Азербайджані (16%). Водночас рівень інфляції в 2018 році в нашій країні був майже в три рази більше, ніж в Білорусі, практично в чотири рази перевищував показник інфляції в Молдові [3].

Номінальні показники не дозволяють проводити як міждержавні порівняння, так і порівняння рівня економічного розвитку однієї і тієї ж країни в різні періоди часу. Такі порівняння можна робити тільки за

допомогою реальних показників, які виражені в незмінних цінах. У реальному ВВП враховується, в якій мірі зростання ВВП визначається реальним зростанням виробництва, а не зростанням цін (рис. 2).

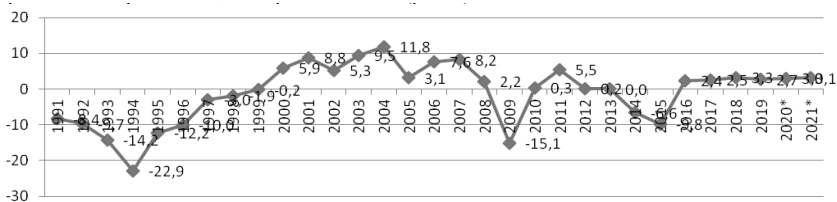

Рис. 2. Динаміка зміни реального ВВП України за 1991–2021 рр., %
Джерело: розраховано автором

Якщо розглянути динаміку зміни реального ВВП України з 1991 по 2020 роки, то ситуація докорінно протилежна і тенденція найчастіше має негативний характер. Можна побачити три глибокі кризи, які наша економіка пережила за період незалежності [2].

Перша пов'язана з кардинальною трансформацією економіки, зумовленою переходом до ринкових відносин, лібералізацією зовнішньої торгівлі, розривом економічних зв'язків у межах колишнього СРСР. Після потрясінь відбулося часткове відновлення завдяки зростанню світових цін на сировину, насамперед продукцію металургії. Поступальний розвиток тривав до 2008 року, однак унаслідок порушення основних макроекономічних пропорцій, зокрема різкого зростання рівня споживання, збільшення залежності від зовнішніх ринків, скорочення зовнішнього попиту, дефіциту зовнішніх запозичень та курсової політики, країна виявилась надто вразливою до погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури. Саме тому під час світової фінансової кризи у 2009 році ВВП України знизився на 15,1 %, що було найгіршим показником серед країн СНД. Найбільших втрат у цей період зазнали будівництво, фінанси, переробна промисловість і торгівля. Часткове відновлення економіки протягом 2010–2012 рр. не дало змогу досягнути передкризового рівня 2008 р. Третій удар по економіці у 2013 р. пов'язаний з війною на сході України. Відновлювальне зростання почалося в 2016 році, коли ВВП виріс на 2,4 % [4, с. 20].

Впродовж 2016–2018 рр. зростання ВВП триває. В розрізі видів діяльності істотний вплив на зростання ВВП в 2018 році мало виробництво аграрної продукції в результаті рекордного врожаю зернових і олійних культур. Завдяки стійкому споживчому попиту істотний вплив на зростання ВВП мали також сектори торгівлі та послуг. Високими темпами зростало будівництво і фінансовий сектор. Також основними драйверами зростання ВВП в 2018 році були внутрішній і інвестиційний попит. Кінцеві споживчі витрати домогосподарств зросли на 8,9% в річному вимірі, причини: значні темпи зростання заробітних плат, пенсій та переказів трудових мігрантів в Україну. Також зросло валове нагромадження основного капіталу на 14,3% в річному вимірі, зокрема, за рахунок потреби бізнесу в модернізації виробництва та оновлення основних фондів [5, с. 62].

Але знизилися показники переробної промисловості та транспорту. Причиною такого ослаблення були логістичні проблеми і проведення ремонтів на металургійних заводах. Фізичні обсяги експорту товарів і послуг в 2018 році знизилися на 1,6% після зростання на 3,8% в 2017 році. Причиною є погіршення зовнішніх умов протягом року, зокрема, через поширення протекціоністських заходів у світовій торгівлі та зниження врожаю ранніх зернових культур. Істотно сповільнилися також темпи зростання імпорту – з 12,6% у 2017 році до 3,2% в 2018 році, в тому числі через зменшення обсягів закупівлі природного газу на 25% [6, с. 102].

Разом з показником загального ВВП використовують показник ВВП у розрахунку на душу населення. Він не тільки відображає рівень розвитку економіки країни, але й використовується як індикатор рівня добробуту населення. Його також часто використовують під час зіставлення економічного розвитку країни з іншими країнами. Крім цього, для порівняння країн між собою, використовують показники ВВП за паритетом купівельної спроможності населення (ВВП по ПКС) (рис. 3). Цей показник є мірою випуску продукції чи послуг на душу населення в доларах постійної купівельної спроможності. При цьому нівелюється вплив інфляційних процесів. Динаміка ВВП по ПКС значно відрізняється від динаміки ВВП України, але в історичній перспективі так само повторює всі злети і падіння [2; 3].

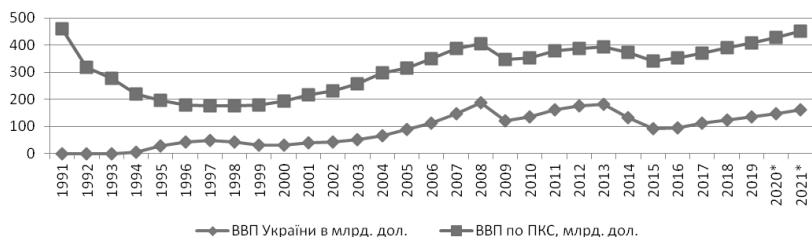

Рис. 3. Динаміка ВВП України за паритетом купівельної спроможності 1991–2021 рр., млрд. дол.

Джерело: складено автором на основі даних [2; 3]

Економіка України 49-я в світі за розміром ВВП по ПКС – 390 млрд. дол. За ВВП по ПКС на душу населення Україна в 2018 році зайняла передостаннє місце серед країн Європи, випереджаючи лише Молдову, і 136-е місце в світі (рис. 4) [3].

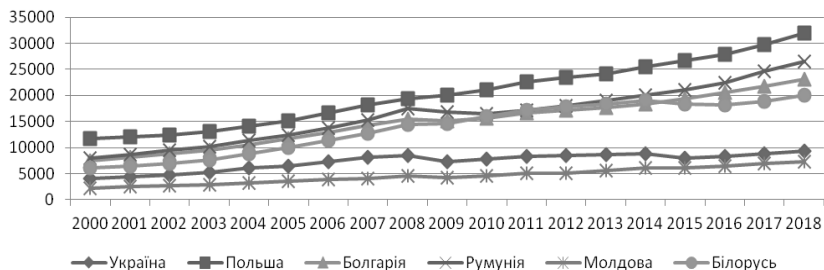

Рис. 4. ВВП по ПКС на душу населення 1991–2018 рр., дол.

Джерело: складено автором на основі даних [3]

Якщо розглянути наших найближчих сусідів, то порівняно з іншими країнами зростання України є незначним, спостерігається щоразу більше відставання. Повільні темпи економічного розвитку України загалом мають внутрішній характер, адже йдеться про високий рівень корупції, події на Сході, зростання інфляції, зростання облікової ставки НБУ, низьку інвестиційну привабливість вітчизняних підприємств, зростання зовнішнього боргу, зношену транспортну інфраструктуру, слабку економічну динаміку тощо.

У 2019 році економічне зростання в Україні триває, але сповільненими темпами (+2,5%). Фактори, що обмежують зростання тимчасові, наприклад, жорстка монетарна політика, яка носить характер стримування інфляції на рівні 5%; стримана фіскальна політика, обумовлена значними виплатами за зовнішнім боргом та уповільненням зростання світової економіки. Усі ці заходи – знижують інвестиційну привабливість країни, стимулюють зростання облікової ставки, знижують вартість цінних паперів і збільшують податковий тиск на бізнес.

Внутрішній попит, як споживчий, так і інвестиційний, залишиться основним драйвером зростання ВВП в Україні. Також можуть бути меншими темпи зростання в будівельній галузі через зниження динаміки попиту з боку населення. Крім того, тенденція до відтоку робочої сили в інші країни зберігається, що може привести до зниження споживання [7, с. 215].

На 2020–2021 роки експерти також прогнозують збільшення динаміки зростання української економіки: НБУ – 2,9 і 3,7%, Мінекономрозвитку – 3,8 і 4,1%, Світовий банк – 3,4 і 3,7%, S&P – 2,8 і 3% відповідно.

За оцінками Світового банку, якщо Україна зберігатиме темпи росту ВВП до 3%, їй знадобиться не менше 50 років, аби наздогнати західного сусіда – Польщу.

Уряд та Прем'єр міністр України розраховують, що за п'ять наступних років економіка України зросте мінімум на 40%. В 2020 році ВВП країни повинен збільшитися на 5%, а в 2021–2024 рр. – на 7% щорічно. Але за останні 5 років тільки п'яти країнам вдалося забезпечити середні темпи зростання ВВП на душу населення більш ніж на 6% в рік. Це Ірландія (+9,3%), Індія (+6,4%), Ефіопія (+6,3%), Китай (+6,3%) і М'янма (+6,01%).

Також необхідно згадати, що у 2015 році Україна провела реструктуризацію боргів. Одним із пунктів угоди став випуск 20-річних інструментів відновлення вартості або ВВП-варрантів. Суми виплати за ними залежать від темпів зростання української економіки. При темпах зростання до 3% на рік – виплати є нульовими, 3%–4% – 15% від приросту ВВП, більше 4% – 40% вартості від кожного відсотка зростання.

При цьому виплати мають здійснюватися лише після того, як український ВВП сягне 125,4 млрд. дол. За даними Світового банку,

у 2018 році український ВВП якраз сягнув 125,5 млрд. дол. При зростанні у 5% за цими паперами потрібно буде віддавати близько 800 млн. дол. щороку, тобто, потенціал зростання країни весь час буде обмежений борговою складовою.

З іншого боку, зростати меншими темпами, ніж на 7% в рік, Україні немає сенсу. Тільки в цьому випадку можна в межах 10 років вийти на показники 2013 року (більш 180 млрд. дол. або 4,5–5 тис. дол. на душу населення в рік) [8].

Якщо ж наша економіка буде зростати в межах 2–3%, то вже через п'ять років, з урахуванням девальвації національної валюти, виникає ризик падіння за точку неповернення, коли реального ВВП не буде вистачати навіть на просте відтворення зношених основних фондів і базової інфраструктури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. Сприяти нашому динамічному зростанню можуть як ендегенні так і екзогенні чинники. Останні поки переважають, у зв'язку з чим економіка України зростає синхронно зі світовими сировинними циклами і разом з ними стрімко падає. Щоб такий екзогенний фактор як високі світові ціни на сировину призвів до щорічного зростання ВВП України на 7%, необхідно, щоб нафтові котирування вирости, як мінімум до 120–140 доларів за барель і протрималися на даному рівні не менше п'яти років.

Крім цього, українська економіка до завершення структурної перебудови і повної адаптації до ринку ЄС, не зможе швидко зростати без адекватного інфляційного імпульсу, найбільш оптимальне значення якого становить приблизно 10% на рік (споживча інфляція).

В умовах України, коли імпорт перевищує експорт, валютних резервів недостатньо, а внутрішнє регулювання цін практично не працює, можливостей нарощувати реальний ВВП більш високими темпами, ніж індекс споживчої інфляції, на жаль, не буде.

Значні макроекономічні дисбаланси, глибокі структурні диспропорції, недостатній рівень прозорості у державному секторі управління призвели до того, що ситуація вимагає термінових коригуючих дій. Першим пріоритетом має бути забезпечення макроекономічної стабільності фінансового сектору. Також необхідним є проведення державної політики, яка повинна супроводжуватися проведенням ключових

структурних реформ. Уряд України повинен проводити заходи з макро-економічної стабілізації, а це означає ведення жорсткої фіскальної політики і продовження політики плаваючого валютного курсу. Крім цього, треба залучати іноземні інвестиції шляхом зміцнення гривні та детінізації економіки. І, нарешті, потрібна максимальна підтримка експортної діяльності за рахунок інформаційної, технічної й правової підтримки самих експортерів, за рахунок сприяння виходу малого й середнього бізнесу на зовнішні ринки.

Література

1. Даниліна С. О. Консолідація виробництва та капіталу в Україні. *Економічний вісник університету*. 2015. Вип. 26/2. С. 248–252.
2. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.09.2019).
3. Світовий банк : сайт. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (дата звернення: 12.09.2019).
4. Зверяков М. І. Теоретична парадигма сталого розвитку та українські реалії. *Економіка України*. 2018. №10. С. 10–31.
5. Пелех О. П. Аналіз динаміки ВВП України в контексті Європейського розвитку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2019. №2. Ч. 2. С. 60–65.
6. *Інтеграція України в глобальний соціально-економічний простір* : монографія / М. І. Зверяков, А. А. Гриценко, О. Г. Білорус та ін. Київ, 2019. 287 с.
7. *Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України* : наукова доповідь / За ред. І. Бобух. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України», 2018. 390 с.
8. У Кабміні назвали п'ять чинників для щорічного росту ВВП на 5–7% / Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України. 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua> (дата звернення: 08.10.2019).

References

1. Danylina, S. A. (2015). Konsolidatsiia vyrobnytstva ta kapitalu v Ukraini [Consolidation of production and capital in Ukraine], *Ekonomichnii visnyk universytetu – University Economic Bulletin*, 26/3, 248–252 [in Ukrainian]

2. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait [Website of the State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
3. Svitovyi bank: sait [The World Bank: website]. Retrieved from: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> [in Ukrainian]
4. Zvieriakov, M. I. (2018). Teoretychna paraduhma staloho rozvytku ta ukraïnski realii [Theoretical paradigm for sustainable development and Ukrainian realities], *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, 10–31 [in Ukrainian]
5. Pelekh, O. P. (2019). Analiz dynamiky VVP Ukrainy v konteksti Yevropeiskoho rozvytku [Analysis of Ukraine's GDP dynamics in the context of European development], *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 2, 60–65 [in Ukrainian]
6. Zvieriakov, M. I., Gritsenko, A. A., & Belorus, O. G. et al. (2019). *Intehratsiia Ukrainy v hlobalnyi sotsialno-ekonomichnyi prostir* : monograph [Integration of Ukraine into the global socio-economic space], Kyiv, 287 s. [in Ukrainian]
7. Bobukh, I. (Eds.) (2018). *Natsionalni ta hlobalni determinanty ekonomichnoho zrostannia Ukrainy* [National and global determinants of Ukraine's economic growth], Kyiv: NAN Ukrainy, DU «Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy», 390 s. [in Ukrainian]
8. U Kabmini nazvaly piat chynnykiv dlia shchorichnoho rostu VVP na 5–7% (2019) [The Cabinet of Ministers named five factors for annual GDP growth on 5–7%], Ukrinform: multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua> [in Ukrainian]

УДК 336.132

JEL Classification: G300; G320; G350; G390

Іорга Світлана

ВЛАСНИЙ ОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЯГНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ РІВНОВАГИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття присвячена питанням фінансової стійкості вітчизняних підприємств у сучасних умовах та доцільності використання величини власного оборотного капіталу у якості інструменту її досягнення. Обґрунтована необхідність застосування основних положень концепції фінансової рівноваги підприємства в процесі функціонування вітчизняних підприємств, що доводить доцільність розгляду власного оборотного капіталу у якості інструменту досягнення фінансової рівноваги. У дослідженні використано основні положення функціонального аналізу балансу, у рамках якого фінансова рівновага підприємства ґрунтується на економічному функціонуванні останнього. Вивчення фінансової рівноваги було засновано на порівнянні між функціональним власним оборотним капіталом та потребою в ньому. Акцентовано увагу на тому, що власний (чистий) оборотний капітал представляє собою ту частину оборотних активів підприємства, що фінансуються за рахунок власного капіталу. Проведений аналіз існуючих підходів щодо розрахунку величини власного оборотного капіталу. Визначено механізм розрахунку власного оборотного капіталу як різниці між оборотними активами і короткостроковими зобов'язаннями. За результатами дослідження визначено критерій виміру фінансової рівноваги підприємства. Зазначено, що критерієм досягнення підприємством збалансованості грошових коштів в короткостроковому періоді є рівняння функціональної фінансової рівноваги, що має наступний вигляд: чистий власний оборотний капітал = потреба в оборотному капіталі. Розкрито практичну значущість цього підходу, яка полягає в простоті розрахунку показників рівняння фінансової рівноваги та можливості здійснення управлінських впливів відповідно до отриманих результатів.

Ключові слова: фінансова рівновага, управління оборотним капіталом, власний оборотний капітал, потреба у власному оборотному капіталі.

Iorga Svitlana

OWN WORKING CAPITAL AS AN INSTRUMENT OF ACHIEVING THE FINANCIAL BALANCE OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article is devoted to the financial stability of the domestic enterprises in modern conditions and the feasibility of using the value of its own working capital as

a tool to achieve it. The necessity to apply the main provisions of the concept of financial equilibrium of the enterprise in the process of functioning of domestic enterprises which proves the expediency of considering own working capital as a tool for achieving financial equilibrium has been substantiated. The research uses the basic provisions of functional balance analysis in which the financial balance of the enterprise is based on the economic functioning of the above mentioned. The study of financial equilibrium was based on a comparison between functional working capital and the need for it. Equity (net) working capital represents that part of the working capital of the enterprise financed by the equity. The analysis of existing approaches to the calculation of the value of working capital has been carried out. The mechanism of calculation of own working capital as the difference between current assets and short-term liabilities has been determined. According to the results of the study, the criterion for measuring the financial equilibrium of an enterprise has been defined. The criterion for achieving cash equilibrium in the short term is considered to be a functional financial equilibrium equation that has the following form: net working capital = need for working capital. The practical significance of this approach means the simplicity of calculating financial equilibrium indicators and the ability to exert managerial influence in accordance with the results obtained.

Keywords: financial equilibrium, working capital management, own working capital, need for own working capital.

Иорга Светлана

СОБСТВЕННЫЙ ОБОРОТНЫЙ КАПИТАЛ КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ФИНАНСОВОГО РАВНОВЕСИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. Статья посвящена вопросам финансовой устойчивости отечественных предприятий в современных условиях и целесообразности использования величины собственного оборотного капитала в качестве инструмента ее достижения. Обоснована необходимость применения основных положений концепции финансового равновесия предприятия в процессе функционирования отечественных предприятий, что доказывает целесообразность рассмотрения собственного оборотного капитала в качестве инструмента достижения финансового равновесия. В исследовании использованы основные положения функционального анализа баланса, в рамках которого финансовое равновесие предприятия основывается на экономическом функционировании последнего. Изучение финансового равновесия было основано на сравнении между функциональным собственным оборотным капиталом и потребностью в нем. Акцентировано внимание на том, что собственный (чистый) оборотный капитал представляет собой ту часть оборотных активов предприятия, которая финансируется за счет собственного капитала. Проведен анализ существующих подходов к расчету величины собствен-

ного оборотного капітала. Определен механизм расчета собственного оборотного капитала как разницы между оборотными активами и краткосрочными обязательствами. По результатам исследования определен критерий измерения финансового равновесия предприятия. Отмечено, что критерием достижения предприятием сбалансированности денежных средств в краткосрочном периоде является уравнение функционального финансового равновесия, которое имеет следующий вид: чистый собственный оборотный капитал = потребность в оборотном капитале. Раскрыта практическая значимость этого подхода, которая заключается в простоте расчета показателей уравнения финансового равновесия и возможности осуществления управленческих воздействий в соответствии с полученными результатами.

Ключевые слова: финансовое равновесие, управления оборотным капиталом, собственный оборотный капитал, потребность в собственном оборотном капитале.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-22-37

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. У ринкових економічних реаліях визначну роль для будь-якого підприємства відіграє його здатність до стійкого відтворення своєї діяльності в розширеному форматі. Основою стійкого розвитку підприємства є його майнова та оперативна самостійність, що забезпечується наявністю та величиною власного оборотного капіталу.

Реалії сьогодення ставлять проблему виживання та забезпечення фінансової рівноваги вітчизняних підприємств першочерговою. Наявність, сьогодні уся увага керівників вітчизняних підприємств концентрується в рамках тактичних рішень націлених на досягнення безперервного фінансування поточної діяльності. Досягнення перманентної короткострокової фінансової рівноваги будь-якого підприємства є основою його подальших стратегічних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Вагомий внесок у розвиток теорії та практики управління оборотним капіталом підприємств зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: О. А. Авраменко, В. М. Білоліпецький, І. А. Бланк, Ю. Є. Брігхем, Дж. К. Ван Хорн, Дж. М. Вахович, А. А. Гроппеллі, Я. М. Дропа, В. В. Ковальов, Г. Г. Кірейцев, Б. Коласс, М. М. Крейніна, М. І. Литвин, Е. Нікбахт, Р. О. Сорока, Є. С. Стоянова, Дж. К. Шим, В. В. Яцура та ін.

Так, вчені, Дж. Сігел, Дж. К. Шим та М. І. Литвин у своїх працях дещо обмежено визначають поняття оборотного капіталу, як різницю між оборотними активами і короткостроковими зобов'язаннями, називаючи його також чистими поточними активами або чистим оборотним капіталом [1; 2]. У цьому визначенні оборотний капітал отожднюється з поняттям власного оборотного капіталу, що, вважаємо, призводить до викривлення його сутності та дещо обмежує сферу дослідження.

Незважаючи на широке висвітлення у науковій літературі проблем, пов'язаних з управлінням оборотним капіталом підприємств, не всі аспекти цієї складної і багатогранної проблеми з'ясовано та належно обґрунтовано. Особливо це стосується визначення ролі управління оборотним капіталом, як визначального фактору досягнення підприємством фінансової рівноваги та елементів системи управління оборотним капіталом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. В умовах високої волатильності валютного ринку, загального спаду виробництва, падіння ключових показників економічного розвитку країни та значних політичних і соціальних ризиків проблема виживання підприємств, як основної ланки фінансової системи країни стоїть надзвичайно гостро. Усе це вимагає ґрунтовних досліджень у сфері фінансування саме оборотної частини капіталу підприємства у середовищі якого формується фінансова рівновага. Згідно з положеннями західної школи менеджменту основна увага у площині досліджень оборотного капіталу приділяється саме категорії власного оборотного капіталу, то доробок вітчизняних науковців у цій сфері стосовно специфіки функціонування українських підприємств є досить незначним.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування доцільності використання величини власного оборотного капіталу у якості інструменту досягнення фінансової рівноваги підприємства. Задля досягнення поставленої мети необхідним є вирішення наступних завдань:

— довести необхідність застосування основних положень концепції фінансової рівноваги підприємства в процесі функціонування вітчизняних підприємств;

- обґрунтувати доцільність розгляду власного оборотного капіталу у якості інструменту досягнення фінансової рівноваги;
- провести аналіз існуючих підходів щодо розрахунку величини оборотного капіталу;
- визначити критерій виміру фінансової рівноваги підприємства.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливості сучасних тенденцій розвитку економіки України, що характеризуються суттєвим рівнем невизначеності та ризику викликають необхідність дослідження фінансової рівноваги підприємства у межах короткострокового періоду (один виробничий цикл), як миттєвий, проміжний стан, досягнення якого є необхідною умовою не тільки зростання, але й подальшого функціонування суб'єкта господарювання. Максимально ефективне вирішення поточних проблем вітчизняних підприємств є обов'язковою умовою їх довгострокового розвитку.

Досягнення фінансової рівноваги в процесі поточної діяльності дозволяє конкретизувати об'єкт дослідження як оборотний капітал підприємства. Адже саме від рівня, структури та джерел фінансування оборотного капіталу залежить рівень ліквідності підприємства, безперервність процесу виробництва, а отже, і ризик банкрутства.

Виходячи з того, що цільовою функцією поточної діяльності господарюючого суб'єкта ми визначили досягнення фінансової рівноваги, під ефективним використанням оборотного капіталу будемо розуміти гармонізацію вартісно-часової структури і абсолютної величини оборотного капіталу та вартісно-часової структури організації його фінансування.

Таке тлумачення вимагає розглядати оборотний капітал та джерела його формування у нерозривному взаємозв'язку, як окрему систему взаємопов'язаних та взаємовизначаючих елементів.

Зміст концепції фінансової рівноваги підприємства в межах французької та німецької школи управління визначається як збалансованість грошових потоків підприємства в кожний момент періоду діяльності. У рамках цієї концепції даються визначення фінансової рівноваги вітчизняними науковцями. О. Деменіна визначає фінансову рівновагу як синхронізацію грошових потоків підприємства, за якого грошові надходження підприємства рівні його потребі в коштах для виконання

поточних платіжних зобов'язань або дещо перевищують її, тобто коли наявні кошти і виплати підприємства збалансовані в часі [3, с. 15]. У роботі Т. Унтковської стан фінансової рівноваги підприємства визначається як стан, за якого ефективний попит підприємства на грошові кошти дорівнює їх акцептованій пропозиції в кожному момент часу аналізованого періоду [4, с. 11]. Саме збалансованість надходжень і потреб грошових коштів підприємства у кожен момент часу робить логічним припущення щодо визначальної ролі фінансування оборотного капіталу як засобу досягнення фінансової рівноваги. Критерій короткостроковості дозволяє конкретизувати ключові поняття, що визначають фінансову рівновагу як, наявність чистого оборотного капіталу, розмір потреби в ньому та грошових коштів підприємства.

У роботі Д. Розенберга є вираз, що досить точно формулює глибину досліджуваної проблем. Цитуємо: «... предприниматель не может задержать начало нового процесса производства до того, пока он не продал уже произведенные товары: это противоречило бы всем основам капиталистического производства, являющегося по своей природе непрерывным... Следовательно, ... предприниматель, авансируя одну суму денег, должен иметь другую в резерве для поддержания непрерывности производства» [5, с. 356].

Отже, для забезпечення безперервності виробничого процесу необхідний певний резерв грошових коштів – резерв оборотного капіталу. Як на практиці визначається величина цього резерву? Чи повинна мова йти саме про резерв, чи можлива його заміна на адекватні до поточних фінансових потреб підприємства стійкі джерела фінансування?

Відповіді на поставленні питання знаходимо у сфері фінансування оборотного капіталу за рахунок власних (апріорі – стійких) джерел. Таким чином, ми конкретизуємо напрямок нашого подальшого дослідження у показнику власного оборотного капіталу. Нагадаємо – у загальному вигляді власний оборотний капітал представляє собою ту частину оборотних активів підприємства, що фінансуються за рахунок власного капіталу.

Значущість власного оборотного капіталу у процесі джерел фінансування оборотного капіталу можна порівняти зі значущістю показника фінансової автономії (питома вага власного капіталу у структурі фінансування підприємства), він по механізму використання в аналізі

дає нам змогу визначити яка частина оборотного капіталу фінансується за рахунок власних джерел.

В зарубіжній літературі оборотний капітал переважно розглядається як працюючий капітал (Working capital). Прихильники даного підходу, такі як Дж. К. Шим, Дж. Сігел, М. І. Литвин, визначають поняття оборотного капіталу як різницю між оборотними активами і короткостроковими зобов'язаннями, називаючи його також чистими поточними активами або чистим оборотним капіталом [1; 2]. У цьому визначенні оборотний капітал ототожнюється з поняттям власного оборотного капіталу, що з нашої точки зору призводить до викривлення його сутності та дещо обмежує сферу дослідження. Так, наприклад якщо за результатами розрахунків буде отримано від'ємне значення оборотного капіталу, то згідно з цим трактуванням логічним буде висновок щодо відсутності оборотного капіталу на підприємстві. Використання такого підходу до трактування оборотного капіталу вважаємо недоцільним.

Відмітимо, що у спільній праці Дж. К. Ван Хорна з Дж. М. Вахович [6, с. 287–288] розглядаються дефініції оборотного капіталу, пов'язані з його інтерпретацією бухгалтерами та фінансовими аналітиками. Зокрема, автори вважають, що для бухгалтера поняття «оборотний капітал» означає по суті «чистий оборотний капітал» (net working capital), який представляє різницю між оборотними (поточними) активами і поточними зобов'язаннями (терміни бухгалтерського балансу підприємства). Фінансові аналітики, зважаючи на специфіку своєї діяльності, під оборотним капіталом розуміють оборотні активи (оборотні кошти, поточні активи) тобто бруто-оборотний капітал (gross working capital), який визначається як інвестиції підприємства в оборотні активи, а саме: грошові кошти, ринкові цінні папери, дебіторську заборгованість, товарно-матеріальні запаси. Максимальна орієнтованість на практичні аспекти функціонування підприємства у цих визначеннях є домінуючою.

Нікбахт Е. та Гроппеллі А. А. зосереджують свою увагу на понятті «чистий робочий капітал», що виступає показником ліквідності «робочого» (оборотного) капіталу підприємства [7, с. 120].

Важливим є вирішення питання щодо того, як повинна розраховуватись сума власного оборотного капіталу та який її розмір є достатнім для забезпечення фінансової рівноваги підприємства у короткостроковому періоді.

Більшість вітчизняних економістів дотримуються думки, що власні оборотні кошти повинні забезпечувати постійну потребу в мінімальному обсязі товарно-матеріальних запасів, що забезпечує безперебійний процес виробництва, реалізації продукції та здійснення розрахунків у встановлені терміни, а позикові – тимчасову. Тому наявність власних оборотних коштів відображає, перш за все величину власних джерел фінансування матеріальних оборотних активів (запасів і витрат).

Аналіз існуючих підходів щодо розрахунку величини власного оборотного капіталу, свідчить про те, що в сучасній економічній літературі різняться думки авторів стосовно його розрахунку та значущості.

Можна виділити 2 підходи до його визначення:

1. З точки зору маневреності власного капіталу.
2. З точки зору потреби у фінансуванні поточної діяльності за рахунок власних коштів.

У першому підході можна виділити кілька варіантів розрахунку власного оборотного капіталу. Найбільшого поширення серед вітчизняних економістів отримала методика розрахунку, в якій його величина визначається як різниця між власним капіталом організації та необоротними активами. На думку А. Д. Шеремета співвідношення величин власних і позикових джерел формування запасів і вартості самих запасів є основою стійкості фінансового стану організації. На його думку першоосновою фінансування поточної діяльності є «забезпеченість запасів і витрат джерелами формування» [9, с. 11]. При визначенні суми власного капіталу А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулін рекомендують попередньо проводити коректування підсумку 1 розділу «Власний капітал» пасиву бухгалтерського балансу шляхом збільшення на суми за статтями «Доходи майбутніх періодів», «Фонди споживання» та «Резерви майбутніх витрат і платежів» [9]. Стосовно до балансу складеного за Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» це означає, що необхідно до підсумку розділу 1 пасиву бухгалтерського балансу «Власний капітал» додати суму, що відображається у третьому розділі пасиву за статтею «Витрати майбутніх періодів».

Отже, за цією методикою власний оборотний капіталу визначається наступним чином:

$$\text{ВСОК} = (\text{ВК} + \text{ДМП}) - \text{НА}, \quad (1)$$

де ВСОК – власний скоригований оборотний капітал;

ВК – власний капітал;

ДМП – Доходи майбутніх періодів;

НА – необоротні активи

Так як власний капітал спрямовується в першу чергу на формування необоротних активів, то економічний сенс цього підходу полягає у визначенні величини тієї частини власного капіталу, яка залишається у розпорядженні підприємства для фінансування оборотного капіталу.

Другу методику розрахунку власного оборотного капіталу О. В. Єфімова, М. М. Крейніна рекомендують застосовувати в тому випадку, якщо фінансування необоротних активів здійснюється не тільки за рахунок власних, але й довгострокових позикових коштів [10]. При цьому вартість власного капіталу коригується шляхом збільшення на суму довгострокових кредитів і позик:

$$\text{ВОК} = (\text{ВК} + \text{ДЗ} + \text{ЗНВ}) - \text{НА}, \quad (2)$$

де ВОК – власний оборотний капітал;

ДЗ – довгострокові зобов'язання.

На відміну від першої методики дана методика враховує цільове призначення довгострокових кредитів і позик.

За третьою методикою А. Д. Шеремет, Р. С. Сайфулін пропонують використовувати замість власного капіталу показник «реальний власний капітал», який отримують шляхом зменшення власного капіталу на величину статті дебіторської заборгованості «Заборгованість учасників (засновників) по внесках до статутного капіталу» та суму за статтею «Цільові фінансування і надходження» [8, с. 56]. Величина власного оборотного капіталу визначається за формулою 3:

$$\text{ВОК} = \text{РВК} - (\text{НА} + \text{ДДЗ}), \quad (3)$$

де РВК – реальний власний капітал;

ДДЗ – довгострокова дебіторська заборгованість.

Ця методика потребує деяких коментарів в процесі застосування. Стосовно даних бухгалтерського балансу складеного згідно з НП(С) БО № 1, заборгованість учасників, що відображається по статті «Неоплачений капітал» входить до складу власного капіталу зі знаком мінус, таким чином за методикою розрахунку підсумку першого розділу пасиву балансу вона виключається зі складу власного капіталу (зменшуючи) його розмір. Отже, відпадає потреба збільшувати зменшувати його розмір на суму невиконаних зобов'язань власників. Що ж стосується необхідності збільшення необоротних активів на суму довгострокової дебіторської заборгованості, то вона, згідно з НП(С)БО № 1 входить до їх складу.

Таким чином, застосування цієї методики фактично дублює механізм розрахунку власного оборотного капіталу, вказаного в попередніх методиках.

Інший підхід пропонується у працях Є. С. Стоянової, Г. Г. Кірейцева, запозичений із зарубіжного досвіду, ґрунтується на тому, що власний оборотний капітал визначається як різниця між оборотними активами і короткостроковими зобов'язаннями:

$$\text{ВOK} = \text{OA} - \text{КЗ} \quad (4)$$

де OA – оборотні активи;

КЗ – короткострокові зобов'язання [11; 12].

У цій методиці потреба в довгострокових позикових коштах прирівнюється до потреби у власних, тому результати розрахунків будуть збігатися з результатами методики, запропонованої О. В. Єфімовою. Є. С. Стоянова розглядає власний оборотний капітал як синонім показника чистого робочого капіталу [11, с. 43]. На думку О. В. Єфімової, існує принципова відмінність у економічному змісті показників власного оборотного капіталу і чистого робочого капіталу, що складається в тому, що власний оборотний капітал являє собою можливість фінансування оборотних коштів за рахунок власних джерел, тоді як величина чистого робочого капіталу характеризує потребу у фінансуванні, пов'язану з перевищенням оборотних активів над короткостроковими зобов'язаннями. Тому вона вважає, що на етапі прогнозного плануван-

ня оборотних коштів необхідно здійснювати роздільний розрахунок цих показників [9, с. 157].

І. О. Бланк, також робить відмінність між даними поняттями, вважаючи, що чистий оборотний капітал може формуватися не тільки за рахунок власних, а й довгострокових позикових коштів. У даній методиці величина чистого і власного оборотного капіталу буде збігатися тільки в тому випадку, якщо підприємство не використовує для фінансування оборотних коштів довгострокові кредити та позики [13]. Відповідно до методики І. О. Бланка власний оборотний капітал розраховується за формулою:

$$\text{ВОК} = \text{ОА} - \text{ДЗ} - \text{КЗ} \quad (5)$$

Показник власного оборотного капіталу в цьому випадку показує суму перевищення короткострокових позикових оборотних коштів над поточними активами і показує, яку частину необоротних активів організації необхідно реалізувати, щоб погасити короткострокові зобов'язання. Відмітимо, що І. О. Бланк у цій методиці не відносить до власного оборотного капіталу суму оборотних активів, що була профінансована за рахунок довгострокових зобов'язань. Вважаємо такий підхід досить строгим та таким, що не відображає реального рівня ризикованості фінансування оборотного капіталу. Так, якщо на фінансування оборотних активів направляється частина довгострокових зобов'язань (що є більш високовартісними порівняно з короткостроковими) то їх довгостроковий характер дозволяє говорити про максимальну стабільність фінансування, а отже менший ризик втрати фінансової рівноваги.

На нашу думку, найбільш практична методика розрахунку власного оборотного капіталу представлена у формулі 4. Ця методика відображає сутнісну характеристику власного оборотного капіталу як різниці між поточними активами та поточними зобов'язаннями підприємства.

У процесі дослідження вважаємо за доцільне використання основ функціонального аналізу балансу. Схема цього аналізу була розроблена в 1970 році французькими фінансовими аналітиками (Г. Мен'є, Ф. де Бароле, П. Бульме) як схема аналізу фінансової рівноваги підпри-

ємства, що ґрунтується на економічному функціонуванні останнього. Вивчення фінансової рівноваги було основане на порівнянні між функціональним чистим оборотним капіталом та потребою в ньому. Функціональний чистий оборотний капітал по сутності розрахунку відповідає власному оборотному капіталу методика розрахунку якого наводиться у роботах Є. С. Стоянової та Г. Г. Кірійцева (формула 4).

Згідно з положеннями функціонального аналізу виділяють 3 основних цикли діяльності підприємства: інвестиційний, поточних операцій та грошовий. Показником інвестиційного циклу є чистий оборотний капітал (поточні активи – поточні пасиви); циклу поточних операцій – потреба в чистому обіговому капіталі (запаси + дебіторська заборгованість – кредиторська заборгованість); грошового циклу – грошові кошти [14, с. 51].

Потреба в фінансуванні оборотного капіталу виникає у сфері поточної діяльності підприємства, оскільки фактично визначається як різниця між необхідним обсягом інвестування запасів та дебіторської заборгованості і розміром кредиторської заборгованості. Відмітимо, що кредиторська заборгованість, як джерело фінансування виникає саме у сфері здійснення поточних операцій. Формула визначення потреби в оборотному капіталі (ПОК) виглядає наступним чином:

$$\text{ПОК} = \text{З} + \text{ДЗ} - \text{КЗ} \quad (6)$$

Сутність фінансової рівноваги у рамках функціонального аналізу балансу зводиться до визначення грошових коштів, як величини перевищення чистого оборотного капіталу над потребою в оборотному капіталі, тобто фінансова рівновага може бути відображена у вигляді формули 7:

$$\text{ГК} = \text{ЧОК} - \text{ПОК} \quad (7)$$

Твердження виражене у формулі 8 є досить умовним з точки зору інтерпретації реального залишку грошових коштів у касі та на поточному рахунку в банку, оскільки заперечує автономність їх формування. Постійне досягнення такого рівняння на практиці є неможливим через низку особливостей розрахунково-платіжної дисципліни підприємства

та виникнення понаднормових, сезонних, тощо витрат запасів. Проте аналіз та управління фінансуванням поточної діяльності підприємства через призму періодичного досягнення функціональної рівноваги дає змогу виявити та конкретизувати показники, що її визначають. Практично критерієм досягнення підприємством збалансованості грошових коштів у короткостроковому періоді є рівняння функціональної фінансової рівноваги має наступний вигляд: $ЧОК = ПОК$. При цьому грошові кошти можуть бути рівні нулю, і платоспроможність підприємства не постраждає. Отриманий таким чином показник рівноваги може бути використано, як критерій оптимальності фінансування діяльності підприємства в цілому, оскільки сама величина чистого оборотного капіталу є результатом оцінки збалансованості фінансування поточної та стратегічної діяльності. А застосування основ функціонального аналізу балансу дає змогу визначити його оптимальний розмір з точки зору дохідності-ризикованості фінансування підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. За результатами дослідження отримано можливий критерій виміру фінансової рівноваги підприємства, що є цінним інструментом в процесі фінансового управління. Практична значущість цього підходу полягає в простоті розрахунку показників рівняння фінансової рівноваги та можливості здійснення управлінських впливів відповідно до отриманих результатів. Так, наприклад, отримавши перевищення власного оборотного капіталу над потребою в ньому можемо скоригувати структуру фінансових ресурсів у сторону зменшення довгострокових (більш високовартісних) джерел фінансування та підвищити рівень ефективності функціонування оборотного капіталу в цілому.

Таким чином, перспективами подальших досліджень у даному напрямку є врахування фактору вартості джерел фінансування оборотного капіталу, тривалості одного обороту оборотного капіталу та рівня його рентабельності, що дасть змогу досягнути не лише фінансової рівноваги підприємства, а й підвищення рівня ефективності його функціонування.

Збалансоване економічне зростання підприємства базується на підтримці його фінансової рівноваги. Функціонування українських підприємств в умовах трансформаційної економіки, що характеризується високим ступенем невизначеності та ризику, робить доцільним

застосування основ функціонального аналізу при трактуванні фінансової рівноваги. Визначення показника фінансової рівноваги дозволяє розглядати політику фінансування обігових коштів як інструмент досягнення фінансової рівноваги в короткостроковому періоді, а отже виявити причини порушення фінансової рівноваги підприємства та надати рекомендації щодо їх усунення. Забезпечення можливості періодичного досягнення фінансової рівноваги дозволить підприємству своєчасно реагувати на зміну зовнішнього та внутрішнього середовища, нівелюючи вплив негативних факторів.

Література

1. Литвин М. И., Коциб С. Е. Об инвестиционных вложениях в оборотные средства. *Финансы*. 2002. №4. С. 52–57.
2. Шим Дж. К., Сигел Дж. Г. Финансовый менеджмент / Пер. с англ. Москва : Филинь, 1996. 400 с.
3. Деменіна О. М. Управління грошовими потоками в межах концепції фінансової рівноваги підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. №7. С.14–17.
4. Унтковская Т. Е. *Финансовое равновесие торгового предприятия и пути его достижения* : дис ... д-ра экон. наук. Киев, 1997. 461 с.
5. Розенберг Д. И. *Комментарии к «Капиталу» К. Маркса* / Под. ред. Н. А. Цаголова. Москва : Экономика, 1984. 720 с.
6. Ван Хорн Д., Вахович Д. *Основы финансового менеджмента* / Пер. с англ. 12-е изд. Москва : Вильямс, 2006. 1232 с.
7. Нікбахт Е., Гроппеллі А. *Фінанси* / Пер. з англ. В. Овсієнка та В. Мусієнка. Київ : Основи. 1993. 383 с.
8. Шеремет А. Д., Сайфулин Р. С., Негашев Е. В. *Методика финансового анализа*. Москва : ИНФРА-М. 2000. 368 с.
9. Чараева М. В. Исследование финансовой устойчивости, ее влияние на инвестиционный потенциал. *Финансы и кредит*. 2013. №5 (533). С. 11–16.
10. Крейнина М. Н. *Финансовый менеджмент* : учеб. пособ. Москва : Дело и Сервис, 2001. 397 с.
11. *Финансовый менеджмент : теория и практика*. 6-е изд. / Под. ред. Е. С. Стоянова. Москва : Перспектива. 2010. 656 с.
12. Кірейцев Г. Г. *Фінансовий менеджмент* : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2002. 496 с.

13. Бланк И. А. *Управление активами*. Киев : Ника-Центр; Эльга, 2002. 720 с.

14. Коласс Б. *Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы* : учеб. пособ. / Пер. с франц. под ред. Я. В. Соколова. Москва : Финансы, ЮНИТИ, 1997. 576 с.

References

1. Litvin, M. I., Kotsib, S. E. (2002). Ob investitsionnykh vlozheniyakh v oborotnye sredstva [On investments in working capital], *Finansy – Finance*, 4, 52–57 [in Russian]

2. Shim, Dzh. K., Sigel, Dzh. G. (1996). *Finansovyyi menedzhment [Financial management]* / Per. s angl. Moskva: Filin, 400 s. [in Russian]

3. Demenina, O. M. (2004). Upravlinnia hroshovymy potokamy v mezhakh kontseptsii finansovoi rovnovahy pidpriemstva [Cash flow management within the concept of financial equilibrium of an enterprise], *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 7, 14–17 [in Ukrainian]

4. Untkovskaya, T. E. (1997). *Finansovoe ravновесие torgovogo predpriyatiya i puti ego dostizheniya*: dissertatsiya d-ra ekon. nauk [Financial equilibrium of a trading company and ways to achieve it: dissertation], Kiev, 461 s. [in Russian]

5. Rozenberg, D. I. (1984). *Komentarii k «Kapitalu» K. Marksa [Comments to K. Marx's Capital]* / Pod. red. N. A. Tsagolova, Moskva: Ekonomika, 720 s. [in Russian]

6. Van Horn, D., Vakhovich, D. (2006). *Osnovy finansovogo menedzhmenta [Fundamentals of financial management]* / Per. s angl., 12-e izd., Moskva: Vilyams, 1232 s. [in Russian]

7. Nikbakht, E., Groppelli, A. (1993). *Finansy [Finances]* / Per. z angl. V. Ovsienka, V. Musiiienka, Kyiv: Osnovy, 383 s. [in Ukrainian]

8. Sheremet, A. D., Sayfulin, R. S., Negashev, E. V. (2000). *Metodika finansovogo analiza [Methods of financial analysis]*, Moskva: INFRA-M, 368 s. [in Russian]

9. Charaeva, M. V. (2013). Issledovanie finansovoy ustoychivosti, yee vliyanie na investitsionnyy potentsial [The study of financial stability, its influence on investment potential], *Finansy i kredit – Finance and credit*, 5 (533), 11–16 [in Russian]

10. Kreynina, M. N. (2001). *Finansovyy menedzhment [Financial management]*, Moskva: Delo i Servis, 397 s. [in Russian]

11. *Finansovyy menedzhment: teoriya i praktika* (2010) [*Financial management: theory and practice*], 6-e izd. / Pod. red. E. S. Stoyanova, Moskva: Perspektiva, 656 s. [in Russian]
12. Kireytsev, G. G. (2002). *Finansovyi menedzhment* [*Financial management*], Kyiv: TSUL, 496 s. [in Ukrainian]
13. Blank, I. A. (2002). *Upravlenie aktivami* [*Assets management*], Kiev: Nika-Tsentr, Elga, 720 s. [in Russian]
14. Kolass, B. (1997). *Upravlenie finansovoy deyatel'nost'yu predpriyatiya. Problemy, kontseptsii i metody* [*Financial management of enterprise. Problems, concepts and methods*] / Per. s frants. pod red. prof. Ja. V. Sokolova, Moskva: Finansy, YuNITI, 576 s. [in Russian]

УДК 336.71

JEL classification: G 210; M 310

Коваленко Вікторія, Мазур Тетяна

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТНОЮ ПОЗИЦІЄЮ БАНКІВ

Анотація. Стаття присвячена вирішенню проблем розробки методичного підходу до управління конкурентною позицією банку. Зазначено, що в сучасних умовах розвитку банківського бізнесу забезпечення ефективного функціонування вітчизняних банків вимагає розробки та практичної реалізації заходів щодо підвищення конкурентоспроможності, створення конкурентних переваг, зайняття конкурентних позицій банку на ринку в цілому або в найбільш привабливих його сегментах. Доведено, що управління конкурентною позицією банку – це планомірна сукупність дій суб'єктів управління стосовно забезпечення місця банку у неконкретному середовищі, у напрямку опрацювання механізму управління нею з формуванням необхідного забезпечення. Узагальнено підходи до управління конкурентною позицією банку. Аналіз сучасного стану розвитку банківської системи дає можливість визначити проблеми, що стримують її розвиток. Проведено аналіз конкурентних позицій провідних банків України. Акцентовано увагу, що конкурентна позиція є предметом досягнення конкурентоспроможності в маркетинговій та фінансовій сферах діяльності банку. Визначено, що для завоювання конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг, за доцільне є глибоке вивчення процесів формування динамічних конкурентних переваг банку, їх фактичного рівня та можливості розвитку у майбутньому за допомогою проведення комплексної оцінки конкурентних переваг банку. Запропоновано науково-методичний підхід до комплексної оцінки конкурентних переваг банку, який передбачає: аналіз передумов формування конкурентних переваг банку; оцінку рівня наявних конкурентних переваг банку; оцінку здатності банку до підтримки існуючих та формування інноваційних конкурентних переваг.

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, конкурентна позиція, банки, конкурентні переваги.

Kovalenko Victoria, Mazur Tatiana

MANAGING THE BANK'S COMPETITIVE POSITION

Abstract. The article is devoted to solving problems of developing a methodological approach to managing a bank's competitive position. Under these conditions, ensuring the effective functioning of domestic banks in the modern competitive environment of the national banking market requires the development and practical implementation of

measures to enhance the competitive advantages of the bank, able to distinguish it positively against competitors, to secure leading competitive positions in the market or in its most attractive segments competitiveness of banks as a whole. It has been implemented that manages a bank's competitive position and is a systematic set of management entities' actions to secure a place of the bank in a non-specific environment by developing a mechanism to manage it with the formation of necessary security. The analysis of the competitive positions of the leading banks of Ukraine has been substantiated. It has been determined that in order to gain a competitive position of the bank in the banking services market, it is advisable to study thoroughly the processes of formation of dynamic competitive advantages of the bank, their actual level and the possibility of future development by carrying out a comprehensive assessment of the competitive advantages of the bank. The scientific and methodological approach to the complex assessment of the competitive advantages of the bank including: an analysis of the prerequisites of forming the competitive advantages of the bank; assessing the level of competitive advantage of the bank; assessing the bank's ability to support existing and developing innovative competitive advantages has been proposed.

Keywords: competition, competitiveness, competitive position, banks, competitive advantages.

Коваленко Виктория, Мазур Татьяна

УПРАВЛЕНИЕ КОНКУРЕНТНОЙ ПОЗИЦИЕЙ БАНКОВ

Аннотация. Статья посвящена решению проблем разработки методического подхода к управлению конкурентной позицией банка. Отмечено, что в современных условиях развития банковского бизнеса обеспечение эффективного функционирования отечественных банков требует разработки и практической реализации мер по повышению конкурентоспособности, создание конкурентных преимуществ, занятия конкурентных позиций банка на рынке в целом или в наиболее привлекательных его сегментах. Доказано, что управление конкурентной позицией банка – это планомерная совокупность действий субъектов управления по обеспечению места банка в неконкретной среде, в направлении проработки механизма управления ею с формированием необходимого обеспечения. Обобщены подходы к управлению конкурентной позицией банка. Анализ современного состояния развития банковской системы дает возможность определить проблемы, сдерживающие ее развитие. Проведен анализ конкурентных позиций ведущих банков Украины. Акцентируется внимание на том, что конкурентная позиция является предметом достижения конкурентоспособности в маркетинговой и финансовой сферах деятельности банка. Определено, что для завоевания конкурентной позиции банка на рынке банковских услуг, целесообразным является глубокое изучение процессов формирования динамических конкурентных преимуществ банка, их фактического уровня и возможности развития в будущем посредством проведения комплексной

оценки конкурентных преимуществ банка. Предложен научно-методический подход к комплексной оценке конкурентных преимуществ банка, который предполагает: анализ предпосылок формирования конкурентных преимуществ банка; оценку уровня имеющихся конкурентных преимуществ банка; оценку способности банка к поддержке существующих и формирования инновационных конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, конкурентная позиция, банки, конкурентные преимущества.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-38-53

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. В сучасних умовах розвитку банківського бізнесу, кожен із банків намагається зайняти найбільшу вагу в певному сегменті ринку банківських послуг.

Активізація глобалізаційних процесів обумовлює загострення проблем підвищення конкурентоспроможності національної економіки як головного чинника забезпечення економічної безпеки держави, інтегрованої у світових господарський простір. В умовах ринкової економіки, виконуючи функцію перерозподілу тимчасово вільних коштів між суб'єктами економічної діяльності, банківська система відіграє провідну роль в процесах соціально-економічного розвитку держави, підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та зміцнення економічної безпеки України у цілому.

За цих умов забезпечення ефективного функціонування вітчизняних банків у сучасному конкурентному середовищі національного ринку банківських послуг вимагає розробки та практичної реалізації заходів щодо підвищення конкурентних переваг банку, здатних позитивно виокремити його на фоні конкурентів, забезпечити провідні конкурентні позиції на ринку чи в його найбільш привабливих сегментах та підвищити конкурентоспроможність банків у цілому. Вирішення цього завдання можливе шляхом формування ефективного інструментарію управління конкурентною позицією банків, результати якого є основою подальшої розробки дієвих заходів в системі управління конкурентними перевагами банків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Аналіз

наукових публікацій, які присвячені проблемі забезпечення конкурентних позицій банків присвячено науковій праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених та практиків. Питання загального розуміння конкуренції розглядаються у наукових працях Т. Осовської, О. Юшкевич [1], О. Дубовик [2]. Підходи до трактування поняття конкурентоспроможності за поглядами науковців є досить різноманітними. Так, М. Портер [3], С. Позняк [4], розглядають його з позиції характеристики переваг над конкурентами; С. Мочерний [5] – як характеристику ефективності функціонування ринкових суб'єктів; Т. Гончарук [6]; П. Беленький [7], Г. Азаренкова [8] – як характеристику ефективності функціонування ринкових суб'єктів. Особливостям банківської конкуренції присвячено наукові праці Е. Неизвестної [9], І. Лютого [10], Н. Гладинця [11] та багатьох інших. Сутнісні ознаки конкурентної позиції розглядаються у наукових працях Д. Резніченко [12], В. Матвєєва [13], Л. Єріс [14].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Основною метою для кожного банку є забезпечення сталої конкурентної позиції, а саме можливість підтримувати досягнуту конкурентну позицію у конкурентному середовищі, забезпечувати стабільний рівень конкурентоспроможності та ефективно адаптуватися до змін факторів зовнішнього середовища, на які банк не може впливати. Систематична оцінка конкурентної позиції порівняно з основними конкурентами – важливий етап в аналізі стану банку. Саме тому визначення підходів до управління конкурентною позицією банків має особливу актуальність та потребує окремого опрацювання.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є обґрунтування методичних підходів і розроблення практичних рекомендацій щодо удосконалення методів та інструментів управління конкурентною позицією банків.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для завоювання конкурентних позицій банків за доцільне є безперервне модернізування існуючих підходів до управління власної діяльності. Управління конкурентною позицією банку – це планомірна сукупність дій суб'єктів управління стосовно забезпечення місця банку у неконкретному середовищі у напрямку опрацювання механізму управління нею з формуванням необхідного забезпечення [15, с. 78; 16].

Оцінка конкурентної позиції банку необхідна для того, щоб розробити заходи щодо підвищення конкурентоспроможності, здійснити вибір партнера, залучити кошти інвестора в перспективну діяльність, скласти програму виходу банку на нові сегменти ринку банківських послуг.

У більшості наукових джерел виділяються такі підходи щодо управління конкурентною позицією банку: системний, процесний та ситуаційний (рис. 1).

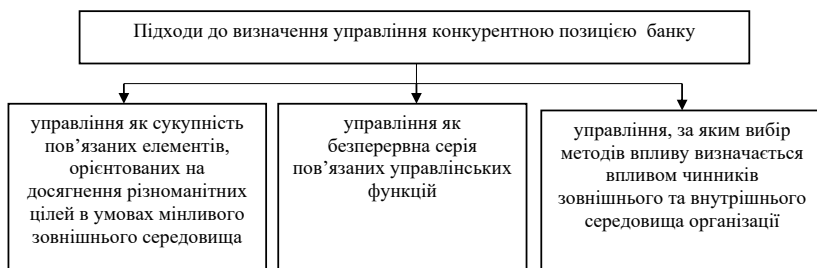

Рис. 1. Підходи до управління конкурентною позицією банку

Джерело: складено авторами

Підходи до визначення управління конкурентною позицією банку варто розглядати: як сукупність пов'язаних елементів, орієнтованих на досягнення різноманітних цілей в умовах мінливого зовнішнього середовища; управління як безперервна серія пов'язаних управлінських функцій, за яким вибір методів впливу визначається впливом чинників зовнішнього та внутрішнього середовища організації; стратегії, які розробляються корпоративним управлінням банку для забезпечення конкурентного потенціалу.

У наукових працях В. Я. Вовк класифіковано методологічні основи організації управління конкурентною позицією банку, а саме [16]:

- поєднання учень системного, ситуаційного, процесного, цільового, екологічного, потокового, нормативного та синергетичного підходів, що допускають визначити зміст і значення стратегічного управління конкурентною позицією банку;

- збір, аналіз, інтерпретація та використання інформації стосовно стану конкурентного оточення, існуючу конкурентну поведінку, конкурентні привілеї та конкурентну здібність банку для аудієнції та мотивації стратегічних, тактичних та ефективних рішень;

- виробництво достеменних порядків стратегічного управління конкурентоспроможністю на базі використовування сучасних засобів, методів, макетів та механізмів опрацювання і виконання конкурентних стратегій, технологій затвердження стратегічних рішень.

В сучасних умовах розвитку банківського бізнесу, управління конкурентною позицією банків повинно базуватися на інноваційному підході.

Світовий досвід доводить, що побудова інноваційного банківського бізнесу є викликом сьогодення. Основними закономірностями трансформацій конкурентного ландшафту є такі: зростання значущості часового фактору, розширення просторових меж бізнес-системи; збільшення кількості конкурентів та підвищення трансакційних витрат; підвищення рівня фінансової обізнаності споживачів банківських послуг та, відповідно, певна втрата точності прогнозів їхньої поведінки; фокусування інформаційної технології зміщується від забезпечення ефективної діяльності управляючої системи в бік розвитку взаємодії зі споживачами тощо [17, с. 162].

Аналіз сучасного стану розвитку банківської системи дає можливість виокремити наступні проблеми, що стримують її розвиток: банки все ще мають суттєві частки проблемних активів на балансі, що потребує системного рішення проблеми якості активів; банківська система не має фундаменту для сталого розвитку, має замалу базу заощаджень, кредитування призупинилось, джерела капіталу обмежені, ринок надзвичайно фрагментований, довіра до банківської системи знизилася; банківський нагляд не в змозі проводити макропруденційний нагляд на необхідному рівні та виявляти ризики на ранній стадії; розвиток фінансової інфраструктури не відповідає потребам банківського сектору та економіки в цілому [18, с. 7–8; 19, с. 293].

У табл. 1 наведено динаміку щодо кількості зареєстрованих банків, в тому числі і тих, що мають іноземний капітал.

Таблиця 1

Динаміка основних показників щодо кількості зареєстрованих банків в Україні за 2010–2018 рр.

Показник	Станом на 01.01.								
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Кількість банків за реєстром	176	176	176	180	163	117	96	82	77
Із них: з іноземним капіталом	55	53	53	49	51	41	38	38	37
У т.ч. зі 100% іноземним капіталом	20	22	22	19	19	17	17	18	23
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	40,6	41,9	39,5	34	32,5	43,3	37,8	29,15	28,18

Джерело: розраховано авторами за матеріалами [20; 21]

За показниками, які наведені в табл. 1, можна зробити висновки, що загальна кількість діючих банків скоротилася за період, який досліджується на 99 установ. Що стосується банків з іноземним капіталом, то їх кількість за період змінювалася, так максимальна кількість банків з іноземним капіталом була у 2011–2012 рр. – 53 банки, а мінімальна у 2016–2017 рр. та 2018 р. – 38 та 37 банків відповідно. Отже можна зазначити, що присутність банків з іноземним капіталом теж здійснює вагомий вплив на розвиток конкуренції в банківській системі. Варто також зазначити, що станом на 01.08.2019 р. кількість банків, діючих в Україні скоротилася на 1 банк.

За даними сайту НБУ станом на 01.07.2019 року в Україні налічується 8260 структурних підрозділи банків на території. Із них найвищу кількість мають [22]: АТ «Ощадбанк» – 2487 од., ПАТ КБ «Приватбанк» – 1987 од., АТ «Райффайзен Банк Аваль» – 502 од.; ПАТ «Укрсиббанк» – 298 од., ПАТ «Альфа-банк» – 250 од. та АТ «Укргазбанк» – 249 од. В розрізі дослідження конкурентних позицій банків доцільно розглянути концентрацію банківських відділень у регіональному аспекті. Так, за даними НБУ, найбільша кількість відділень банків пред-

ставлена у місті Київ у кількості 1100 одиниць, далі у Дніпропетровській – 745 відділення, Харківській – 619, Одеській – 615, Львівській – 566 та в Київській області – 348 відділення. Відповідно регіональний розподіл відділень станом на 01.07.2019 року мав наступну структуру. Найбільша частка відділень банків зосереджена саме у Київській області. Так, станом на 01.07.2019 року Київська область має 17, 5% відділень банків від загальної кількості. У Дніпропетровській області розміщено 9% від загального обсягу відділень банків України. Далі майже 7,5% відділень банків розміщені у Харківській, Одеській та Львівській областях. Також, станом на 01.07.2019 р. у Запоріжській області розміщено 4,5% відділень банків, а у Донецькій – 4,8%, Полтавській – 4,2% та у Вінницькій – 3,3%. Отже, розглянувши регіональну концентрацію банків, можна дійти висновку, що основна частина відділень банків знаходиться у столиці країни – місті Києві.

Оцінка конкурентної позиції банку базується на аналізі його конкурентоспроможності, характеру конкурентної стратегії та ефективності використання досягнутої конкурентоспроможності. У контексті визначення конкурентної позиції банку головним предметом уваги має бути досягнута конкурентоспроможність, відповідно виражена в маркетинговій і фінансових сферах.

Станом на жовтень 2019 р., найбільш платоспроможними банками визнано: АТ «Райффайзен банк Аваль» (Raiffeisen Bank, Австрія), ПАТ «Креди Агриколь Банк» (Credit Agricole, Франція), ПАТ «Укрсиббанк» (BNP Paribas Group, Франція), АТ «Ощадбанк» (державний), АТ «Укрэксимбанк» (державний); АТ «Укргазбанк» (державний); ПАТ «Прокредит Банк» (ProCredit Bank, Німеччина); ПАТ «Кредобанк» (PKO Bank Polska, Польща); ПАТ «ОТП Банк» (OTP Bank, Угорщина); ПАТ «Приватбанк» (державний); ПАТ «ПУМБ» (СКМ Фінанс, Україна); ПАТ «Правэкс-банк (Intesa Sanpaolo, Італія); ПАТ «Альфа-Банк» (ABN Holdings, Люксембург); ПАТ «Ідея-Банк (Getin Holding SA, Польща), ПАТ «Таскомбанк» (Сергій Тигипко, Україна) [23]. Як видно з переліку банків, які визнані як найбільш надійні, в основному вони представлені групою банків з іноземним капіталом та державними банками. Тільки два банки з вітчизняним приватним капіталом увійшли до цієї групи.

ТОП-10 рейтинг великих банків за депозитами домашніх домогосподарств та корпоративного бізнесу в 2019 р. представлено в табл. 2.

Таблиця 2

ТОП-10 рейтинг великих банків за депозитами домашніх домогосподарств та корпоративного бізнесу у 2019 р., тис. грн.

Банк	Депозити домашнім домогосподарствам		Банк	Депозити корпоративному бізнесу	
	усього	у тому числі на вимогу		усього	у тому числі на вимогу
Приватбанк	159 561 569	40 457 303	Ощадбанк	73 932 281	29 167 207
Ощадбанк	74 603 999	17 452 423	Укрексімбанк	64 568 757	54 224 573
Укрексімбанк	23 833 267	6 785 572	Укргазбанк	42 301 361	23 044 684
Райффайзен Банк Аваль	18 342 288	12 188 004	Приватбанк	39 875 434	19 827 482
Альфа-Банк	17 642 822	3 156 410	Райффайзен Банк Аваль	29 214 610	25 317 936
Укргазбанк	15 603 119	3 688 050	УкрСиббанк	22 096 360	19 662 901
Укрсоцбанк	15 315 647	4 481 489	СітіБанк	19 071 553	18 537 378
ПУМБ	14 341 302	3 815 535	ПУМБ	18 460 769	12 578 811
УкрСиббанк	11 849 687	10 170 287	Креді Агріколь Банк	18 294 697	10 380 482
ОТП Банк	9 142 769	6 789 443	Альфа-Банк	13 573 756	5 998 015

Джерело: складено авторами за матеріалами [21; 23]

Варто відмітити, що рівень проблемних кредитів в банківській системі перевищив 50%. Банки зіткнулися з курсовою проблемою – вони змушені повертати термінові валютні депозити, в той час як платоспроможність клієнтів за валютними кредитами стрімко знижується. У підсумку, банки змушені піднімати ставки по валютних кредитах, звертатися на міжбанківський ринок або залучати кошти в материнських структур. ТОП-10 рейтинг великих банків за кредитами домашніх домогосподарств та корпоративного бізнесу в 2019 р. представлено в табл. 3.

Таблиця 3

ТОП-10 рейтинг великих банків за кредитами домашніх домогосподарств та корпоративного бізнесу в 2019 р.

Банк	Кредити домашнім домогосподарствам		Банк	Кредити корпоративному бізнесу	
	Усього, тис. грн.	у тому числі у валюті		Усього, тис. грн.	у тому числі у валюті
Приватбанк	25 099 122	3 008 535	Ощадбанк	63 205 832	26 026 487
Укрсоббанк	10 061 711	7 052 311	Укрексімбанк	56 845 050	43 334 641
Альфа-Банк	5 642 902	746 602	Сбербанк	38 636 560	34 469 081
ОТП Банк	5 441 036	2 158 604	Приватбанк	32 076 259	2 090 622
УкрСиббанк	4 049 774	1 641 076	Райффайзен Банк Аваль	25 551 887	4 649 202
ПУМБ	3 650 530	158 053	Альфа-Банк	20 790 981	16 705 786
Райффайзен Банк Аваль	3 558 492	179 112	Промінвестбанк	19 804 134	16 536 090
Ощадбанк	3 347 560	85 157	Укргазбанк	19 776 396	7 965 110
А-Банк	2 371 889	66 834	ПУМБ	19 723 435	11 954 704
Кредобанк	2 357 538	89 602	УкрСиббанк	15 144 228	2 644 708

Джерело: складено авторами за матеріалами [21; 23]

Серед 20 великих надійних банків, варто відмітити, що лідером четвертий рік поспіль є АТ «Райффайзен Банк Аваль». Банк отримав найвищий бал в номінаціях Підтримка акціонерів, Якість активів і Найбільший серед комерційних банків держателів депозитів. Чистий прибуток АТ «Райффайзен Банк Аваль» в минулому році досяг 5,1 млрд. грн., а це майже чверть від усієї банківської системи України. У ПАТ КБ «Приватбанк» 11,7 млрд. грн. прибутку, при цьому, наявність 83% непрацюючих кредитів, а в АТ «Райффайзен Банк Аваль» – 10%.

Найбільш привабливий рейтинг надійності у ПАТ «Правекс Банк». Коефіцієнт покриття ліквідністю по всіх валютах – 801%, по іноземній валюті – 686%. І це при 80% необхідного мінімуму [24]. Усього в Топ-20 потрапили 14 банків з іноземними власниками – по два французьких, польських, нідерландських, по одному американському, австрійському, угорському, німецькому, італійському, російському, грецькому і швей-

царському. Поряд з ними чотири державні банки та два комерційних українських.

Для завоювання конкурентної позиції банку на ринку банківських послуг, за доцільне є глибоке вивчення процесів формування динамічних конкурентних переваг банку, їх фактичного рівня та можливості розвитку у майбутньому за допомогою проведення комплексної оцінки конкурентних переваг банку [25, с. 165]. Схема проведення комплексної оцінки конкурентних переваг банку представлено на рис. 2.

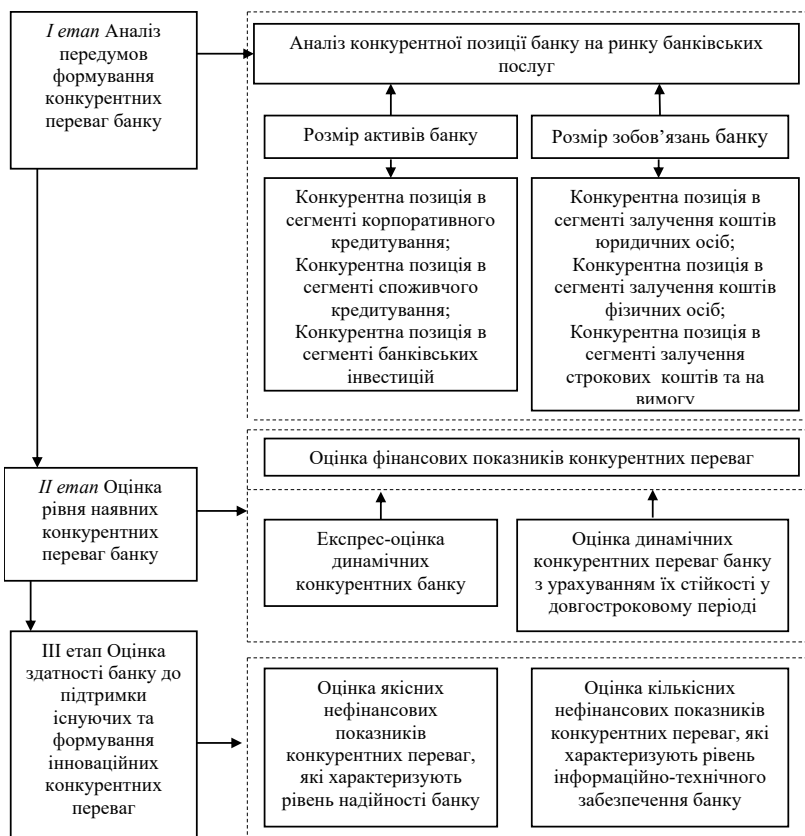

Рис. 2. Етапи проведення комплексної оцінки конкурентних переваг банку

Джерело: складено авторами за матеріалами [25]

Рівень конкурентної позиції банку в певному сегменті ринку банківських послуг визначається за розміром його ринкової частки, чим вищою є частка, тим вищою вважається конкурентна позиція банку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. Таким чином, для управління конкурентною позицією є доцільним використання комплексної оцінки конкурентної позиції банків на ринку банківських послуг, яке передбачає: аналіз передумов формування конкурентних переваг банку; оцінку рівня наявних конкурентних переваг банку; оцінку здатності банку до підтримки існуючих та формування інноваційних конкурентних переваг.

Розвиток інноваційної складової забезпечення конкурентної позиції національних банків в умовах експансії транснаціонального банківського капіталу, повинна базуватися на аналізі бізнес-процесів, ідентифікації причинно-наслідкових зв'язків між елементами окремих систем і процесів та ресурсами, виявленні трендів і моделей поведінки, що дозволить сформувати інноваційність окремих складових. Тому, типологія конкурентних стратегій, повинна бути заснована на оцінці ступеня інноваційності технології/продукту (модифікація, модернізація, принципово нові), стійкості конкурентних переваг, що визначаються інтелектуальним капіталом і використанням ринкових можливостей (низька, середня, висока).

Представлена методика проведення комплексної оцінки дозволить розробити комплекс управлінських заходів щодо посилення конкурентних переваг банку та забезпечення його конкурентоспроможності в стратегічній перспективі.

Література

1. Осовська Г. В., Юшкевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник. Київ : Кондор, 2009. 358 с.
2. Дубовик О. В. *Маркетинг у банку* : навч. посіб. 2-е вид. Київ : Алерта, 2007. 275 с.
3. Портер М. *Конкуренція*. Москва : Вільямс, 2005. 608 с.
4. Позняк С. Конкурентні переваги і конкурентоспроможність. *Актуальні проблеми економіки*. 2002. № 1. С. 50–55.
5. Мочерний С. В. *Основи економічної теорії*. Тернопіль : Тарнекс; Світ, 1993. 688 с.

6. Гончарук Т. І. *Конкуренція і конкурентоспроможність : зміст і розвиток у перехідній економіці*. Суми : Мрія-1 ЛТД : УАБС, 2003. 60 с.
7. Беленький П. Ю., Мікула Н. А., Матвеев Є. Е. *Конкурентність на транскордонних ринках*. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2005. 214 с.
8. Азаренкова Г. М., Тищенко О. М., Сословський В. Г. Конкурентні переваги банків. *Вісник Національного банку України*. 2008. № 9. С. 20–24.
9. Неизвестная Е. В. Маркетинговий аспект банківської конкуренції. *Проблеми Економіки*. 2015. № 3. С. 208–215.
10. Лютий І. Конкурентоспроможність банків в умовах глобалізації та лібералізації руху капіталу. *Вісник Національного банку України*. 2006. № 11. С. 18–25.
11. Гладинець Н. Ю. Конкурентоспроможність комерційного банку : теоретичні аспекти та підходи до визначення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 814–818.
12. Резніченко Д. В. Категоріальний апарат конкурентоспроможності соціально-економічної системи. *Інноваційна економіка*. 2012. № 8. С. 171–175.
13. Матвеев В. В. Система понять, які характеризують конкурентний стан підприємства. *Інтелект XXI*. 2014. № 2. С. 55–62.
14. Єріс Л. М. Оцінювання індикаторів ринкової позиції банків у сучасних умовах розвитку фінансового ринку. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 7 (133). С. 191–200.
15. Хамидуллин А. В. Основные факторы конкурентного преимущества коммерческого банка в экономике региона. *Экономика и управление*. 2011. № 1 (74). С. 78–80.
16. Вовк В. Я. Концептуальні засади організації стратегічного управління конкурентоспроможністю банку. *Бізнес-інформ*. 2012. № 9. С. 237–240.
17. Момот О. М. Управління процесом підвищення конкурентоспроможності банків у контексті стратегічної інноваційності. *Фінансовий простір*. 2018. № 3 (31). С. 158–165.
18. Коваленко В. В. Проблеми становлення та розвитку банківської системи України. *Актуальні питання функціонування фінансового ринку в умовах кризових явищ світової економіки* : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса 20–21 квітня 2017 р.). Одеса : ОНЕУ, 2017. С. 7–13.
19. Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківська система України : проблеми становлення та розвитку. *Фінанси України*. 2016. № 5. С. 7–33.

20. Основні показники діяльності банків. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> (дата звернення: 22.08.2019).
21. Балансові звіти банків. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> (дата звернення: 10.09.2019).
22. Кількість структурних підрозділів банків. URL: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> (дата звернення: 18.09.2019).
23. Рейтинг надійних банків України. URL: <https://forinsurer.com/rating-banks> (дата звернення: 09.10.2019).
24. ТОП 20 надійних банків України. URL: <https://nv.ua/finance/top-20-samyh-nadezhnyh-bankov-ukrainy-polnaya-versiya-reytinga-nv-50014988.html> (дата звернення: 16.10.2019).
25. Махота А. В. Інструментарій комплексної оцінки конкурентних переваг банку. *Зовнішня торгівля : право, економіка, фінанси*. 2013. № 2. С. 163–170.

References

1. Osovska, G. V., Yushkevich, O. O. & Zavadskyi, Y. S. (2009). *Ekonomichnyi slovnyk* [Economic dictionary], Kyiv: Kondor, 358 s. [in Ukrainian]
2. Dubovyk, O. V. (2007). *Marketynh u banku* [Banking marketing], 2 vyd., Kyiv: Alerta, 275 s. [in Ukrainian]
3. Porter, M. (2005). *Konkurentsiya* [Competition], Moskva: Vilyams, 608 s. [in Russian]
4. Poznyak, S. (2002). Konkurentni perevahy i konkurentospromozhnist [Competitive advantages and competitiveness], *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 1, 50–55 [in Ukrainian]
5. Mochernyy, S. V. (1993). *Osnovy ekonomichnoi teorii* [Foundations of economic theory], Ternopil: Tarneks; Svit, 688 s. [in Ukrainian]
6. Goncharuk, T. I. (2003). Konkurentsiia i konkurentospromozhnist: zmist i rozvytok u perekhidnii ekonomitsi [Competition and competitiveness: contents and development in the transition economy], Sumy: Mriia-1 LTD: UABS, 60 s. [in Ukrainian]
7. Belenkiy, P. Yu., Mikula, N. A. & Matveev, Ye. E. (2005). *Konkurentnist na transkordonnykh rynkakh* [Competitiveness in cross-border markets], Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 214 s. [in Ukrainian]
8. Azarenkova, H. M., Tyshchenko, O. M., Soslovskiy, V. H. (2008). Konkurentni perevahy bankiv [Competitive advantages of banks], *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 9, 20–24 [in Ukrainian]

9. Neizvestnaya, E. V. (2015). Marketingovyy aspekt bankovskoy konkurentsii [Marketing aspect of banking competition], *Problemy Ekonomiki – Problems of Economics*, 3, 208–215 [in Russian]

10. Lyutyi, I. (2006). Konkurentospromozhnist bankiv v umovakh hlobalizatsii ta liberalizatsii rukhu kapitalu [Banks competitiveness in globalization and liberalization conditions of capital movement], *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy – Bulletin of the National Bank of Ukraine*, 11, 18–25 [in Ukrainian]

11. Hladynets, N. Yu. (2015). Konkurentospromozhnist komertsiihnoho banku: teoretychni aspekty ta pidkhody do vyznachennia [Commercial bank competitiveness: theoretical aspects and approaches to determination], *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of economy*, 4, 814–818 [in Ukrainian]

12. Reznichenko, D. V. (2012). Katehorialnyi aparat konkurentospromozhnosti sotsialno-ekonomichnoi systemy [Categorical apparatus of socio-economic system competitiveness], *Innovatsiina ekonomika – Innovative economy*, 8, 171–175 [in Ukrainian]

13. Matveev, V. V. (2012). Systema poniat, yaki kharakteryzuiut konkurentnyi stan pidpriemstva [The system of concepts that characterize the competitive state of the enterprise], *Intelekt XXI–Intelligence XXI*, 2, 55–62 [in Ukrainian]

14. Yeris, L. M. (2012). Otsiniuvannia indyikatoriv rynkovoi pozytsii bankiv u suchasnykh umovakh rozvytku finansovoho rynku [Evaluation of banks' market position of indicators in current conditions of financial market development], *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of economics*, 7 (133), 191–200 [in Ukrainian]

15. Khamidullin, A. V. (2011). Osnovnye faktory konkurentnogo preimushchestva kommercheskogo banka v ekonomike regiona [The main factors of the competitive advantage of a commercial bank in the economy of region], *Ekonomika i upravlenie – Economics and Management*, 1 (74), 78–80 [in Russian]

16. Vovk, V. Ya. (2012). Kontseptualni zasady orhanizatsii stratehichnoho upravlinnia konkurentospromozhnistiu banku [Conceptual bases of strategic management organization of bank competitiveness], *Biznes-inform – Business inform*, 9, 237–240 [in Ukrainian]

17. Momot, O. M. (2018). Upravlinnia protsesom pidvyshchennia konkurentospromozhnosti bankiv u konteksti stratehichnoi innovatsiinosti [Process management of bank's competitiveness increasing in the context of strategic innovation], *Finansovyi prostir – Financial space*, 3 (31), 158–165 [in Ukrainian]

18. Kovalenko, V. V. (2017). Problemy stanovlennia ta rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy [Problems of formation and development of the banking system of Ukraine], *Aktualni pytannia funktsionuvannia finansovoho rynku v umovakh kryzovykh yavlyshch svitovoi ekonomiky: zbirnyk materialiv II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii* (m. Odesa 20–21 kvitnia 2017 r.) – *Actual issues of financial market functioning in the crisis of the world economy: Proceedings of II International scientific and practical internet conference* (Odessa, April 20–21, 2017), ONEU, 7–13 [in Ukrainian]
19. Mishchenko, V. I. & Naumenkova, S. V. (2016). Bankivska systema Ukrainy: problemy stanovlennia ta rozvytku [Banking system of Ukraine: problems of formation and development], *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 5, 7–33 [in Ukrainian]
20. *Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv [The main indicators of bank activity]*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> [in Ukrainian]
21. Balansovi zvity bankiv [Bank balance sheets]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> [in Ukrainian]
22. Kilkist strukturnykh pidrozdiliv bankiv [Number of structural units of banks]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#1> [in Ukrainian]
23. Reitynh nadiinykh bankiv Ukrainy [Rating of reliable banks of Ukraine]. Retrieved from: <https://forinsurer.com/rating-banks> [in Ukrainian]
24. TOP 20 nadiinykh bankiv Ukrainy [TOP 20 reliable banks in Ukraine]. Retrieved from: <https://nv.ua/finance/top-20-samyh-nadezhnyh-bankov-ukrainy-polnaya-versiya-reytinga-nv-50014988.html> [in Ukrainian]
25. Makhota, A. V. (2013). Instrumentarii kompleksnoi otsinky konkurentnykh perevah banku [A toolkit for comprehensive assessment of the bank's competitive advantages], *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy – Foreign trade: law, economy, finance*, 2, 163–170 [in Ukrainian]

УДК 004.01:005

JEL Classification: C320; C800; M000; M400

Кошельок Галина, Жамбей Тетяна

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТООБІГ ЯК ОДИН ІЗ ІНСТРУМЕНТІВ БІЗНЕС-ІНЖИНІРИНГУ

Анотація. У статті визначено поняття «бізнес-інжиніринг», окреслена мета бізнес-інжинірингу, основні принципи бізнес-інжинірингу. Проаналізовано системи електронного документообігу й їхню організацію, наведено основні вимоги до систем електронного документообігу та подано пріоритетні завдання таких систем. Сформульовано загальні принципи побудови, функціонування системи електронного документообігу й перешкоди, що виникають у процесі їх встановлення. Виокремлено етапи історіографії дослідження документів в електронній формі в Україні, виділено відмінності між паперовим і електронним документом, розглянуто переваги: економія часу, виключення можливості того, що документ буде безповоротно втрачено, більше гнучкості щодо фізичного місцезнаходження співробітників, підвищення безпеки інформації й документів і недоліки: необхідність фінансових і технічних можливостей, потреба навчання для персоналу, можливість зламу системи. Перераховано можливості, які надає автоматизація документообігу. Досліджено вітчизняний і зарубіжний досвід застосування механізмів виготовлення, пошуку, передачі, зберігання, аналізу електронних документів. Проаналізовано нормативно-правові акти, закони, що врегульовують відносини, які виникають у сфері застосування електронного документообігу, і закріплюють статус електронного цифрового підпису. Розглянуто сервіси для роботи з документами як один із варіантів формування документообігу в організації, виділено найвигідніший сервіс для малих і великих підприємств. Визначено проблеми впровадження електронного документообігу на вітчизняних підприємствах: небажання підприємців впроваджувати нове, недосконалість українського законодавства щодо статусу, юридичної сили електронного документа, електронного підпису, а також порядку зберігання електронних документів.

Ключові слова: бізнес-інжиніринг, електронний документообіг, цифровий підпис, електронний документ, електронний документообіг, інформаційні технології, електронний цифровий підпис, система електронного документообігу.

Koshelek Halina, Zhambei Tetiana

ELECTRONIC DOCUMENTATION AS ONE OF THE BUSINESS-ENGINEERING INSTRUMENTS

Abstract. The concept of «business engineering» has been defined as well as the purpose of business engineering, the basic principles of business engineering has been

outlined. The systems of electronic document circulation and their organization have been analyzed, the basic requirements to the systems of electronic document circulation as well as the priorities of such systems have been given. The general principles of construction, operation of the electronic document circulation system and obstacles that arise during their installation have been formulated. The stages of the historiography of electronic document research in Ukraine as well as the differences between paper and electronic document have been highlighted, such advantages as: saving time, eliminating the possibility that the document will be permanently lost, more flexibility regarding the physical location of employees, improving the security of information and documents as well as disadvantages: the need for financial and technical capabilities, the need for training for staff, the ability to break the system have been considered. The opportunities provided by the automation of workflow have been listed. The domestic and foreign experience of application of mechanisms of production, search, transfer, storage, analysis of electronic documents has been investigated. Regulatory acts, laws governing relations arising in the field of electronic document circulation have been analyzed and the status of electronic digital signature has been defined. Services for work with documents have been considered as one of the versions of document flow in the organization, the most advantageous service for small and large enterprises has been provided. The problems of introduction of electronic document circulation at domestic enterprises such as: the reluctance of entrepreneurs to introduce new, imperfection of the Ukrainian legislation on status, legal validity of electronic document, electronic signature, as well as the procedure for storing electronic documents have been determined.

Keywords: business engineering, electronic document flow, digital signature, electronic document, electronic document flow, information technology, electronic digital signature, electronic document flow system.

Кошелёк Галина, Жамбей Татьяна

ЭЛЕКТРОННЫЙ ДОКУМЕНТООБОРОТ КАК ОДИН ИЗ ИНСТРУМЕНТОВ БИЗНЕС-ИНЖИНИРИНГА

Аннотация. В статье определено понятие «бизнес-инжиниринг», очерчена цель бизнес-инжиниринга, обусловлены основные принципы бизнес-инжиниринга. Проанализированы системы электронного документооборота и их организация, приведены основные требования к системам электронного документооборота и приведены приоритетные задачи таких систем. Сформулировано общие принципы построения и функционирования системы электронного документооборота и препятствия, возникающие в процессе их установки. Выделены этапы историографии исследования документов в электронной форме в Украине, различия между бумажным и электронным документом. Рассмотрены преимущества: экономия времени, исключения возможности того, что документ будет безвозвратно потерян, гибкость физического местонахождения сотрудников, повышение безопас-

ности информации и документов и недостатки: необходимость финансовых и технических возможностей, потребность обучения персонала, возможность взлома системы. Перечислены возможности, которые предоставляет автоматизация документооборота. Исследовано отечественный и зарубежный опыт применения механизмов изготовления, поиска, передачи, хранения, анализа электронных документов. Проанализированы нормативно-правовые акты, законы, которые регламентируют отношения, которые возникают в сфере применения электронного документооборота, и закрепляют статус электронной цифровой подписи. Рассмотрены сервисы для работы с документами, как один из вариантов формирования документооборота в организации, выделено самый выгодный сервис для малых и крупных предприятий. Определены проблемы внедрения электронного документооборота на отечественных предприятиях: нежелание предпринимателей внедрять новое, несовершенство украинского законодательства относительно статуса, юридической силы электронного документа, электронной подписи, а также порядка хранения электронных документов.

Ключевые слова: бизнес инжиниринг, электронный документооборот, цифровую подпись, электронный документ, электронный документооборот, информационные технологии, электронную цифровую подпись, система электронного документооборота.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-54-68

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Головною характеристикою сучасного часу є автоматизація, електронізація та інформатизація всіх сфер життя людини. Зараз людина поглинає набагато більше інформації, ніж, скажімо, 20 років назад, цьому сприяють наявність телефону чи комп'ютера: важко уявити сучасну людину без гаджетів. Звісно ця тенденція не обминула і сферу економіки. Але якщо в Європі, США ці процеси почалися ще в минулому столітті, то в Україні тільки почалися дослідження після здобуття незалежності.

Зараз, на хвилі євроінтеграції України, питання автоматизації економіки над актуальне. Українські підприємства з методами управління діяльністю підприємства ще радянських часів просто не витримують конкуренції з сучасними закордонними підприємствами. Економічна ситуація дуже стрімко змінюється, економічні ринки нестабільні та мінливі як ніколи. Тому першочерговим завданням для українських науковців та підприємців є вивчення та впровадження в економіки сучасних методів автоматизації діяльності підприємства. Одним із

таких методів є бізнес інжиніринг діяльності підприємства. Бізнес-інжиніринг можна застосовувати до автоматизації будь-яких процесів виробництва, в тому числі і документообігу підприємства. Адже багато часу робітників підприємства займає складання документів та слідкування за їх доставкою, наявністю всіх підписів тощо. Використання принципів бізнес-інжинірингу для побудови моделі електронного документообігу дозволить автоматизувати цей процес на підприємстві. Швидкість отримання документів на різних рівнях стане набагато швидшою, що дозволить вивільнити багато часу працівників для виконання інших завдань, наприклад, генерування нових ідей, власних ініціатив тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Варто зауважити, що поняття «електронний документообіг» в українській науковій літературі, європейських стандартах та англomовній IT-документації тлумачиться по-різному, тобто не є «унормованим», незважаючи на нормативну забезпеченість функціонування таких понять, як «електронний документ», що визначаються відповідними Законами України.

Питанням електронного документообігу займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці: М. П. Войнаренко [1], М. В. Шарко [5], В. С. Новіков [3], О. М. Коваленко [4], О. А. Свирида [5], К. В. Копняк [6], Є. А. Плаксiєнко [8], О. В. Лаба [9], Н. О. Кононенко [10], Н. В. Захарченко [11]. Було досліджено історію розвитку електронного документообігу в Україні, окреслено основні проблеми впровадження електронного документообігу на підприємстві, визначено вплив на ефективність діяльності підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на зручність використання електронного документообігу, існує проблема зберігання та архівування електронних документів. В українському законодавстві немає чіткої інструкції щодо цього питання. Тому ця проблема на даний час є невирішеною та потребує більш детальнішого дослідження.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою даного дослідження є обґрунтування електронного документообігу на підприємстві як одного із інструментів бізнес-інжинірингу, визначення

переваг та недоліків впровадження електронного документообігу в діяльність вітчизняних підприємств.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Досвід створення ІС і ІТ в управлінні економічними об'єктами показав, що ефективність функціонування організації залежить не стільки від рівня автоматизації інформаційних процесів, скільки від аналітичної цілеспрямованості процедур самої управлінської діяльності та в обґрунтованості прийнятих фахівцями рішень. В основі цього полягає системно-технічний, інженерний підхід, який отримав назву бізнес-інжинірингу [1, с. 350].

Термін «інжиніринг» походить від латинського «ingenium» (створювати, творити, винаходити) і застосовувався спочатку при використанні людських інтелектуальних здібностей для вирішення деяких практичних завдань. Надалі цей термін з'явився у Франції, Англії, а згодом набув поширення і в інших європейських країнах. Найбільш поширене поняття терміна «інжиніринг» в даний час походить від англійського «engineering» [2, с. 132].

Метою бізнес-інжинірингу є забезпечення фахівцеві найбільш сприятливих умов роботи при підвищенні прибутковості організації (за рахунок досягнення ефективності виробництва), зниженні собівартості проєктованих робіт, скороченні внутрішніх витрат, підвищенні професійної підготовки, відповідальності, продуктивності праці персоналу, збільшенні об'єму продажів, надання широкого спектру послуг на ринку [3, с. 32].

Поняття «бізнес-інжиніринг» підкреслює, що мова йде про науково-інженерні принципи. Дана концепція відрізняється від вузькоспеціального і індивідуального проєктування системним підходом і кооперацією різних методів при розробці «конструкцій» підприємств. Мета концепції – розробка інноваційних рішень при створенні бізнесу в такій же мірі професійно, як і при створенні літаків або промислового обладнання [4, с. 227].

Бізнес-інжиніринг включає певні послуги, які допомагають оптимізувати як внутрішні, так і зовнішні бізнес-процеси підприємств. Незалежно від специфіки роботи підприємств, документообіг – це невід'ємна частина організації якісної роботи. Для того, щоб цей процес став простіше і швидше, багато підприємств вибирають електронні

рішення. ЕДО (електронний документообіг) оптимізує передачу даних, переводячи її в цифровий формат.

Документообіг – це рух документів від моменту їх створення чи надходження на підприємство до моменту передачі в архів [5, с. 68].

У наш час очевидними є наступні проблеми підприємств з традиційним документообігом: документи губляться; накопичується безліч документів, призначення і джерела яких незрозумілі; до інформації можуть мати доступ сторонні особи; значні витрати часу на пошук потрібних документів та формування їх у тематичні добірки; створення декількох копій одного і того ж документа – на папір та копіювання витрачаються додаткові кошти; значні витрати часу на підготовку та узгодження документів, а також їх доставку адресатам тощо [6, с. 59].

Статтею 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначено, що електронний документ (ЕД) – це документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа, склад та порядок розміщення яких визначається законодавством. При цьому ЕД може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами в візуальну форму подання шляхом відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері, у формі придатній для сприймання його змісту людиною. Обов'язковими реквізитами є дані, без яких ЕД не може бути підставою для його обліку і не матиме юридичної сили [7].

Структура електронного документа включає: внутрішню структуру – це структура змістовної частини документа; зовнішню структуру – це структура середовища, в якому існує електронний документ (носії інформації, формат файлу тощо).

Основними функціями безпаперового обліку виступають:

1) інформаційна (оперативний доступ, пошук, своєчасне надання повної, правдивої інформації про фактичний стан господарської діяльності підприємства зовнішнім і внутрішнім користувачам);

2) аналітична (оцінка результатів фінансово-господарської діяльності підприємства на основі даних первинного, зведеного, аналітичного обліку з метою ідентифікації зовнішніх, внутрішніх ризиків та визначення напрямів розвитку суб'єкта господарювання в стратегічній перспективі);

3) контрольна (забезпечення здійснення контролю за об'єктами бухгалтерського обліку в процесі виконання господарських операцій з метою запобігання, профілактики зловживань та шахрайства);

4) комунікаційна (забезпечення формування та узагальнення інформації зовнішнім та внутрішнім користувачам);

5) прогнозна (визначення перспектив розвитку підприємства на основі даних бухгалтерського обліку та показників фінансової звітності) [8, с. 5].

Основні принципи електронного документообігу [6, с. 60]: однакратна реєстрація документа, що дозволяє однозначно його ідентифікувати у будь-якій підсистемі; можливість паралельного виконання різних операцій з метою скорочення часу руху документів і підвищення оперативності їх виконання; безперервність руху документа; єдина база документної інформації для централізованого зберігання документів і виключення можливості дублювання документів; ефективно організована система пошуку документа; розвинена система звітності за різними статусами й атрибутами документів, що дозволяє контролювати рух документів у процесах документообігу; забезпечення ефективного управління та прозорості діяльності підприємства на усіх рівнях; підтримка системи контролю якості; накопичення інформації, управління даними та регламентування доступу; формалізація діяльності кожного співробітника.

Перші дослідження систем електронного документообігу почалися ще в 90-х роках XX століття після здобуття Україною незалежності. Але питання електронного документообігу не було пріоритетним, так як не було ніяких фундаментальних досліджень цього питання, спочатку досліджувалися способи захисту інформації в інформаційних системах [9, с. 47].

Пожвавлення наукової думки як в Україні, так і в інших країнах пострадянського простору щодо автоматизації ділових процесів спостерігається у другій половині 90-их років XX століття. Це було зумовлено перейняттям передового досвіду західних країн у сфері автоматизації й інформатизації, а також прийняттям низки нормативно-правових актів в Україні, які визначали інформатизацію суспільства пріоритетним напрямком розвитку інформаційної інфраструктури України й цим активізували наукові розвідки цієї сфери.

Але ґрунтовні дослідження цього питання почалися на початку ХХІ століття. Поняття «електронний документообіг» було закріплено на державному рівні: в 2003 році були прийняті закони «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронний цифровий підпис». Було визначено основні принципи використання системи електронного документообігу на підприємствах та обов'язкові реквізити електронного документу.

У 2017 році відбувається низка доленосних змін у нормативно-правовому регулюванні електронної діловодної сфери, що зумовлює початок нового євроінтеграційного періоду електронного діловодства, зокрема, були внесені зміни до наказу Міністерства юстиції України, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 20 серпня 2012 року № 1236/5/453 «Про затвердження вимог до форматів, структури та протоколів, що реалізуються у надійних засобах електронного цифрового підпису», які мають на меті приведення до єдиного знаменника підходів до організації електронного документообігу в межах країни та для транскордонного співробітництва, відбувається прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги», який скасовує дію Закону України «Про електронний цифровий підпис», а також низки інших нормативно-правових актів й відображає імплементацію європейських традицій в українську діловодну сферу, що ще раз підтверджує євроінтеграційний курс України й визначає напрям вектора перспективних наукових досліджень [9, с. 49].

Якщо враховувати діловодні традиції, то вони виробляються упродовж століть, щодо електронного діловодства можна говорити лише про початковий етап його становлення. З одного боку, основне завдання електронного діловодства як відносно нового явища полягає в тому, щоб, з одного боку, перейняти кращі принципи традиційного діловодства, а, з іншого, – виробити сучасні підходи до організації діловодних процесів, урахуовуючи особливості використання електронних документів [10, с. 103].

На основі табл. 1 можна зробити висновок, що електронний документообіг має безліч переваг над паперовим документообігом: економія часу: працівники витрачають менше часу на пошук паперових документів. Завдяки центральній базі даних, регулярно створюються резервні копії файлів, завдяки чому виключається можливість того, що документ буде безповоротно втрачено; підвищення прозорості внутрішньої робо-

ти підприємства: система електронного документообігу дозволяє керівництву спостерігати за статусом документа, протягом усіх етапів його погодження та затвердження; більше гнучкості щодо фізичного місцезнаходження співробітників: завдяки можливостям електронного доступу і комунікацій, працівники отримують можливість працювати віддалено; підвищення безпеки інформації та документів: центральна база даних дозволяє робити резервні копії документів, завдяки чому знижується ризик випадкової чи навмисної втрати файлів [11, с. 583].

Таблиця 1

Відмінності між електронним та паперовим документом

№ з/п	Етапи документообігу	Паперовий документ	Електронний документ
1.	Створення	Оформлення лише в паперовому вигляді	Оформлення в електронному вигляді, за необхідності в паперовому вигляді
2.	Оброблення	Лише ручна обробка даних і фіксація в реєстрах бухгалтерського обліку	Обробка даних за допомогою інформаційних систем і фіксація в електронних реєстрах бухгалтерського обліку
3.	Відправлення	Відправлення через відділення пошти або співробітниками (кур'єрами)	Здійснюється через телекомунікаційні та інформаційні системи або через електронні носії інформації
4.	Одержання	Може займати декілька хвилин або годин, днів, тижнів	Може займати від декількох хвилин, не враховуючи відправку через носії електронної інформації
5.	Зберігання	Зберігаються згідно зі строками, установленими законодавством, у спеціально відведених архівах	Зберігаються згідно зі строками, установленими законодавством, на спеціальних електронних носіях
6.	Знищення	Підлягають знищенню за актом відповідною комісією	Згідно з інструкцією, знищення відбувається спеціально призначеною особою, яка також відповідальна за програмне забезпечення, що перевіряє факт знищення документів

Джерело: складено авторами на основі [11, с. 583]

Але є і недоліки: не можна забувати і про необхідність потужних технічних і фінансових можливостей установи, де впроваджується система електронного документообігу. Це зумовлено тим, що для успішного функціонування електронного документообігу потрібні канали зв'язку з великою здатністю. Також, забезпечення усіх працівників, які працюють із документами, обчислювальною технікою та периферійними пристроями, такими як принтер та сканер, пакетом програмних продуктів. Крім того, будь-яка система, якою б досконалою вона не була – все одно залежить від людського фактору. Персонал переважно негативно ставиться до таких нововведень. Причини тому різні, від небажання освоювати нові технології до побоювання прозорості власної діяльності. Друга причина повільного впровадження або невикористання електронного документообігу – це консервативність персоналу та небажання повної прозорості своєї діяльності [10, с. 104].

Ще одна проблема та перепона на шляху запровадження установами електронного документообігу – вразливість електронної інформації та можливість зламу системи і несанкціонованого доступу до неї сторонніх осіб. На жаль, часто навіть провідні ІТ організації час від часу потерпають від нападів хакерів. Забезпечивши всі документи ЕЦП, ми усуваємо можливість непомітної зміни чи підміни документу і сенсу в атаці стає ще менше. Але в будь-якому випадку необхідно розробляти захищену систему, враховуючи всі сучасні досягнення у захисті інформації, а по закінченні, розробки провести повний аудит системи з метою виявлення слабких місць та потенційних вразливостей [10, с. 105].

Для впровадження електронного документообігу підприємство повинне самостійно розробити порядок такого документообігу, урахувавши як особливості ведення бізнесу (наприклад, порядок приймання вхідної кореспонденції, обробки, перевірки електронних документів), так і загальні для всіх законодавчі вимоги до створення, отримання, обробки та зберігання електронних документів.

Впровадження електронного документообігу неможливо без сучасних інформаційних систем. Ринок електронного документообігу розвивається дуже динамічно. Крім традиційно зростаючого попиту з боку великих підприємств, все більшу потребу в автоматизації управління документами починає відчувати сектор малого та середнього бізнесу.

Протягом найближчих трьох років вітчизняний ринок систем управління документами буде збільшуватися на 70% в рік [11, с. 585]. Основні системи, які нині застосовуються на території України наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Основні системи електронного документообігу, які використовуються на ринку України

№ з/п	Система електронного документообігу	Основна функція	Вартість	Розробник
1.	Documentum	Управління документами, знаннями і бізнес-процесами на великих підприємствах і організаціях	700–1500 доларів в перерахунку на одне робоче місце	Американська компанія Documentum
2.	LanDocs	Головним чином орієнтована на діловодство і архівне зберігання документів.	100–150 доларів в перерахунку на одне робоче місце	Російська компанія «ЛАНІТ»
3.	«Дело»	Здійснює повне протоколювання дій користувачів з документами	150–200 доларів в перерахунку на одне робоче місце	Російська компанія «ЭОС»
4.	DocsFusion і DocsOpen	Системи класу «електронні архіви»	500–1000 доларів в перерахунку на одне місце.	Американська компанія PC DOCS
5.	OptimaWorkflow	Система призначена для формалізації типових процедур роботи з документами	12000 доларів	Російська компанія «ОПТИМА»
6.	«М. Е. Doc»	Програма, яка допоможе в роботі з документами різних типів та призначена для роботи із звітами, податковими накладними, актами, рахунками та інше	300–2000 грн/рік (в залежності від масштабу підприємства)	Українська компанія «Інтелект – сервіс»

Джерело: складено авторами на основі [11, с. 585]

На сьогодні ринок продуктів електронного документообігу стрімко розвивається. Розробляється та впроваджується нове, більш прогресивне програмне забезпечення, завдяки якому діяльність підприємств переходить на якісно новий рівень. І вибір тієї чи іншої категорії систем електронного документообігу повинен виходити з тієї мети та завдань, які є головними для підприємства. Правильний вибір допоможе прискорити діловодні процеси та позитивно вплинути на діяльність підприємства [9]. Аналізуючи табл. 2, можна зробити висновок, що найвигіднішою системою електронного документообігу для малих та середніх підприємств України є «М. Е. Doc». В системі «М. Е. Doc» електронні документи стають електронними оригіналами документів, завдяки використанню електронного цифрового підпису. Не потрібно витрачати дорогоцінний час на пересилання податкових накладних та інших первинних документів поштою або факсом. Надіслати електронний документ за допомогою системи «М. Е. Doc» можливо за 1 хвилину. А на відправку документів у паперовому вигляді йде 4–6 днів. Не потрібно витрачатися на папір, послуги пошти або кур'єра. Доплачувати за систему «М. Е. Doc» не потрібно – обмін первинними документами входить в стандартний пакет обслуговування. Для великих підприємств оптимально використовувати систему «Documentum», так як вона має необхідні розширення для обробки великої кількості документів різної спрямованості [11, с. 586].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. Отже, програмні продукти для автоматизації документообігу на підприємстві дозволяють: швидко отримувати різноманітну аналітичну інформацію та ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення; організувати діловодні та бізнес-процеси на підприємстві; уникнути багаторазового введення одних і тих же даних у інформаційну систему та оптимізувати щоденну рутинну роботу співробітників; налагодити ефективне управління та облік усієї інформації, що стосується роботи різних підрозділів, створюючи тим самим основу для підвищення ефективності діяльності підприємства.

Незважаючи на численні переваги електронних документів над паперовими та електронного документообігу над звичайним способом ведення діловодства, організації не поспішають переводити свій документообіг у електронну форму. Причиною того є виникнення ряду

проблем при переході до безпаперового діловодства. Частина проблем, таких як забезпечення юридичної сили електронним документам на рівні паперових повинна вирішуватись на державному рівні. Інші проблеми можуть бути вирішені на локальному рівні організації. Саме вирішення проблем на локальному рівні треба поставити пріоритетною задачею для подальшого розвитку електронного документообігу. Слід розробити програмні модулі з урахуванням можливості спроб зламу системи та провести необхідні тести як на безпеку, так і на зручність їх використання.

Перспективами подальших досліджень виступає впровадження в практику електронного документообігу на підприємстві й визначення його впливу на результативність і ефективність фінансового-господарської діяльності підприємства.

Література

1. Войнаренко М. П., Кузьміна О. М., Янчук Т. В. *Інформаційні системи і технології в управлінні організацією* : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Вінниця : Едельвейс і К, 2015. 496 с.
2. Шарко М. В., Алексєєв А. В., Кокина Л. А. Роль аутсорсингу та інжинірингу в підвищенні конкурентоспроможності переробних підприємств. *Проблеми економіки*. 2016. №2. С. 129–135.
3. Новіков В. С. Інноваційні технології як інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємств. *Теорія і практика сучасної науки : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.* Київ : Міжнар. центр наук. дослід., 2018. Ч. 1. С. 31–35.
4. Коваленко О. М., Станіславик О. В. Актуальні шляхи та фактори підвищення конкурентоспроможності вітчизняного підприємства. *Економічний форум*. Луцьк : Луцький національний технічний університет. 2017. №2. С. 223–231.
5. Свирида О. А. Проблеми документообігу на підприємстві. *Розвиток системи обліку, аналізу та аудиту в Україні : теорія, методологія, організація* : зб. тез доповідей XVII Всеукр. наук. конф. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2019. С. 68–73.
6. Копняк К. В., Костунець Т. А. Автоматизація документообігу як складова підвищення ефективності діяльності підприємства. *Економіка, фінанси, менеджмент : актуальні питання науки та практики*. 2017. №11. С. 57–68.

7. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України №2155-VIII від 07.11.2018 р. URL: [http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15_\(дата_звернення:_03.09.2019\)](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15_(дата_звернення:_03.09.2019)).
8. Плаксієнко В. Я., Назаренко І. М. Концептуальні основи організації безпаперової бухгалтерії. *Агросвіт*. 2018. № 12. С. 3–7.
9. Лаба О. В. Історіографія розвитку електронного діловодства в Україні. *Молодий вчений*. 2019. 69.5. С. 46–50. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2019/5/8.pdf> (дата звернення: 06.09.2019).
10. Кононенко Н. О. Актуальні проблеми та перспективи сучасного діловодства. *Українська мова в юриспруденції : стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (28 листоп. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. С. 102–106. URL: https://nni1.naiu.kiev.ua/files/kafedry/ud/2019/konf/2019_zbirnyk_ukr_mova1.pdf (дата звернення: 09.09.2019).
11. Захарченко Н. В., Маслій Н. Д., Мамуненко М. С. Вплив електронного документообігу на ефективність діяльності підприємства. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 582–587.

References

1. Voinarenko, M. P., Kuzmina, O. M. & Yanchuk, T. V. (2015). *Informatsiini systemy i tekhnolohii v upravlinni orhanizatsiieiu [Information systems and technologies in organization management]*, Vinnytsia: Edelveis i K, 496 s. [in Ukrainian]
2. Sharko, M. V., Alekseev, A. V., Kokina, L. A. (2016). Rol outsorsinhu ta inzhinirynhu v pidvyshenni konkurentospromozhnosti pererobnykh pidpriemstv [The Role of outsourcing and engineering in increasing competitiveness of processing enterprises], *Problemy ekonomiky – Economy problems*, 2, 129–135 [in Ukrainian]
3. Novikov, V. S. (2018). Innovatsini tekhnolohii yak instrument pidvyshennia konkurentospromozhnosti pidpriemstv [Innovative technologies as an instrument of enterprises competitiveness improving], *Teoriia i praktyka suchasnoi nauky – Theory and practice of modern science: Proceedings of III International Scientific and Practical Conference*, Kyiv : Mizhnar. tsentr nauk. doslidzhen, Ch. 1, 31–35 [in Ukrainian]
4. Kovalenko, O. M., Stanislavskiy, O. V. (2017). Aktualni shliakhy ta faktory pidvyshchennia konkurentospromozhnosti vitchyznianoho pidpriemstva [Relevant ways and factors improving competitiveness of the domestic

enterprise], *Ekonomichniy forum – Economic forum*, Lutsk: Lutsk National technical university, 2, 223–231 [in Ukrainian]

5. Svryda, O. A. (2019). Problemy dokumentoobihu na pidpriemstvi [Problems of workflow at the enterprise], *Rozvytok systemy obliku, analizu ta audytu v Ukraini: teoriia, metodolohiia, orhanizatsiia – Development of accounting, analysis and audit system in Ukraine: theory, methodology, organization*: zb. tez dopovidei XVII Vseukrainskoi nauk. konf., Kyiv: DP «Inform.-analit. ahentstvo» – Proceeding of XVII All-Ukrainian Scientific Conference, Kyiv: SE «Inform.-analitich. ahentstvo», 68–73 [in Ukrainian]

6. Kopnyak, K. V., Kostunets, T. A. (2017). Avtomatyzatsiia dokumentoobihu yak skladova pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti pidpriemstva [Documentation automation as a component of enterprise's efficiency improving], *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky ta praktyky – Economics, finance, management: current issues of science and practice*, 11, 57–68 [in Ukrainian]

7. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih: Zakon Ukrainy No. 2155-VIII vid 07.11.2018 r. [On Electronic Documents and Electronic Document Management: Law of Ukraine No. 2155-VIII, 07.11.2018]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/851-15> [in Ukrainian]

8. Plaksienko, V. Ya., Nazarenko, I. M. (2018). Kontseptualni osnovy orhanizatsii bezpaperovoi bukhhalterii [Conceptual bases of paperless accounting organization], *Ahrosvit – Agroworld*, 12, 3–7 [in Ukrainian]

9. Laba, O. V. (2019). Istoriohrafia rozvytku elektronnoho dilovodstva v Ukraini [Historiography of electronic record keeping development in Ukraine], *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 5 (69), 46–50. Retrieved from: <http://molodyvchenyi.in.ua/files/journal/2019/5/8.pdf> [in Ukrainian]

10. Kononenko, N. O. (2019). Aktualni problemy ta perspektyvy suchasnoho dilovodstva [Actual problems and prospects of modern record keeping], *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy: materialy XV Vseukrainskoi nauk.-prakt. konferentsii – Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects*: Proceedings of XV All-Ukrainian Research Practice Conference, Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2, 102–106. Retrieved from: https://nni1.naiu.kiev.ua/files/kafedry/ud/2019/konf/2019_zbirnyk_ukr_mova1.pdf [in Ukrainian]

11. Zakharchenko, N. V., Masliy, N. D., Mamunenko, M. S. (2017). Vplyv elektronnoho dokumentoobihu na efektyvnist diialnosti pidpriemstva [Influence of electronic workflow on the efficiency of the enterprise], *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 5 (45), 582–587 [in Ukrainian]

УДК 330.101

JEL Classification: A100

Макуха Сергій

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблем становлення нової соціально-економічної моделі українського суспільства в умовах поширення глобалізаційних процесів. У роботі розглянуто сутність сучасного стану трансформаційних процесів та сутність сучасних тенденцій оновлення існуючої моделі національної економіки України на основі об'єднання різних економічних систем. Уточнено зміст ключових понять конвергенції плану і ринку та зміст складових моделі економічного розвитку. Проілюстровано вплив глобалізаційних процесів на склад та структуру економічної системи, трансформацію її змісту під впливом сучасних тенденцій. Показано, що в процесі глобалізації іде боротьба економічних систем за майбутнє лідерство в оволодінні технологіями, за ринки збуту і сфери впливу. Доведено, що такі процеси мають вкрай хворобливий характер, породжуючи безліч проблем. Результати дослідження показали можливість інтеграції в Україні планової та ринкової системи господарювання. Доведено, що в сучасних умовах посилюється роль держави в регулюванні економіки, виникає нагальна потреба враховувати глобальні трансформаційні зрушення при розробці заходів економічної політики України. Запропоновано концептуальний підхід до подальших досліджень проблем інтегральної моделі економічного розвитку, суть якого: не ігнорування місця і ролі держави у формуванні ефективної економічної моделі на підставі поєднання планової та ринкової складової, а навпаки, більш ретельний пошук і використання усього позитивного, що дав процес конвергенції для розвитку економічної науки, фундаментальне вивчення ще невідомого його надбання і глибоке його осмислення. Обґрунтована необхідність проведення політики реіндустріалізації української економіки. Визначені пріоритетні цілі, що стоять перед сучасною економікою України.

Ключові слова: глобалізація, виклики, економічний розвиток, моделі, інтеграція, наслідки, державне регулювання.

Makukha Serhii

FORMATION OF THE NATIONAL MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE UNDER THE IMPACT OF GLOBALIZATION

Abstract. The article is devoted to the research of problems of a new socio-economic model of Ukrainian society formation in the conditions of expansion of globalization

processes. The paper considers the essence of the current state of transformation processes and modern tendencies of updating the existing model of the national economy of Ukraine on the basis of integration of different economic systems. The contents of the key concepts of plan and market convergence and the components of the economic development model have been clarified. The influence of globalization processes on the composition and structure of the economic system, the transformation of its substance under the influence of modern trends have been illustrated. It has been shown that in the process of globalization there is a struggle of economic systems for the future leadership in technology mastery, for markets and spheres of influence. It has been proved that such processes are extremely painful, causing many problems. The results of the study has shown the possibility of integration of a planned and market-based economic system in Ukraine. It has been substantiated that in the process of globalization exist a struggle among economic systems for the future leadership in technology, markets and spheres of influence. It has been proved that such processes can be extremely painful, causing many problems. The results of the study have shown the possibility for planned and market-based economic system integration in Ukraine. The increasing role of the state in regulating the economy in modern conditions has proved the urgent need of considering global transformational shifts in the development of measures of economic policy in Ukraine. The conceptual approach to the further researches the integrated model of economic development problems has been offered. The essence of this approach doesn't ignore the place and role of the state in the formation of an effective economic model on the basis of the combination of the planned and market components, but on the contrary, more careful search and use of all the positive sides, which the process of convergence gave to the development of economic science, fundamental study of its unknown heritage and deep understanding. The need to carry out a policy of re-industrialization of the Ukrainian economy has been substantiated. Priority goals for the modern economy of Ukraine have been identified.

Keywords: globalization, challenges, economic development, models, integration, consequences, state regulation.

Макуха Сергей

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ ПОД ВЛИЯНИЕМ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблем становления новой социально-экономической модели украинского общества в условиях распространения глобализационных процессов. В работе рассмотрена сущность современного состояния трансформационных процессов и сущность современных тенденции обновления существующей модели национальной экономики Украины на основе объединения различных экономических систем. Уточнено содержание ключевых

понятий конвергенции плана и рынка и содержание составляющих модели экономического развития. Проиллюстрировано влияние глобализационных процессов на состав и структуру экономической системы, трансформацию ее содержания под влиянием современных тенденций. Показано, что в процессе глобализации идет борьба экономических систем за будущее лидерство в овладении технологиями, за рынки сбыта и сферы влияния. Доказано, что такие процессы носят крайне болезненный характер, порождая множество проблем. Результаты исследования показали возможность интеграции в Украине плановой и рыночной системы хозяйствования. Доказано, что в современных условиях усиливается роль государства в регулировании экономики, возникает насущная необходимость учитывать глобальные трансформационные сдвиги при разработке мер экономической политики Украины. Предложен концептуальный подход к дальнейшим исследованиям проблем интегральной модели экономического развития, суть которого: не игнорирование места и роли государства в формировании эффективной экономической модели на основании сочетания плановой и рыночной составляющей, а наоборот, более тщательный поиск и использование всего положительного, что дал процесс конвергенции для развития экономической науки, фундаментальное изучение еще неизвестного его достояния и глубокое его осмысление. Обоснована необходимость проведения политики реиндустриализации украинской экономики. Определены приоритетные цели, стоящие перед современной экономикой Украины.

Ключевые слова: глобализация, вызовы, экономическое развитие, модели, интеграция, последствия, государственное регулирование.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-69-81

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Сьогодні у світі відбуваються процеси хаотичного формування нової економічної та геополітичної реальності, яка формує нові виклики та висуває перед суспільством і економікою потребу сформувати ефективну, конкурентоздатну систему, що зможе зайняти провідне місце в глобальних трансформаційних перетвореннях. Тому, більшість країн світу знаходиться в режимі активного пошуку можливостей побудови ефективної моделі національної економічної системи. Причин тому багато, головною з яких є те, що сьогодні через бурхливий розвиток технологій і засобів комунікації відбувається глибинна трансформація економічного устрою та переформатування усієї системи економічних відносин. У результаті складаються нові ланцюжки створення доданої вартості. У процесі зазначених трансформацій відбувається активна боротьба за

майбутнє лідерство в оволодінні технологіями, за ринки і сфери впливу, провідні гравці активно розробляють і просувають власні програми розвитку майбутнього. Такі процеси мають вкрай хворобливий характер, породжуючи безліч проблем, що робить актуальним осмислення нових економічних реалій, визначення методики, розробку механізмів і підходів до формування нового світового порядку забезпечення ефективного функціонування економічних систем і створення сприятливих умов відтворення капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Процеси цивілізаційного розвитку, пошук ефективних напрямків економічних трансформацій і суспільного прогресу завжди викликали особливий інтерес у дослідників. Основи наукового пізнання формаційного підходу до суспільно-економічного устрою були закладені К. Марксом, У. Ростоу, П. Сорокіним, Ф. Енгельсом. Надалі проблеми інтегрального суспільства, можливості, шляхи і наслідки об'єднання планової і ринкової систем розглядали в своїх роботах Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер. Подальший розвиток даної проблематики пов'язаний з працями таких вчених, як: О. Т. Богомолів, Г. Г. Водолазів, С. Ю. Глазєв, С. П. Глінкіна, В. І. Дашічев, Т. І. Заславська, В. Л. Іноземцев, М. В. Кулікова, С. М. Меньшиков, Л. А. Меньшикова, Е. П. Пивоварова, Г. Н. Цаголов, Г. Б. Клейнер, Ю. В. Яковець та ін. Водночас, необхідність забезпечення ефективного економічного розвитку формує потребу продовження досліджень і системної розробки макроекономічної моделі суспільного устрою, яка б дозволила забезпечити побудову і функціонування дійсно розвиненого і економічно ефективного суспільства, орієнтованого на еволюцію і прогрес.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на велику кількість публікацій, що містять аналіз та наслідки поєднання плану і ринку, залишаються невирішеними проблеми визначення перспектив формування в Україні інтегральної моделі економічного розвитку, яка б більш повно враховувала роль держави у формуванні ефективної економічної системи на підставі поєднання планової та ринкової складової. Не з'ясованим залишається визначення вектору розвитку вітчизняної економіки на підставі проведення політики реіндустріалізації. Крім того, суперечли-

вим залишається визначення пріоритетних цілей, що стоять перед сучасною економікою України. Вирішення зазначених проблеми буде сприяти усуненню нестачі уваги науковців до проблем теорії та практики сучасної трансформації економічних систем, осмисленню причин, умов і механізмів такої трансформації. Результатом зазначених процесів стане впровадження в повсякденне життя, теорію та практику господарювання сучасних технологій і, як наслідок, підвищення ефективності вітчизняної економіки та покращення добробуту громадян.

Формування мети статті (постановка завдання). Мета статті: розглянути сучасні тенденції зближення планової та ринкової систем як одного з варіантів оновлення існуючої моделі національної економіки; проаналізувати можливі переваги, недоліки і наслідки впливу об'єднання плану і ринку на економічну діяльність; обґрунтувати необхідність посилення ролі держави і здатність державного регулювання вирішити протиріччя між плановою і ринковою системами відділити найсуттєве в кожній із них та удосконалити існуючу економічну модель.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобалізація являє собою небачений за масштабами багатогранний і суперечливий феномен. З одного боку, вона розширює горизонти господарського розвитку, а з іншого – посилює нерівномірність розподілу багатств і економічної потужності країн. Відомо, що від глобалізації виграють тільки 30% держав [1, с. 5]. Глобалізаційні зрушення формують нові виклики та створюють нову економічну дійсність через якісні зміни в технологіях, факторах виробництва та трансформацію ролі людини у виробничих процесах. У результаті трансформаційних змін стають ключовими для прогресу економіки XXI ст. знання, освіта, інновації, інформація і на фоні цього знижується роль економічної раціональності, посилюються ризики та загрози, росте невизначеність. Так, сьогодні вперше в історії п'ятірка найдорожчих компаній світу стала виключно «цифровою». Останній представник «старого світу» – нафтовий гігант ExxonMobil був витіснений з п'ятого місця інтернет-магазином Amazon і соцмережею Facebook. Перші три позиції належать Apple, Alphabet (материнська компанія Google) і Microsoft [2].

Сьогодні в процесі хаотичного формування світової економічної системи чітко простежується тенденція поділу національних економік

на дві групи. Перша – ті, хто зміг сформувати власну високотехнологічну економічну систему, і є лідерами. Тут використовується переважна більшість технологій п'ятого технологічного укладу, базовими галузями якого є інновації у сфері інформатики, електроніки, біотехнологій, альтернативні джерела енергії, нові види матеріалів. В організаційному плані це створення глобальних ланцюжків доданої вартості, великих корпорацій і мережевих ринків. Шостий технологічний уклад, або НБІК-конвергенція (синтез нано-, біо-, інформаційних та когнітивних технологій), поки проглядається у вигляді гіпотетичного ядра майбутньої економіки. У шостому укладі лідерами стануть країни, що володіють технологіями штучного інтелекту і матеріалів, що моделюються за визначеними властивостями. Усі, хто зможе забезпечити потрібну якість та напрямки трансформацій національної економічної системи, вийдуть вперед на багато років і будуть визначати пріоритетні напрямки розвитку. Друга група – країни, що програють лідерам в конкурентній боротьбі. У результаті відбувається формування двох складових світової економічної системи, які надалі будуть швидко віддалятися. Віддалення в першу чергу буде в змісті освіти, тому що в новому світі, який виникає як надбудова над світом матеріальним, потрібні інші знання, прийоми, цілі, і, взагалі, інший ціннісний набір. Головним викликом в таких умовах стає зростаюча невідповідність дійсності наявного типу суспільного ладу. У результаті актуалізується пошук нових напрямків трансформації економічних систем. Важливе значення такий пошук має і для економіки України. Для національної економіки зазначені виклики та загрози посилюються тим, що за роки реформ з 1991 року Україні так і не вдалося істотно просунутися до створення високоефективної національної господарської системи. За цей період в Україні скоротився ВВП та знизився рівень життя, ми займаємо одне з останніх місць по рівню розвитку серед країн Європи. Україна суттєво відстає в своєму технологічному розвитку. Більше 50% економіки у нас становить виробництво, яке можна віднести до третього технологічного укладу – епоха сталі. Близько 38% економіки представляє четвертий уклад (епоха нафти). На п'ятий уклад у нас припадає лише близько 4% економіки. Для порівняння: в США і РФ частка четвертого укладу становить 20 і 50% відповідно, а п'ятого –

60 і 10%. Крім того, в США вже 5% економіки можна віднести до шостого укладу, а у нас цей показник дорівнює нулю [3].

Вихід із такого скрутного становища може бути знайдено в реалізації ідеї нового інтегрального суспільства. На цю тему в останні роки в науковому співтоваристві ведеться бурхлива дискусія, висловлюються думки як на підтримку, так і проти об'єднання плану і ринку. Конвергенція (від лат. *convergere* – наближатися, сходитися) розглядається науковцями як зближення різних економічних систем обумовлене єдністю соціально-економічних проблем та наявністю єдиних об'єктивних закономірностей розвитку. Найбільш відомими прибічниками теорії конвергенції є американські економісти П. Сорокин, Дж. К. Гелбрейт та голандський економіст Я. Тинберген. Дж. Гелбрейт одним із перших висунув у своїх роботах ідею інтегрального суспільства. На основі детального аналізу вчений дійшов висновку, що об'єднання плану і ринку не тільки можливо, але й доцільно. До цього в науковому співтоваристві переважала думка, що головним регулятором капіталістичної економіки є ринковий механізм, який на основі взаємодії попиту і пропозиції забезпечує переважання покупця над виробником. Дж. Гелбрейт же доводив, що ринкові відносини залишилися тільки у другорядній частини економіки. Однак, у світі великих корпорацій, який сьогодні домінує, ринок витіснила планова система. Водночас, планова система корпорацій не здатна на ефективну координацію їх діяльності, що дестабілізує всю економіку. У таких умовах координуючу функцію, яка впливає з логіки плануючої системи, на думку Дж. Гелбрейта, має взяти на себе держава [4, с. 396]. Нестабільність планової економіки Дж. Гелбрейт пов'язує з відсутністю в ній автоматичних механізмів регулювання і вважає, що основною реальною силою, яка зможе забезпечити стабілізацію економіки, має стати держава. Саме державне регулювання здатне вирішити протиріччя між плановою і ринковою системами, удосконалюючи кожную з них, і обмежити роль техноструктури [5, с. 82]. Економічну систему капіталізму як ціле Дж. Гелбрейт ділить на дві частини – «планову систему» і «ринкову систему», тобто бачить її як варіант «змішаної економіки», заснований на приватній власності, який він інтерпретує як форму конвергенції капіталістичної і соціалістичної економік [6, с. 28]. Таку систему суспільства, яке приходить на зміну і чистого капіталізму і чистого соціалізму

позначають як нове інтегральне суспільство. Факти незаперечно свідчать, що план і ринок не непримиренні антиподи, а різні способи економічного регулювання. Колізії виникають якраз там і тоді, коли діє лише один з них [7, с. 145].

Сьогодні змішана економка як система може бути орієнтиром на шляху реформування економіки України. Наразі проведений аналіз ринкових трансформацій в окремих регіонах і країнах світу дозволяє зробити висновок про виникнення специфічних моделей капіталізму, які склалися на пострадянському просторі. Такі економічні моделі мають низку особливих ознак, не характерних для моделей високорозвинених країн. Що стосується результатів ринкової трансформації в країнах, які виникли на пострадянському просторі, то в ряді з них, в тому числі й в Україні, склалася неефективна модель капіталізму кланово-олігархічного типу [8 с. 11]. Усе це змушує нас вести активний пошук моделі національної економіки, яка здатна забезпечити ефективний, поступальний розвиток і до якої має прагнути наше суспільство в результаті трансформацій. Одним з напрямків такого пошуку може бути можливість формування нового інтегрального суспільства, яке вбирає все прогресивне як від планової, так і від ринкової системи. Така система здатна: найефективніше вирішити економічні завдання, що стоять перед суспільством; реально забезпечити економічний розвиток і досягти соціальної справедливості та розвитку особистості; створити реальні передумови успішної інтеграції економіки України в світове господарство і систему міжнародних економічних відносин на вигідних для нашої країни умовах, а не на умовах економічного прирідку і полігону дій глобального фінансового капіталу. Для України курс на нове інтегральне суспільство може бути корисний і тим, що ми зможемо відновити планування в тих межах, в яких воно разом з ринком сформує збалансовану економічну платформу і благотворно буде працювати для забезпечуючи економічного розвитку і процвітання суспільства. Як результат, просування до «золотої середини» дозволить успішно вписатися в систему міжнародних економічних координат, яка формується в умовах нинішнього технологічного укладу.

Приклади успішного функціонування моделі, яка містить планову і ринкову складові, є. На пострадянському просторі конвергентні тенденції чітко проявляються в Білорусії та Казахстані. Лідери двох держав

не приховують, що в процесі перетворень вони керувалися ідеями ленінського НЕПу і китайських реформаторів [9, с. 11].

Найбільш яскравим прикладом успішної реалізації програм позитивних економічних трансформацій, вдалого поєднання плану і ринку є Китай. Основною метою реформ, що здійснювалися в цій країні було не розхитування влади, а розвиток економіки. У результаті таких змін Китайській економіці вдалося уникнути економічних провалів, там не було криз і спадів характерних для перехідного періоду, а темпи зростання виявилися одними з найшвидших у світі. Так, з 1990 року темпи зростання ВВП Китаю жодного разу не опускалися нижче 6%. Навіть за часів азіатської і світової фінансових криз в 1997 і 2008 роках економіка країни продовжувала зростати на 8–9% щорічно [10].

Аналогічним чином здійснюються реформи і у В'єтнамі. У цій країні активно працює Міністерство планування та інвестицій. Тут централізоване планування не ліквідували, а зробили більш гнучким. У результаті план і ринок були гармонійно поєднані, а оптимальний баланс між ними підтримувався керівництвом країни. Зберігалось планування найважливіших видів продукції, а поряд з цим звужувалося коло встановлюваних показників і зменшувався контроль над цінами на базові види товарів і послуг. Як результат, країна розвивається надзвичайно швидко і так само безкризово. Як відзначали в своєму прогнозі на 2017–2019 роки експерти Світового банку, за вказану трьохлітку темпи зростання економіки В'єтнаму в середньорічному значенні збільшаться на 7%. У Азіатському банку розвитку вважають, що В'єтнам зможе обігнати Китай за рахунок зростання інвестицій в інфраструктуру – за два роки країна витратила на відповідні цілі 5,7% ВВП. Уряд В'єтнаму заявив, що в 2017–2020 роках на інфраструктурні програми буде спрямовано 480 млрд. дол. Для порівняння: найближчі сусіди В'єтнаму – Індонезія і Філіппіни, вкладають в розвиток інфраструктури по 3% ВВП, а Малайзія і Таїланд витрачають не більше 2% ВВП [11].

Ще одним прикладом вдалого поєднання планової та ринкової систем є реформи в Індії. Тут поряд з ринковим регулятором діє і плановий регулятор. Очолювана прем'єром країни комісія визначає стратегічні цілі розвитку, які реалізуються за допомогою п'ятирічних планів, носять переважно індикативний характер. У комісії працюють

експерти вищого класу, які спираються на розробки спеціалізованих наукових установ. В основі поточної п'ятирічки лежать результати роботи і рекомендації мережі дослідницьких організацій, що існують при кожному міністерстві, а також Центральної статистичної служби. Темпи зростання економіки Індії останнім часом не поступаються китайським, а часом навіть обганяють їх [9, с. 11].

Як бачимо, ефективними виявляються як раз ті економічні системи і країни, керівництво яких не відмовилося від планового господарства, а утримує курс на планування і регулює економіку так, що зберігає потрібний баланс між соціалізмом і капіталізмом, планом і ринком.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. З метою створення умов для формування в Україні ефективної моделі економічного розвитку доцільно домагатися такого поєднання капіталізму і соціалізму, яке забезпечить життєздатність і належну ефективність економіці даної країни. Особливу значимість трансформаційні процеси набувають в умовах сучасної кризи неоліберальної моделі. Сьогодні, саме економічна модель, в якій розумно поєднуються план і ринок здатна відповідати на сучасні виклики глобалізаційних перетворень. В межах такої моделі можуть бути створені умови впровадження та використання технологій п'ятого технологічного укладу. Така інтегральна система в якості орієнтира може бути використана сьогодні в ході реформ в країнах на пострадянському просторі. Для економіки України, яка в результаті помилкових реформ виявилася в системі координат залежного від Заходу бюрократично-олігархічного капіталізму, така система служить орієнтиром для докорінної зміни парадигми суспільного розвитку та оптимальної економічної політики. Сформована сьогодні в Україні модель капіталізму є різновидом «периферійного капіталізму». Така модель не має внутрішніх механізмів сталого економічного зростання. Для подолання ситуації, що склалася в новій економічній моделі, потрібно розумне поєднання плану і ринку за активної участі держави. У цьому сенсі, рух національної економіки в бік нового інтегрального суспільства представляється особливо перспективним. Сьогодні світ знаходиться на граничній межі максимально можливої віддачі капіталу та кризи ринків збуту. Це відбувається внаслідок того, що продукція старого технологічного укладу вже не знаходить адекватного рівня попиту. В цих умовах перехід до п'ятого тех-

нологічного укладу на базі створення нового інтегрального суспільства дає можливість забезпечити максимальну ефективність національної економіки та гармонійної її інтеграції до системи світових господарських зав'язків. Серед заходів, що сприятимуть руху до нового інтегрального суспільства у нас можуть бути введення прогресивного податку і більш широке впровадження планування з метою забезпечення ефективного розвитку економіки. Усе це, в комплексі, дозволить підтримати необхідний оптимальний баланс між плановим і ринковим сегментами економіки, відкрис шлях до створення національної моделі ефективного економічного зростання.

Перспективи подальших розробок зазначених проблем полягають в досягненні змісту та характеру трансформаційних змін економічних систем з метою поєднання плану та ринку і прискорення процесів формування в Україні ефективної інтегральної моделі з метою створення умов для подальшого розвитку національної економіки та підвищення її ефективності.

Література

1. Винокуров М. А. Новая экономическая реальность и экономическая политика современной России. *Известия ИГЭА*. 2014. № 1 (93). С. 5–13.
2. Орехин П. Новая экономическая реальность : будет больно. *Газета.ru*. 10.08.2016: URL: <https://www.gazeta.ru/business/2016/08/08/10110749.shtml> (дата обращения: 20.09.2019).
3. Куц А. Из эпохи стали к микророботам. Как Украине не выпасть из цивилизации? *Деловая столица*. 04.11.2019. URL: https://www.dsnews.ua/vlast_deneg/iz-epohi-stali-k-mikrorobotam-kak-ukraine-ne-vypast-iz-28102019220000 (дата обращения: 17.09.2019).
4. Гэлбрейт Дж. *Новое индустриальное общество* / Пер. с англ. Москва : Издательство АСТ; Транзиткнига; Санкт-Петербург: Terra Fantastica, 2004. 602 с.
5. Коюда П. Н., Овсяченко Ю. В. Современные экономические теории. *Онтология экономических концепций и методология современных подходов в проведении экономических исследований* : монография. Харьков : ХНУРЭ, 2013. С. 82.
6. Черковец В. Н. «Новый социализм» Дж. К. Гэлбрейта. Вестник Московского университета. Сер. 6: Экономика. 2018. № 1. С. 18–44.

7. *Глобальная экономика в XXI веке : диалектика идеалов и реалии конфронтации* / Кол. авторов; под ред. М. Л. Альпидовской, А. Г. Грязновой, О. В. Карамовой, Д. П. Соколова. Москва : РУСАЙНС, 2017. 154 с.
8. Зверяков М. И. О некоторых тенденциях посткризисного развития. *Актуальні проблеми розвитку економічної теорії в умовах глобалізації* : матеріали XIII Всеукр. наук.-практ. конф. «Покританівські читання». Одеса : ОНЕУ, 2017. 124 с. С. 11.
9. *Новое интегральное общество. Общетеоретические аспекты и мировая практика* / О. Богомолов, Г. Водолазов, С. Глазьев, С. Глинкина и др.; под ред. Г. Н. Цаголова. Москва : Ленанд, 2016. 256 с.
10. Цегоев В. *Новая фаза развития : почему экономика Китая может замедлиться до минимума за последние 30 лет*. URL: <https://russian.rt.com/business/article/677690-kitaj-ekonomika-zamedlenie-vvp> (дата обращения: 09.10.2019).
11. Рабковский А. Новый лидер : Вьетнам опережает Китай по темпам роста ВВП. *Санкт-Петербургские ведомости*. 23.05.2019 г. URL: https://spbvedomosti.ru/news/gorod/novyy_lider_vietnam_operezhaet_kitay_po_tempam_rosta_vvp (дата обращения: 03.10.2019).

References

1. Vinokurov, M. A. (2014). Novaya ekonomicheskaya realnost i ekonomicheskaya politika sovremennoi Rossii [New economic reality and economic policy of modern Russia], *Izvestiya IGEA – IGEA News*, 1 (93), 5–13 [in Russian]
2. Orekhin, P. Novaya ekonomicheskaya realnost: budet bolno [New economic reality: it will hurt], *Gazeta ru*. 10.08.2016. Retrieved from: <https://www.gazeta.ru/business/2016/08/08/10110749.shtml> [in Russian]
3. Kushch, A. (2019). Iz epokhi stali k mikrorobotam. Kak Ukraine ne vytpast iz tsyvilizatsii? [From the steel era to microrobots. How can Ukraine not fall out of civilization?], *Delovaya stolitsa – Business capital*, 4.11.2019. Retrieved from: <https://www.dsnews.ua/vlast/deneg/iz-epohi-stali-k-mikrorobotam-kak-ukraine-ne-vypast-iz-28102019220000> [in Russian]
4. Gelbreyt, Dzh. (2004). *Novoe industrialnoe obshchestvo [A new industrial society]* / Per. s angl., Moskva: Izdatelstvo AST, Tranzitkniga; Sankt-Peterburg: Terra Fantastika, 602 s. [in Russian]
5. Koyuda, P. N., Ovsyuchenko, Yu. V. (2013). Sovremennyye ekonomicheskie teorii [Modern economic theories], *Ontologiya ekonomicheskikh kontseptsiy i metodologiya sovremennykh podkhodov v provedenii*

ekonomicheskikh issledovaniy: monografiya [Ontology of economic concepts and methodology of modern approaches in conducting of economic research: monograph], Kharkov: KHNURE, s. 82 [in Russian]

6. Cherkovets, V. N. (2018). «Novyy sotsializm» Dzh. K. Gelbrejta [«New sotsializm» by J. K. Galbraith], *Vestnik Moskovskogo universiteta, Seriya 6: Ekonomika – Bulletin of Moscow University, Series 6: Economics*, 1, 18–44 [in Russian]

7. *Globalnaya ekonomika v XXI veke: dialektika idealov i realii konfrontatsii* (2017) [*Global economy in 21st century: dialectics of ideals and realities of confrontation*] / Kollektiv avtorov; pod red. M. L. Alpidovskoi, A. G. Gryaznovoy, O. V. Karamovoy, D. P. Sokolova, Moskva: RUSAYNS, 154 s. [in Russian]

8. Zvieriakov, M. I. (2017). O nekotorykh tendentsiyakh postkrizisnoho razvitiya [About some post-crisis development trends], *Aktualni problemy rozvytku ekonomichnoi teorii v umovakh globalizatsii* [Actual problems of economic theory development in globalization conditions]: materialy XIII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii «Pokrytaniivski chytannia», Odesa: ONEU, 124 s. [in Ukrainian]

9. Bogomolov, O., Vodolazov, G., Glazyev, S., Glinkina, S. et al. (2016). *Novoe integralnoe obshchestvo. Obshcheteoreticheskie aspekty i mirovaya praktika* [New integral society. General theoretical aspects and world practice] / Pod red. G. N. Tsagolova, Moskva: Lenand, 256 s. [in Russian]

10. Tsegoev, V. *Novaya faza razvitiya: pochemu ekonomika Kitaya mozhet zamedlitsya do minimuma za poslednie 30 let* [A new phase of development: why China's economy may slow to a minimum over the past 30 years]. Retrieved from: <https://russian.rt.com/business/article/677690-kitaj-ekonomika-zamedlenie-vvp> [in Russian]

11. Rabkovskiy, A. (2019). Novyy lider: Vyetnam operezhaet Kitay po tempam rosta VVP [New leader: Vietnam is ahead of China in terms of GDP growth], *Sankt-Peterburgskie vedomosti – Saint-Petersburg vedomosti*, 23.05.2019 r. Retrieved from: https://spbvedomosti.ru/news/gorod/novyy_lider_vetnam_operezhaet_kitay_po_tempam_rosta_vvp [in Russian]

УДК 316.330.3

JEL Classification: O570

Ольвінська Юлія, Самотоєнкова Олена

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ

Анотація. У статті наведено актуальність та необхідність дослідження рівня людського розвитку. Проведено аналіз останніх досліджень і публікацій, що стосуються сфери людського розвитку. Авторами наведено методику розрахунку індексу людського розвитку за програмою розвитку ООН. Доведено необхідність аналізу рівня людського розвитку на пострадянському просторі. Проведено аналіз динаміки індексу людського розвитку в Україні за період 1990–2018 роки та порівняльний аналіз рівня людського розвитку в Україні та країнах пострадянського простору. Виявлено країни-лідери та країни-аутсайдери за індексом людського розвитку. Проаналізовано вплив окремих складових індексу людського розвитку на рівень розвитку людського потенціалу в Україні та інших країнах. Розглянуто індекс освіти та його вплив на людський розвиток в пострадянських країнах. Наведено особливості розвитку показників освіти в аналізованих країнах, а саме: питомої ваги грамотного населення, сукупної частки тих, хто навчається, середньої тривалості навчання та очікуваної тривалості навчання. Проаналізовано динаміку очікуваної тривалості життя при народженні в Україні та країнах пострадянського простору за період 1990–2018 роки. Також розраховано абсолютні та відносні показники динаміки порівняно з 1990, 2000 та 2010 роками. Наведено фактори, що стримують зростання тривалості життя в Україні. Проведено порівняльний аналіз валового національного доходу в розрахунку на душу населення в Україні з іншими країнами пострадянського простору у 2018 році. Проаналізовано динаміку валового національного доходу в розрахунку на душу населення України за період 1990–2018 роки. Виявлено фактори, що стримують людський розвиток в Україні. Запропоновано шляхи підвищення рівня людського розвитку в Україні та використання для цього досвіду більш розвинутих країн. Обґрунтовано необхідність методичного та інформаційного забезпечення стратегій розвитку регіонів для впровадження виваженої політики в підвищенні добробуту населення незалежно від місця його проживання.

Ключові слова: людський розвиток, економічне зростання, статистичний аналіз, індекс людського розвитку, рівень освіти, середня тривалість навчання, очікувана тривалість навчання, очікувана тривалість життя при народженні, валовий національний дохід в розрахунку на душу населення.

Olvinskaya Juliya, Samotoenkova Elena

INVESTIGATION OF PECULIARITIES OF HUMAN DEVELOPMENT IN POST-SOVIET COUNTRIES

Abstract. The article deals with the relevance and necessity of studying the level of human development. Recent studies and publications related to the field of human development have been analyzed. The authors have presented a methodology for calculating the UN Human Development Index. The necessity to analyze the level of human development in the post-Soviet space has been proved. The dynamics of the index of human development in Ukraine for the period 1990–2018 as well as a comparative analysis of the level of human development in Ukraine and the countries of the post-Soviet space have been analyzed. Leadership and outsider countries have been identified in the Human Development Index. The impact of individual components of the human development index on the level of human potential development in Ukraine and other countries has been analyzed. The index of education and its impact on human development in the post-Soviet countries has been considered. The peculiarities of the development of education indicators in the above countries namely: the share of literate population, the cumulative share of students, average length of study and expected duration of study have been presented. The dynamics of life expectancy at birth in Ukraine and the countries of the post-Soviet space for the period 1990–2018 have been analyzed. Absolute and relative indicators of dynamics have been compared with 1990, 2000 and 2010 respectively. The factors limiting the growth of life expectancy in Ukraine have been presented. The comparative analysis of gross national income per capita in Ukraine with other countries of the post-Soviet space in 2018 has been conducted. The dynamics of gross national income per capita of Ukraine for the period 1990–2018 has been analyzed. The factors that hinder human development in Ukraine have been identified. Ways to increase the level of human development in Ukraine and to use the experience of more developed countries have been offered. The necessity of methodological and informational support of regional development strategies for the implementation of prudent policies for improving the welfare of the population regardless of their place of residence has been substantiated.

Keywords: human development, economic growth, statistical analysis, human development index, education level, average life expectancy, life expectancy, life expectancy at birth, gross national income per capita.

Ольвинская Юлия, Самотоеenkova Елена

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСОБЕННОСТЕЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАНАХ

Аннотация. В статье приведены актуальность и необходимость исследования уровня человеческого развития. Проведен анализ последних исследований и пу-

бликаций, касающихся сферы человеческого развития. Авторами приведена методика расчета индекса человеческого развития по программе развития ООН. Доказана необходимость анализа уровня человеческого развития на постсоветском пространстве. Проведен анализ динамики индекса человеческого развития в Украине за период 1990–2018 годы и сравнительный анализ уровня человеческого развития в Украине и странах постсоветского пространства. Выявлены страны-лидеры и страны-аутсайдеры по индексу человеческого развития. Проанализировано влияние отдельных составляющих индекса человеческого развития на уровень развития человеческого потенциала в Украине и других странах. Рассмотрен индекс образования и его влияние на развитие общества в постсоветских странах. Приведены особенности развития показателей образования в рассматриваемых странах, а именно: удельного веса грамотного населения, совокупной доли учащихся, средней продолжительности обучения и ожидаемой продолжительности обучения. Проанализирована динамика ожидаемой продолжительности жизни при рождении в Украине и странах постсоветского пространства за период 1990–2018 годы. Также рассчитаны абсолютные и относительные показатели динамики по сравнению с 1990, 2000 и 2010 годами. Приведены факторы, сдерживающие рост продолжительности жизни в Украине. Проведен сравнительный анализ валового национального дохода в расчете на душу населения в Украине с другими странами постсоветского пространства в 2018 году. Проанализирована динамика валового национального дохода в расчете на душу населения Украины за период 1990–2018 годы. Выявлены факторы, сдерживающие развитие общества в Украине. Предложены пути повышения уровня человеческого развития в Украине и использования для этого опыта более развитых стран. Обоснована необходимость методического и информационного обеспечения стратегий развития регионов для внедрения взвешенной политики в повышении благосостояния населения независимо от места его проживания.

Ключевые слова: человеческое развитие, экономический рост, статистический анализ, индекс человеческого развития, уровень образования, средняя продолжительность обучения, ожидаемая продолжительность обучения, ожидаемая продолжительность жизни при рождении, валовой национальный доход в расчете на душу населения.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-82-93

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Починаючи з 1990 років ХХ століття одним з основних показників, що характеризує розвиток країни, є індекс людського розвитку. Індекс людського розвитку концентрує в собі досягнення певного рівня економічного, соціально-політичного, демографічного та інтелектуального розвитку

країни в цілому. Для його розрахунку використовують дані про середню тривалість життя, рівень освіти та рівень життя. Саме рівень людського розвитку характеризує наскільки сприятливим є середовище в країні та наскільки воно спрямовано на забезпечення розвитку людини в інтересах людини. Тобто, характеризує наскільки передбачено забезпечення рівних прав і вільного доступу населення до економічних ресурсів та соціальних послуг, незалежно від соціального походження людини, етнічної чи расової приналежності, віку, статі, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Погляд на розвиток економічної системи крізь призму людського розвитку не є чимось новим. Ще Аристотель вважав, що устрій будь-якого суспільства необхідно оцінювати по тому, як воно сприяє розвитку людських цінностей. Тема ролі людини в економіці простежувалася також у наукових працях: У. Петі, А. Сміта, Д. Ріккардо, А. Маршалла, Дж. М. Кейнса, К. Маркса, тощо. Дослідженнями людського розвитку в Україні займаються такі науковці як Г. Герасименко, О. Грішнова, Е. Лібанова, Л. Лісогор та ін. [1; 2]. Не зважаючи на значний інтерес багатьох науковців до проблем людського розвитку, питання, пов'язані з регіональними особливостями людського розвитку, залишаються відкритими.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Водночас, не дивлячись на велику кількість досліджень та публікацій з цієї проблематики значне коло її аспектів потребує постійного моніторингу та аналізу. Одним з таких аспектів є порівняльний аналіз рівня людського розвитку в Україні з іншими країнами. Такий аналіз дозволить виявити негативні фактори, що стримують людський розвиток в Україні, та резерви його підвищення, використовуючи для цього досвід інших країн.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз показників та виявлення факторів, що стримують людський розвиток в Україні та інших пострадянських країнах.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Протягом всього аналізованого періоду Україна знаходиться в групі країн з високим рівнем людського розвитку. Найбільшого значення індексу людського розвитку досяг у 2007–2008 роках та склав 0,796. Найнижчий рівень індексу людського розвитку спостерігався в 2009 році – 0,706 (рис. 1).

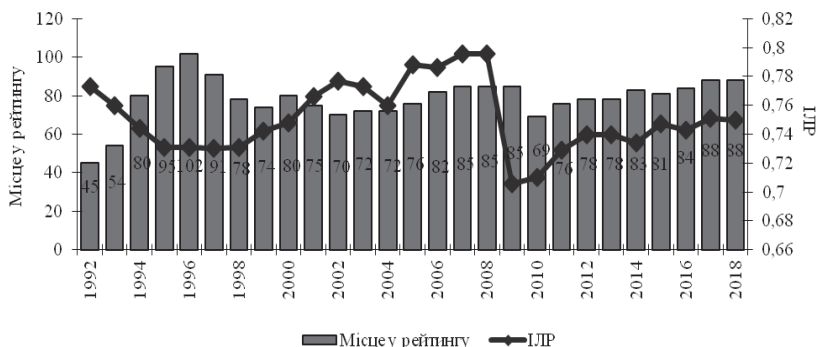

Рис. 1. Динаміка рівня індексу людського розвитку в Україні

Джерело: складено авторами за даними [4]

Найбільший спад показників людського розвитку в Україні спостерігався у 1994–1997 роках та у 2009 році. Різке погіршення умов людського розвитку у 1990 році було викликано перехідними процесами, що відбувалися в Україні та глибокою соціально-економічною кризою. Однак перехід до ринкової економіки здійснювали й інші країни, з якими Україна мала спільне минуле та приблизно однакові стартові умови, але втрати в рівні людського розвитку вони мають набагато менші. Так серед країн пострадянського простору в 2018 році за індексом людського розвитку Україна посідає далеко не перше місце (рис. 2).

Серед країн пострадянського простору найвищий рівень людського розвитку мають Естонія, Литва та Латвія. Ці країни протягом всього періоду розрахунку індексу людського розвитку відносяться до країн з дуже високим рівнем людського розвитку та мають тенденцію до його зростання.

Росія, Білорусь та Казахстан у 2018 році теж потрапили до групи країн з дуже високим рівнем людського розвитку, але до 2017 року вони знаходились у групі з високим рівнем розвитку.

До групи з високим рівнем людського розвитку протягом всього аналізованого періоду окрім України відносились Грузія, Вірменія та Азербайджан, а у 2018 році потрапили ще Молдова, Туркменістан та Узбекистан. Киргизстан та Таджикистан відносяться до групи з середнім рівнем людського розвитку.

Якщо проаналізувати динаміку індексу людського розвитку в країнах пострадянського простору, то слід відмітити позитивну тенденцію до зростання рівня людського розвитку в більшості країнах (рис. 3).

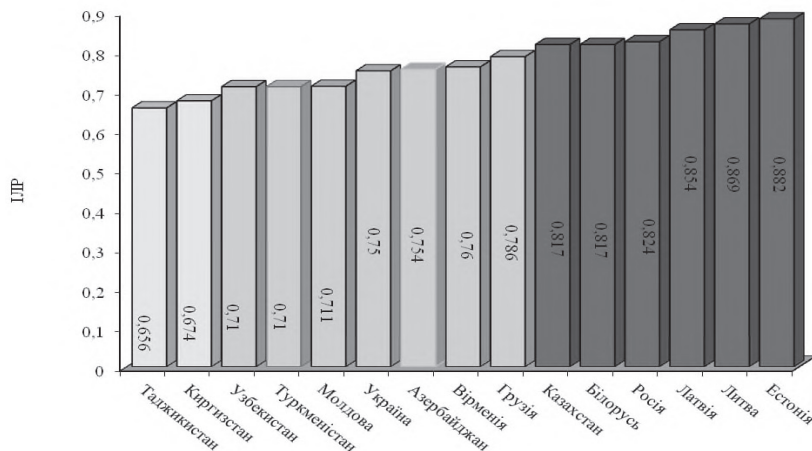

Рис. 2. Індекс людського розвитку у пострадянських країнах у 2018 році

Джерело: складено авторами за даними [4]

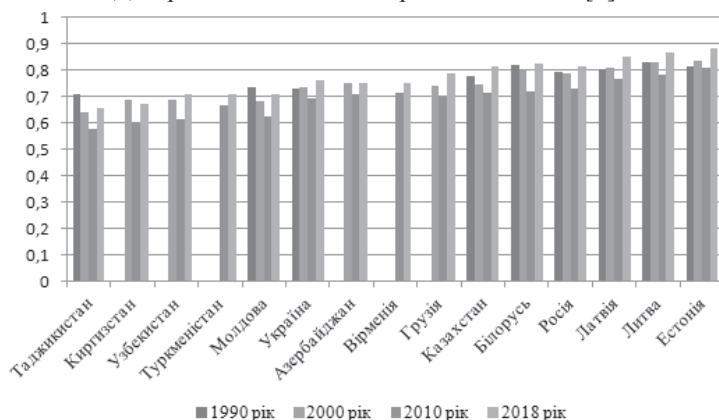

Рис. 3. Динаміка індексу людського розвитку у країнах пострадянського простору

Джерело: складено авторами за даними [4]

У 2018 році порівняно з 1990 роком скорочення індексу людського розвитку спостерігалось у Молдові на 3,3% та у Таджикистані – на 7,2%, необхідно також відмітити, що Таджикистан у 1990 році відносився до країн з високим рівнем людського розвитку, але втратив свої позиції. Порівняно з 2000 роком невелике скорочення спостерігалось Киргизстані та Азербайджані відповідно на 1,9% та 0,5%. Такі втрати у сфері людського розвитку можливо пояснити складними соціально-економічними умовами перехідного періоду та фінансово-економічними кризами 1990 роках.

Такі країни як Туркменістан та Вірменія розпочали розраховувати ІЛР після 2005 року, тому порівняти людський потенціал цих країн у 1990 роках дуже складно.

Починаючи з 2010 року по всіх аналізованих країнах спостерігається зростання індексу людського розвитку. Так, найбільший приріст відбувся у Узбекистані, Молдові, Казахстані та Білорусії – майже на 15%. А найменший – у Туркменістані, Азербайджані та Вірменії, збільшення ІЛР становило близько 6%.

Індекс людського розвитку характеризує рівень досягнень країни за трьома основними вимірами розвитку людини, а саме: довголіття та здоров'я, доступу до знань та гідного рівня життя. Тому далі проаналізуємо окремі складові індексу людського розвитку.

Аналіз окремих складових індексу показав, що в усіх країнах пострадянського простору найбільше значення має індекс освіти. Індекс грамотності дорослого населення традиційно високий, більше 99%. Це є наслідком тривалого уваги до освіти в країнах ще до отримання ними незалежності. На високому рівні також знаходиться показник сукупної частки учнів. Починаючи з 2010 року для розрахунку індексу освіти стали використовувати такі показники як середня тривалість освіти та очікувана тривалість освіти. За цими показниками країни пострадянського простору теж відповідають рівням розвинених країн. Найнижчі показники у галузі освіти притаманні таким країнам як Туркменістан, Таджикистан та Молдова. Але доцільно відмітити позитивну тенденцію до зростання показників освіти як в перелічених вище країнах, так й інших аналізованих країнах.

Ще одним важливим показником людського розвитку є середня очікувана тривалість життя при народженні. Саме цей показник характеризує рівень здоров'я населення та досягнутий рівень медичної галузі країни. На початку 1990 року в Україні спостерігався достатньо високий рівень тривалості життя – 70,4 роки, серед аналізованих країн вище був

лише у Білорусії та Литві – 70,8 та 71,2 роки відповідно. Але протягом 1992–1995 років тривалість життя в Україні скоротилася на 3,2%. Це було обумовлене, в першу чергу: збільшенням економічного та психологічного тягаря перехідного періоду, підвищенням рівня стресових факторів, зниженням рівня життя, зростанням рівня бідності та злиднів. Все це сприяло розвитку таких негативних явищ, як: збільшення рівня захворюваності, отруєння алкоголем, зловживання наркотиками, збільшення нещасних випадків, самогубств, тощо. Починаючи з 1996 року середня очікувана тривалість життя почала збільшуватися, що стало індикатором закінчення шокового періоду кризи. Наступний етап скорочення тривалості життя в Україні спостерігався з 2002 по 2008 рік. З 2009 року тривалість життя поступово збільшується і у 2018 році досягнула максимального значення за всю історію незалежної України – 72,1 роки [3, с. 267]. Не зважаючи на позитивну тенденцію до зростання тривалості життя Україна значно відстає від багатьох країн (рис. 4).

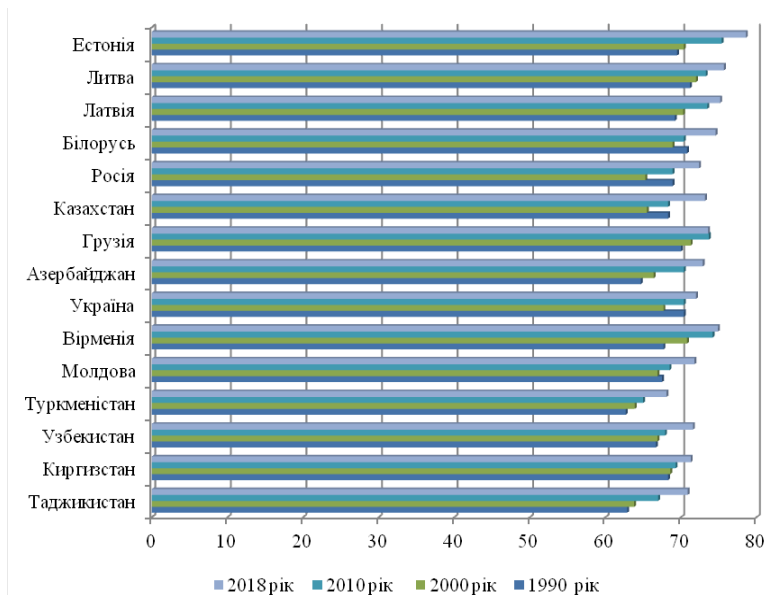

Рис. 4. Динаміка середньої очікуваної тривалості життя у пострадянських країнах

Джерело: складено авторами за даними [4]

Так, серед аналізованих країн нищий рівень тривалості життя ніж в Україні у 2018 році спостерігається лише у Молдові (71,8 роки), Узбекистані (71,6 роки), Киргизстані (71,3 роки), Таджикистані (70,9 років) та Туркменістані (68,1 роки). Лідером серед країн є Естонія, яка має середню очікувану тривалість життя 78,6 років.

Необхідно також відмітити позитивну тенденцію до зростання очікуваної тривалості життя по всіх країнах. Найбільший приріст спостерігався у Естонії – тривалість життя за аналізований період зросла на 9,1 роки або на 13,1 %, Азербайджані та Вірменії – на 8 років або на 12,7% та Таджикистані – на 7,2 роки або на 10,6%. Найменше зростання очікуваної тривалості життя у 2018 році порівняно з 1990 роком було в Україні, де тривалість життя зросла лише на 1,6 роки або на 2,3%.

Ще більше ніж за показниками середньої тривалості життя України на відстає за рівнем валового національного доходу на душу населення. Доцільно відмітити, що протягом аналізованого періоду спостерігаються проміжки часу, яким притаманна тенденція до зростання даного показника (рис. 5).

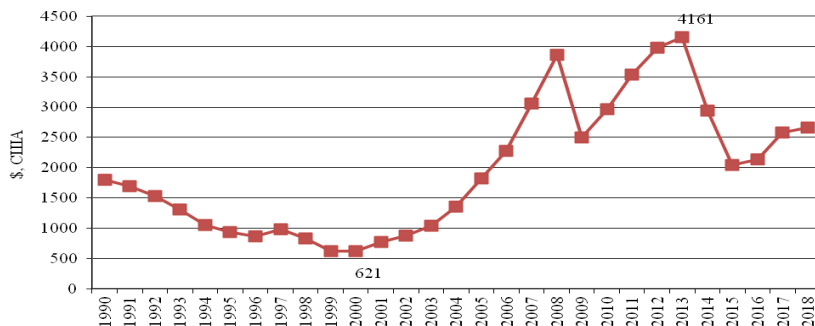

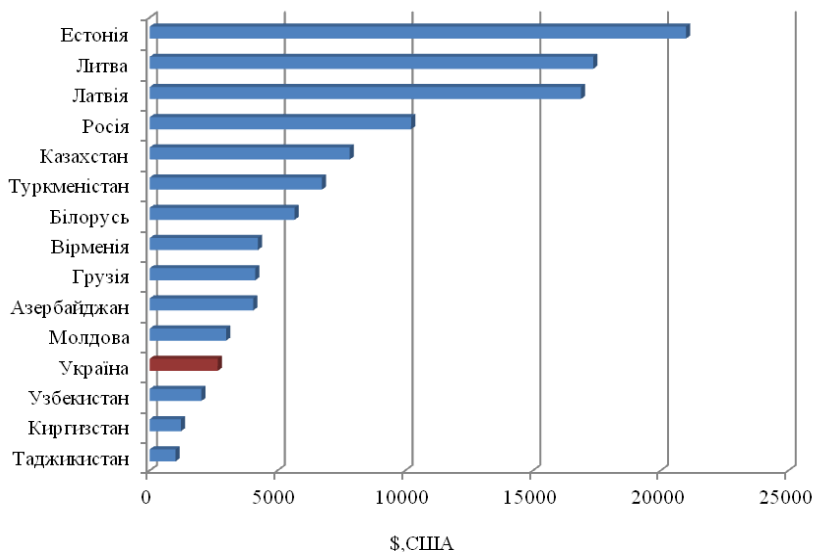
Рис. 5. Динаміка валового національного доходу на душу населення України

Джерело: складено авторами за даними [4]

Так, за період 2001–2008 років валовий національний дохід на душу населення збільшився майже у 5 разів, але далі спостерігається спад у 2009 та 2014 роках на 35,4% та 29,3% відповідно. У 2017 році валово-

вий національний дохід збільшився на 20,7% порівняно з 2016 роком та ще на 3,3% у 2018 році порівняно з 2017 роком. А порівняно з 1990 роком валовий національний дохід на душу населення в Україні збільшився на 48%. Максимального рівня валовий національний дохід на душу населення досяг в 2013 році (4161 дол.), а мінімальний рівень – 2000 рік (621 дол.).

Якщо порівнювати рівень валового національного доходу на душу населення з країнами пострадянського простору, то Україна займає четверте місце з кінця, нищий рівень ніж в Україні у 2018 році зафіксовано у Узбекистані (2020 дол. США), Киргизстані (1220 дол. США) та Таджикистані (1010 дол. США) (рис. 6). В інших країнах валовий національний дохід ВНД значно перевищує ВНД України. Так, у 2017 році ВНД на душу населення Естонії у 7 разів, Литви та Латвії у 6,5 разів, Росії у 3,8 разів, Казахстану у 2,9 рази перебільшував аналогічний показник в Україні (рис. 6).

**Рис. 6. Валовий національний дохід на душу населення
у пострадянських країнах у 2018 році**

Джерело: складено авторами за даними [4]

На жаль, сьогодні рівень валового національного доходу на душу населення в Україні ближче до таких країн як В'єтнам, Гондурас, Лаос та Судан, ніж до розвинутих країн Європи та світу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом.

Проведений аналіз свідчить, що Україна значно відстає за показниками людського розвитку не лише від розвинутих країн світу, але й від сусідніх країн, з якими вона мала спільне минуле. Сучасний стан людського розвитку в Україні характеризується низькими показниками рівня життя, несприятливою демографічною ситуацією, низькою тривалістю життя, поганим станом здоров'я населення, широким поширенням асоціальних явищ, несприятливим соціально-психологічним кліматом. Досвід країн з розвинутою економікою доводить надзвичайну важливість виваженої політики в підвищенні добробуту і створенні сприятливих умов для всього населення незалежно від місця його проживання.

У подальших розробках передбачається поглибити аналіз окремих причин погіршення показників людського розвитку, як в цілому по Україні, так і по окремих регіонах.

Література

1. Грішнова О. А. *Людський розвиток* : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2006. 308 с.
2. *Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз* : колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 327 с.
3. Olvinskaya Ju. O. Dynamics of indicators of human development in Ukraine. *Economics, management, law : realities and perspectives* : collection of scientific articles. Les Editions L'Originale, Paris, France. 2016. Pp. 265–269.
4. *Beyond income, beyond averages, beyond today : Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019, Published for the United Nations Development Programme, One United Nations Plaza, New York, 10017. 366 p.
5. Підгорний А. З., Корольова Т. С., Вітківська К. В., Милашко О. Г., Погорєлова Т. В. та ін. *Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону* : монографія. Одеса : Атлант, 2012. 303 с.

6. Підгорний А. З., Самотоєнкова О. В., Милашко О. Г. та ін. *Статистичні методи в управлінні розвитком регіону* : монографія. Одеса : ФОП Гуляєва В. М., 2016. 218 с.

References

1. Grishnova, O. A. (2006). *Liudskiyi rozvytok* [Human development], Kyiv: KNEU, 308 s. [in Ukrainian]
2. Libanova, E. M. (2007). *Liudskiyi rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz: monohrafiia* [Human development of regions of Ukraine: analysis and forecast: monograph], Kyiv: Instytut demohrafiï ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 327 s. [in Ukrainian]
3. Olvinskaya, J. O. (2016). Dynamics of indicators of human development in Ukraine, *Economics, management, law: realities and perspectives: collection of scientific articles*, pp. 265–269.
4. *Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. Human Development Report 2019, Published for the United Nations Development Programme, One United Nations Plaza, New York, 10017, 366 p.
5. Podgornyj, A. Z. et al. (2012). *Metodolohiia statystychnoho zabezpechennia rozvytku rehionu: monografiya* [Methodology of statistical support of regional development: monograph], Odessa: Atlant, 303 s. [in Ukrainian]
6. Podgornyj, A. Z. et al. (2016). *Statistical methods in the management of regional development: monograph* [Statystychni metody v upravlinni rozvytkom rehionu: monohrafiia], Odessa: FOP Hulciaeva V. M., 218 s. [in Ukrainian]

УДК 658.78

JEL Classification: M110

Пудичева Галина

ЛОГІСТИКА: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття присвячена розробці авторського підходу до визначення логістики, дослідженню теоретичних та практичних аспектів концепцій її розвитку. У процесі дослідження застосовані такі загальнонаукові методи, як: систематизація, теоретичне узагальнення та діалектичний метод. У статті досліджено історичні витоки логістики в економіці. Узагальнено основні етапи розвитку концепції логістики. Досліджено, що останнім часом розвиток логістичної концепції пов'язують із розвитком концепції управління ланцюгами постачань. Автором обґрунтовано, що як серед вітчизняних, так і серед зарубіжних дослідників немає єдності щодо співвідношення цих понять. Доведено, що дані поняття не тотожні, а доповнюють один одне, причому поняття «управління ланцюгами постачань» є ширшим за поняття «логістика». У статті проаналізовано визначення категорії «логістика», які наявні в сучасній науковій літературі. Показано, що їх можна поділити на три основні групи: перша група пов'язує логістику виключно з науковим напрямком, друга – з практичною діяльністю, третя – намагається поєднати перші два підходи. Автором надано власне визначення поняття «логістика», яке ґрунтується саме на третьому підході. Запропоновано розуміти під логістикою науковий напрямок та практичну діяльність з управління матеріальними, сервісними, інформаційними, фінансовими та іншими основними та супутніми потоками (включаючи зворотні) від джерела їх утворення до місця кінцевого споживання, яке спрямоване на повне задоволення вимог споживачів та інших зацікавлених сторін при мінімізації витрат. Обґрунтовано, що об'єктом дослідження логістики мають бути потоки різного виду.

Ключові слова: логістика, управління ланцюгами постачань, логістичні потоки, логістична система, інтегрована логістика, сім правил логістики.

Pudycheva Halyna

LOGISTICS: THE ESSENCE OF THE CONCEPT AND EVOLUTION OF DEVELOPMENT CONCEPTS

Abstract. The article is devoted to the development of the author's approach to the definition of logistics, the study of theoretical and practical aspects of the concepts of its development. General scientific methods: systematization, theoretical generalization

and dialectical have been applied in the investigation. The paper studies the historical origins of logistics in economics. The basic stages of development of the concept of logistics have been summarized. It has been investigated that in recent times the development of the logistics concept is linked to the development of the concept of supply chain management. The author has substantiated that there is no unity between the domestic and foreign researchers regarding the correlation of these concepts. It has been proved that these concepts are not identical but complementary, with the notion of «supply chain management» being broader than the concept of «logistics». The article analyzes the definitions of the category of «logistics» which are available in modern scientific literature. It has been shown that they can be divided into three main groups: the first group relates logistics exclusively to the scientific field, the second – to practical activity, and the third one – attempts to combine the first two approaches. The author has proposed her own definition of the concept of «logistics» based on the third approach. It has been suggested to understand the scientific direction and practical activity of managing material, service, information, financial and other main and related flows (including return flows) from the source of their formation to the place of final consumption aimed at full satisfaction of the requirements of consumers and other interested parties at logistic costs. It is justified that the object of logistics research should be flows of different kinds.

Keywords: logistics, supply chain management, logistics flows, logistics system, integrated logistics, seven rules of logistics.

Пудычева Галина

ЛОГИСТИКА: СУЩНОСТЬ ПОНЯТИЯ И ЭВОЛЮЦИЯ КОНЦЕПЦИЙ РАЗВИТИЯ

Аннотация. Статья посвящена разработке авторского подхода к определению логистики, исследованию теоретических и практических аспектов концепций ее развития. В процессе исследования применены такие общенаучные методы, как: систематизация, теоретическое обобщение и диалектический метод. В статье исследованы исторические истоки логистики в экономике. Обобщены основные этапы развития концепции логистики. Исследовано, что в последнее время развитие логистической концепции связывают с развитием концепции управления цепями поставок. Автором обосновано, что как среди отечественных, так и среди зарубежных исследователей нет единства относительно соотношения данных понятий. Доказано, что данные понятия не тождественны, а дополняют друг друга, причем понятие «управление цепями поставок» шире понятия «логистика». В статье проанализированы определения категории «логистика», имеющиеся в современной научной литературе. Показано, что их можно разделить на три основные группы: первая связывает логистику исключительно с научным направлением,

вторая – с практической деятельностью, третья – пытается совместить первые два подхода. Автором предложено собственное определение понятия «логистика», которое основывается именно на третьем подходе. Предложено понимать под логистикой научное направление и практическую деятельность по управлению материальными, сервисными, информационными, финансовыми и другими основными и сопутствующими потоками (включая обратные) от источника их образования до места конечного потребления, которое направлено на полное удовлетворение требований потребителей и других заинтересованных сторон при минимизации расходов. Обосновано, что объектом исследования логистики должны быть потоки разного вида.

Ключевые слова: логистика, управление цепями поставок, логистические потоки, логистическая система, интегрированная логистика, семь правил логистики.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-94-112

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Сучасні ринкові умови ставлять перед підприємствами нові виклики, які необхідно вирішувати за допомогою дієвих методів управління. В останні роки логістиці як управлінському підходу приділяється все більше уваги з боку науковців та практиків у сфері управління підприємствами. Застосування цієї концепції у господарській практиці ґрунтується, перше, на необхідності підвищення узгодженості функціонування окремих підрозділів та підприємства в цілому, оскільки даний підхід передбачає інтегроване управління поточковими процесами. Використання логістики сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств. Саме це обумовлює підвищення уваги у дослідників до проблем логістичного управління та потребує поглиблення наукових розробок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Проблемам логістичного забезпечення підприємств та організацій присвячується все більше праць, як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Ця проблематика розглядається такими авторами, як: М. А. Окландер, Є. В. Крикавський, А. М. Гаджинський, В. І. Сергєєв, А. Г. Кальченко, Ю. В. Пономарьова, О. В. Горбенко, Р. Б. Івуть, С. А. Нарушевич, Дж. Л. Кавінато, М. Крістофер, Д. Дж. Бауерсокс, Д. Дж. Клосс, Дж. Шапіро, М. К. Купер, Д. М. Ламберт, Дж. Д. Паф та

ін. Водночас існує об'єктивна необхідність проведення подальших досліджень щодо визначення сутності логістики, уточнення змісту логістичної концепції, оскільки наявні публікації мають дуже часто суперечливий характер.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Незважаючи на достатньо велику кількість публікацій з питань використання логістики в економічній практиці, на сьогодні відсутнє загальноприйняте визначення даного поняття. Крім того, недостатньо висвітленим залишається питання співвідношення концепцій «логістика» та «управління ланцюгами постачань».

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є розробка авторського визначення логістики, яке відображає як теоретичний, так і практичний аспект логістичної концепції. Для виконання цієї мети основними завданнями є: характеристика основних етапів розвитку концепції логістики, визначення співвідношення понять «логістика» та «управління ланцюгами постачань», аналіз наявних у науковій літературі підходів до визначення логістики.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Логістика пройшла у своєму розвитку декілька етапів, протягом яких це поняття уточнювалося, набувало конкретного практичного змісту, однак сьогодні в науковій літературі існує велика кількість визначень, яка свідчить про динамічний розвиток логістичної концепції, розширення кола проблем, що можуть бути вирішені з її допомогою, а також про необхідність поглиблення її теоретичних основ.

Дійсно, використання логістичних підходів до переміщення фізичних об'єктів з одного місця на інше можна прослідкувати ще з часів будівництва пірамід та Великих географічних відкриттів, які являли собою приклади значних логістичних викликів [1, с. 426]. Тим не менш, саме поняття «логістика» історично розвивалося в контексті військової справи. Цей термін вживався ще у IX ст. н. е. у Візантії, де означав чітку, узгоджену роботу тилу з забезпечення військ усім необхідним. Пізніше практичні напрацювання з військової логістики застосовувалися під час багатьох воєн, серед яких боротьба за незалежність у Північній Америці, Наполеонівські війни, Друга світова війна та ін. [2,

с. 15–17]. Використання принципів військової логістики дає змогу організовувати своєчасне, точне, надійне постачання військ необхідним спорядженням та продовольством. Даний напрямок розвитку логістики продовжує існувати й сьогодні.

Так, «Словник сучасної війни» характеризує логістику як усі дії та методи, що пов'язані з забезпеченням організацій збройних сил, включаючи зберігання запасів, транспорт та розподіл. Мета логістики – забезпечити кожну одиницю збройних сил оптимальною кількістю кожної одиниці постачання, для того щоб попередити утворення надмірних запасів (які обмежують мобільність та викликають перевитрати) та брак необхідного обладнання [1, с. 426].

Інше тлумачення поняття «логістика» пов'язане з математикою. Як вказують Р. Б. Івуть та С. А. Нарушевич, в античній математиці логістика була синонімом математичної логіки, на противагу «теоретичній» математиці. Логістика розумілася як мистецтво розрахунків та геометричних вимірювань. У цьому ж значенні термін «логістика» використовувався Г. Лейбніцем, а пізніше офіційно був закріплений як математична логіка на філософському конгресі в Женеві у 1904 році. Однак, у даному контексті поняття «логістика» не використовується з 80-х років XX ст., коли воно отримало нове значення [3, с. 8].

З часом логістика прийшла в економічну практику, отримавши нове змістове забарвлення. Ідеї щодо можливості застосування напрацьовань військової логістики в господарській діяльності виникли ще у 20–30-х роках минулого століття, поступово трансформуючись у самостійний науковий напрям досліджень в економіці – «логістику».

На шляху свого розвитку економічна логістика пройшла декілька етапів, характеристика яких надана в табл. 1.

Останнім часом розвиток логістичної концепції пов'язують з розвитком концепції управління ланцюгами постачань (Supply Chain Management – SCM).

Таким чином, можна стверджувати, що пройшовши певні етапи свого розвитку, логістика глибоко вкоренилася в економічній практиці. Однак, незважаючи на це, єдиного загальноприйнятого визначення терміну «логістика» не існує.

Таблиця 1

Етапи розвитку концепції логістики

Етап	Період	Назва етапу	Передумови	Характеристика етапу
1	2	3	4	5
I	20–50-ті роки XX ст.	«Фрагментація» логістики	Формування збутової та споживчої (ринкової) концепції маркетингу, що орієнтується на потреби споживачів, на вирішення їх проблем (20–30-ті рр.) та на підпорядкування виробничої, торгової та ін. видів діяльності підприємств вимогам ринку та споживачам, створюючи та підтримуючи споживчу задоволеність яких підприємство має можливість отримати прибуток (50-ті рр.)	Усвідомлення значення логістики для господарського життя галузей економіки, формування передумов логістичної концепції
II	50–70-ті роки XX ст.	Становлення, концептуалізація логістики; «кристалізація», впровадження та експериментальна апробація теорії логістики	Широке розповсюдження маркетингу, виникнення концепції тотальних (загальних) витрат, швидкий розвиток комп'ютерних та комунікаційних технологій, зміни в стратегіях формування запасів, особлива увага до зниження витрат, збільшення транспортно-складського об'єднання, нові види тари, автоматизовані складські комплекси. Трансформація економічного клімату. Постіндустріальна революція.	Логістика розглядається як менеджмент усіх видів діяльності, що сприяють руху та координації попиту та пропозиції на товари у певному місці й у заданий час. Формуються фундаментальні принципи логістики: динамічності, комплексності, гнучості, синергетичності.

Продовження таблиці 1

1	2	3	4	5
III	80–90-ті роки XX ст.	Розвиток логістики, інтегральна концепція логістики, «логістичний ренесанс»	Революція в інформаційних технологіях, удосконалення зв'язку, автомобілізація та модернізація транспорту. Розуміння необхідності управління не тільки матеріальними, але й інформаційними потоками.	Логістика передбачає, окрім процесу планування, управління та контролю ефективного потоку запасів сировини, матеріалів, товарів послуг, також обов'язкову наявність супутньої інформаційної підтримки на шляху від виникнення потоку до місця його споживання з метою задоволення потреб споживачі.
IV	90-ті роки XX ст. – до теперішнього часу	Новітній етап, глобалізація, інтеграція логістики	Інтенсивні процеси глобалізації	Створення національних та міжнародних спеціалізованих союзів та асоціацій логістики, які мають підрозділи, що займаються просуванням потоки, а також дослідницькі центри, консультаційні відділи, банки інформації, учебні центри тощо. Розширення переліку логістичних послуг, скорочення кількості поставальників, формування довгострокового співробітництва з логістичними посередниками, удосконалення методів управління логістичними процесами

Джерело: узагальнено автором на основі [4; 5, с. 35–50; 6]

Американський дослідник Дж. Л. Кавінато у 1982 році в економічному контексті визначив логістику як управління всіма вхідними та

вихідними матеріалами, частинами, поставками та готовою продукцією. Логістика, на його думку, складається з інтегрованого управління функціями закупівель, транспортування та зберігання. Він розділяє логістику та фізичний розподіл, вказуючи на те, що останній пов'язаний лише з післявиробничим етапом логістики, яка включає також довиробничий та внутрішньовиробничий етапи [1, с. 426].

Рада професіоналів з управління ланцюгами постачань (Council of Supply Chain Management Professionals – CSCMP), професійна організація логістів, створена у 1963 році як Рада логістичного менеджменту, визначає логістику як частину управління ланцюгами постачань, що передбачає планування, виконання та контроль ефективного з точки зору зниження витрат потоку запасів, сировини, матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, сервісу та пов'язаної інформації від точки зародження до точки споживання з метою повного задоволення вимог споживачів. Логістичне управління розглядається як інтегруюча функція, що координує та оптимізує всі логістичні активності, так само як поєднує логістичні активності з іншими функціями, включаючи маркетинг, продажі, виробництво, фінанси та інформаційні технології [7]. Таке визначення логістики є доволі широким та акцентує увагу на інтеграційних властивостях логістики, що розглядає матеріальний потік від початкового джерела виникнення до місця кінцевого споживання. Крім того, варто зазначити, що логістика розглядається як частина управління ланцюгами постачань.

Схожої думки дотримується М. Крістофер, який у своїй праці «Логістика та управління ланцюгами постачань», зазначає, що концепція управління ланцюгами постачань є ширшою за концепцію логістики. Логістика – це, по суті, орієнтація планування та встановлення рамок, які прагнуть створити єдиний план для потоку продуктів та інформації через бізнес. Управління ж ланцюгами постачань будується на основі цих рамок та прагне встановити зв'язки та координацію між процесами інших суб'єктів каналу, наприклад постачальниками, споживачами та самою організацією [8, с. 2–3].

Як бачимо, дані визначення тісно пов'язують логістику та управління ланцюгами постачань. Варто відзначити, що у науковій літературі немає єдиної думки щодо співвідношення даних понять.

Так, наприклад, Д. Дж. Бауерсокс, Д. Дж. Клосс [9], Дж. Шапіро [10] та деякі інші вчені та фахівці логістичної сфери дотримуються думки, що поняття логістики та управління ланцюгами постачань – синонімічні, тотожні за змістом. Однак, вважаємо, такий підхід не відповідає реальній практиці господарювання, оскільки, будучи логічним продовженням логістичної концепції, концепція управління ланцюгами постачань є значно ширшою.

О. В. Горбенко, розглядаючи термінологічний апарат логістики, зазначає, що поняття «логістика» та «управління ланцюгами постачань» у вітчизняній літературі також часто ототожнюються, оскільки обидва вони певною мірою пов'язані з процесом перетворення матеріальних ресурсів і суміжних з ним процесів. У такому тлумаченні логістиці надається дуже широке значення – більше за управління саме потоками матеріальних ресурсів. Однак логістика є лише частиною управління ланцюгами постачань. Дослідник розглядає об'єктом логістики потоки матеріальних ресурсів, а управління ланцюгами постачань – фінансові, інформаційні тощо. [11, с. 422]. Проте, вважаємо, такий підхід є не досить правильним. Матеріальні потоки в діяльності підприємств часто невіддільні від руху фінансових, інформаційних, сервісних, енергетичних та ін. потоків. Тому об'єктом логістики слід розглядати потоки взагалі, незалежно від їх матеріального виразу.

Група вчених на чолі з І. Т. Ментцером визначають ланцюг постачань як сукупність трьох або більше суб'єктів господарювання (організацій або індивідів), які прямо залучені у висхідні та низхідні потоки продуктів, послуг, фінансів та/або інформації від джерела до споживача [12, с. 4]. Управління ж ланцюгами постачань є, на їх думку, системною, стратегічною координацією традиційних бізнес-функцій та тактик у цих бізнес-функціях всередині певної компанії та у бізнесі всередині ланцюга постачань з метою підвищення довгострокової ефективності індивідуальних компаній та ланцюга постачань в цілому [12, с. 18].

Л. К. Гіуніперо та Р. П. Бранд зазначають, що логістика робить більший акцент на ефективному товарорусі та зберіганні для виконання вимог споживачів. Водночас, створення вартості та задоволення споживачів допомагає ланцюгу постачань підвищувати конкурентні переваги та прибутковість, однак потребує більшого, ніж логістика [13, с. 31–32].

Існує й таке припущення, що управління ланцюгами постачань є частиною логістики, а логістика, в свою чергу, є частиною управління ланцюгами постачань. Різними будуть предмети дослідження: у логістики – це формування та реалізація потоків у локальних вузлах ланцюгів постачань, а в управління ланцюгами постачань – узгодження та балансування постачань між цими локальними вузлами протягом усього ланцюга створення вартості з метою задоволення потреб клієнтів та забезпечення сталості та гармонійності складних виробничо-господарських систем на безкінечному відрізьку часу [14, с.46–49].

Водночас, вважаємо, дійсно, неможна ототожнювати поняття «логістика» та «управління ланцюгами постачань». Останній термін носить інтеграційний характер, але цей характер полягає дещо в іншому. У стандартах Європейської логістичної асоціації (European Logistics Association – ELA) з логістики наводиться наступне визначення поняття «логістика» – це планування, виконання та контроль руху та розміщення людей та/або товарів, а також підтримуючі дії, пов'язані з таким рухом і розміщенням, у межах економічної системи, створеної для досягнення своїх специфічних цілей. Водночас поняття «управління ланцюгами постачань» розглядається як організація, планування, контроль та регулювання товарного потоку, починаючи з отримання замовлення та закупівлі сировини та матеріалів для забезпечення виробництва товарів, і далі через виробництво і розподіл доведення його з оптимальними витратами ресурсів до кінцевого споживача у відповідності до вимог ринку [15].

Таким чином, відмінності між даними поняттями полягають у тому, що управління ланцюгами постачань є більш широким поняттям, яке включає всі дії, що стосуються зв'язку постачальника з кінцевим споживачем. Логістика ж передбачає процес інтеграції руху та управління товарів всередині підприємства та за його межами. Тобто управління ланцюгами постачань ставить акцент на збільшенні взаємодії та співпраці підприємств у потокових процесах. Така співпраця, на думку Р. С. Кравчук, може відбуватися на багатьох рівнях: від дослідницьких робіт і проектування нової продукції (разом зі способом їх доставки кінцевим споживачам), через інтеграцію логістичних функцій аж до процесів післяпродажного обслуговування [16].

Таке тлумачення означених понять є близьким до їх розуміння у зарубіжній літературі. М. К. Купер, Д. М. Ламберт, Дж. Д. Паф зазначають, що управління ланцюгами постачань – це не ще одна назва логістики. Воно включає такі елементи, які зазвичай не відносять до логістики, а саме інтеграцію інформаційних систем та координацію планування та контролю діяльності між організаціями [17, с. 3].

Так на думку М. Крістофера, «сьогодні підприємство не може вже функціонувати як окремий і незалежний господарський суб'єкт, що конкурує з іншими організаціями цього типу». Світові ринки переходять в нову еру – еру «конкуренції ланцюгів постачань» [8, с. 15].

Таким чином, можна сказати, що поняття «логістика» стосується управління потоковими процесами на рівні окремого підприємства, в той же час поняття «управління ланцюгами постачань» розглядає ці процеси при взаємодії підприємств на етапах від закупівлі сировини та матеріалів до кінцевого споживача. Отже, концепція управління ланцюгами постачань стала розвитком концепції логістичного управління. Вона є результатом прагнень багатьох підприємств-партнерів, таких як постачальники, виробники, оптові та роздрібні посередники та споживачі, здійснювати свої дії у ланцюгу постачань (пошук постачальників, закупівля, виробництво, збут, обслуговування клієнтів тощо) більш ефективно.

Таким чином, концепція управління ланцюгами постачань також включає логістику. Ці поняття невіддільні. Однак вони не дублюють, а доповнюють один одне.

Як вказують Р. З. Фарахані, Н. Асгарі та Н. Даварзані, в той час як традиційна логістика зосереджує увагу на таких видах діяльності, як закупівлі, виробництво, збут та управління запасами, управління ланцюгами постачань поряд із традиційною логістикою включає такі види діяльності, як маркетинг, розробку нових продуктів, фінанси, споживчий сервіс. Концепція управління ланцюгами постачань розглядає ланцюги постачань та організації в них як єдине ціле [18, с. 7].

Зосередимося ж безпосередньо на визначенні сутності логістики.

Вважаємо, що всі дефініції категорії «логістика», які наявні в сучасній науковій літературі, можна поділити на три групи.

Перша група дослідників трактує логістику виключно як науковий напрям. Так, Б. К. Плоткін дає дуже загальне визначення логістики як наукової дисципліни про управління потоками у системах [19, с. 12].

Це визначення, на нашу думку, є доволі широким, однак воно не враховує специфіку використання логістичного підходу в управлінні суб'єктів господарювання різних рівнів. Б. А. Анікін під логістикою розуміє науку управління матеріальними потоками від первинного джерела до кінцевого споживача з мінімальними витратами, пов'язаними з товарорухом та потоком інформації, що відноситься до нього [20, с. 12]. Як бачимо, об'єктом дослідження логістики він вважає матеріальні та інформаційні потоки. Однак, на нашу думку, це обмеження значно звужує об'єкт логістики, оскільки ігнорує фінансові, сервісні, енергетичні та інші потоки.

А. Н. Родніков визначає логістику як науку про планування, контроль, та управління транспортуванням, складуванням та ін. матеріальними та нематеріальними операціями, що здійснюються в процесі доведення сировини та матеріалів до виробничого підприємства, внутрішньозаводської переробки до кінцевого споживача у відповідності до інтересів та вимог останнього, а також передачі, зберігання та обробки відповідної інформації [21]. Білоруські вчені Р. Б. Івуть та С. А. Нарушевич дотримуються схожого трактування логістики, визначаючи її як науку про планування, контроль та управління операціями транспортування, розподілу, складування матеріальними та нематеріальними операціями, що здійснюються в процесі доведення сировини та матеріалів до підприємства, їх виробничої переробки та подальше доведення готової продукції до кінцевого споживача [3, с. 8–9]. Останні два визначення розглядають логістику лише по відношенню до промислових виробничих підприємств, не вказуючи на можливість застосування принципів логістичного управління на підприємствах сільського господарства, енергетичної сфери, сфери послуг тощо.

Є. В. Крикавський під логістикою розуміє науку про оптимальне управління матеріальними, інформаційними та фінансовими потоками в економічних адаптивних системах із синергічними зв'язками [22, с. 15]. Як бачимо, у даному визначенні автор розширює об'єкт дослідження логістики, однак не зрозумілим залишається критерій оптимальності даних потоків.

Таким чином, наведені визначення характеризують логістику виключно як науковий напрям, пов'язаний з ефективним управлінням матеріальними та іншими потоками.

Друга група визначень логістики ґрунтується на суто практичних аспектах логістичної діяльності, пов'язаних з управлінням потоковими процесами підприємства.

Американські науковці Дж. Р. Сток та Д. М. Ламберт стверджують, що логістика утворює певну систему, це мережа взаємопов'язаних видів діяльності, мета яких – оперативне управління потоком матеріалів і працівниками всередині логістичного каналу [23, с. 4]. Як бачимо, названі автори включають до об'єктів логістичного управління окрім матеріального потоку, ще й працівників підприємства.

Шведські дослідники П. Джонссон та С.-А. Маттссон визначають логістику як планування, організацію та контроль усіх активностей у матеріальному потоці від сировини до кінцевого споживання та зворотних потоків виготовленої продукції з метою задоволення потреб та бажань споживачів та інших зацікавлених сторін, наприклад, у наданні якісного споживчого сервісу, низьких витрат, низького рівня зв'язаного капіталу та незначних екологічних наслідках [24, с. 10]. Таке визначення обмежує об'єкт логістики матеріальним потоком, але при цьому розглядає його зворотній рух.

Р. Д. Шапіро та Дж. Л. Хескетт указують на те, що логістика визначається як діяльність, пов'язана з отриманням потрібного продукту або послуги в потрібній кількості, потрібної якості у потрібне місце у потрібний час до потрібного споживача при потрібних витратах [25]. Це визначення вказує на основну мету логістики – виконання «семи правил логістики» (комплексу «7 R» – 1) the right product or service; 2) in the right quantity; 3) in the right quality; 4) in the right place; 5) at the right time, delivering; 6) to the right customer, and doing this; 7) at the right cost).

До цієї ж групи визначень можна віднести і наведені вище визначення CSCMP та ELA.

Третя група вчених, розуміючи доцільність існування обох підходів до визначення суті логістики (і як науки, і як певного виду діяльності), намагається дати визначення логістики, яке відображало б і теоретичний, і прикладний аспект даного поняття.

А. М. Гаджинський визначає логістику як науково-практичний напрям господарювання, що полягає в ефективному управлінні матеріальними та пов'язаними з ними інформаційними та фінансовими по-

токами у сферах виробництва та обігу [2, с. 17]. Також він розглядає логістику, як теорію та практику управління матеріальними та пов'язаними з ними інформаційними потоками [2, с. 19].

М. Р. Гордон та С. Б. Карнаухов також називають логістикою теорію і практику управління матеріальними й пов'язаними з ними інформаційними потоками [26, с. 18].

А. Г. Кальченко вказує на те, що логістика є комплексним (системним) методом розробки стратегій і механізму оптимізації господарських зв'язків, що ґрунтується на міжфірмових чи міжфункціональних економічних компромісах [27, с. 8]. Водночас, автор відокремлює теоретичну логістику як самостійну науку [27, с. 9].

Ю. В. Пономарьова розглядає логістику як теорію і практику управління матеріальними і пов'язаними з ними інформаційними потоками [28, с. 9].

Аналізуючи визначення логістики у літературних джерелах, В. І. Сергєєв вказує на те, що логістику зазвичай визначають у широкому та/або вузькому змісті. У широкому сенсі логістика – це наука про управління матеріальними потоками, пов'язаною з ними інформацією, фінансами і сервісом у певній мікро-, мезо- або макроекономічній системі для досягнення поставлених перед нею цілей з оптимальними витратами ресурсів. У вузькому ж сенсі (з позицій бізнесу), логістика – це інструментарій інтегрованого управління матеріальними та пов'язаними з ними інформаційними, фінансовими потоками, а також супутнім сервісом, що сприяє досягненню цілей організації бізнесу з оптимальними витратами ресурсів [29, с. 3–4].

Найбільш повне, на нашу думку, трактування сутності логістики наводить М. А. Окландер. Він вважає, що логістика повинна розглядатися з позицій трьох підходів, а саме: як концепція (філософія) економічної діяльності; як інтегрована функція управління матеріальним потоком, що існує у формі логістичної підсистеми в мікрологістичних системах; як міждисциплінарна наука, пов'язана з пошуком організаційно-управлінських резервів підвищення ефективності такого управління [5, с. 32].

Дійсно, дане визначення охоплює всі підходи до розуміння логістики, однак, на наш погляд, як і деякі інші визначення воно значно звужує об'єкт дослідження логістики розглядом лише матеріального потоку. До сфери інтересів логістики варто відносити окрім матеріаль-

них, також інформаційні, фінансові, потоки послуг, енергетичні потоки тощо, якщо вони можуть бути досліджені за допомогою методів логістичного управління.

Таким чином, вважаємо, можна дати таке визначення логістики: Логістика – це науковий напрямок та практична діяльність з управління матеріальними, сервісними, інформаційними, фінансовими та іншими основними та супутніми потоками (включаючи зворотні) від джерела їх утворення до місця кінцевого споживання, яке спрямоване на повне задоволення вимог споживачів та інших зацікавлених сторін при мінімізації витрат.

Вважаємо, таке визначення має ряд ключових переваг, оскільки: логістика пов'язана з рухом потоків різного виду; дія логістики поширюється на весь ланцюг постачання від місця походження сировини до місця кінцевого споживання готової продукції (послуги); логістичне управління передбачає наскрізне планування та організацію поточкових процесів на шляху руху потоків. Ефективне логістичне управління ґрунтується на трьох основних цілях: 1) досягнення високої якості обслуговування споживачів; 2) задоволення вимог інших зацікавлених сторін (наприклад, екологічних, соціальних та ін.); 3) скорочення фінансових витрат.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямком. Таким чином, логістика як науковий та практичний напрямок зародилася у військовій справі, пізніше ототожнювалася з математичною логікою, і тільки у XX столітті почала повноцінно використовуватися в економічній практиці. Протягом свого розвитку економічна логістика пройшла певні етапи розвитку – від фрагментарного використання до застосування інтегрованої концепції логістики. Сьогодні розвиток логістики тісно пов'язаний із розвитком концепції «управління ланцюгами постачань». Однак, вважаємо, ці поняття неможна ототожнювати, оскільки управління ланцюгами постачань є ширшим за поняття логістики. Щодо визначення сутності логістики у науковій літературі існують три основні підходи, а саме: визначення логістики виключно як науки, як практичної діяльності та підхід, який поєднує і теоретичний, і прикладний аспекти. Запропоновано авторське визначення логістики, яке можна віднести до третього підходу, і яке на відміну від існуючих розширює об'єкт дослідження в логістиці та ґрунтується на основній цілі логістики.

Подальші дослідження необхідно зосередити на розгляді логістичних поточкових процесів на підприємствах різних галузей.

Література

1. Lummus R. R., Krumwiede D. W., Vokurka R. J. The relationship of logistics to supply chain management: developing a common industry definition. *Industrial management & data systems*. 2001. No. 101/8. Pp. 426–431.
2. Гаджинский А. М. *Логистика* : учеб. 15-е изд., перераб. и доп. Москва : Дашков и К°, 2007. 472 с.
3. Ивуть Р. Б., Нарушевич С. А. *Логистика* : монография. Минск : БНТУ, 2004. 328 с.
4. Хвищун Н. В. Сутність поняття «логістика» : ретроспективний аналіз. *Ефективна економіка*. 2012. № 11. URL: <http://www.econpmu.nauka.com.ua/?op=1&z=1567> (дата звернення: 19.09.2019).
5. Окландер М. А. Логістична система підприємства : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 312 с.
6. Михайлова О. И. *Введение в логистику* : учеб.-метод. пособ. Москва : Дашков и К, 2009. 103 с.
7. CSCMP Supply Chain Management Definitions and Glossary. URL: https://cscmp.org/CSCMP/Academia/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx?hkey=60879588-f65f-4ab5-8c4b-6878815ef921 (access date: 26.09.2019).
8. Christopher M. Logistics and supply chain management: creating value-adding networks. – 4th ed. Pearson Education Limited, 2011. URL: http://www.icesi.edu.co/blogs/supplychain0714/files/2014/07/Martin_Christopher_Logistics_and_Supply_Chain_Management_4th_Edition_2011-1.pdf (access date: 10.10.2019).
9. Баурсокс Д. Дж., Клосс Д. Дж. Логистика : интегрированная цепь поставок. 2-е изд. / Пер. с англ. Москва: Олимп-Бизнес, 2005. 640 с.
10. Шапиро Дж. Моделирование цепи поставок / Пер. с англ.; под ред. В. С. Лукинского. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 720 с.
11. Горбенко О. В. Термінологічний апарат вітчизняної логістики. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Київ : НТУ, 2012. Вип. 10. С. 420–427.
12. Mentzer J. T., DeWitt W., Keebler J. S., Min S., Nix N. W., Smith C. D., Zacharia Z. G. Defining supply chain management. *Journal of Business Logistics*. 2001. No. 22 (2). Pp. 1–25.
13. Giunipero L. C., Brand R. R. Purchasing's role in supply chain management. *The International Journal of Logistics Management*. 1996. Vol. 7. No. 1. Pp. 29–37.
14. Иванов Д. А. *Управление цепями поставок*. Санкт-Петербург : Изд-во Политехнического университета, 2009. 660 с.

15. ELA Certification for Logistics Professionals. Standards 040805. Brussels : European Certification Body for Logistics, 2004. 15 p.
16. Кравчук Р. С. Механізм взаємодії підприємств в ланцюгу поставань. *Моделювання регіональної економіки*. 2013. № 1. С. 466–472. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_1_47 (дата звернення: 15.10.2019).
17. Cooper M. C., Lambert D. M., Pagh J. D. Supply chain management: more than a new name for logistics. *The International Journal of Logistics Management*. 1997. No. 8 (1). Pp. 1–14.
18. Farahani R. Z., Asgari N., Davarzani H. Overview. *Supply Chain and Logistics in National, International and Governmental Environment*. Berlin : Springer-Verlag, 2009. Pp. 1–20.
19. Плоткин Б. К. *Коммерческая логистика в системе управления материальными ресурсами* : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.06. Санкт-Петербург, 1994. 291 с.
20. *Логистика* : учеб. / Под ред. Б. А. Аникина. Москва : ИНФРА-М, 2000. 352 с.
21. Родников А. Н. *Логистика : терминологический словарь*. Москва : ИНФРА-М, 2000. 340 с.
22. Крикавський Є. В. Логістика. Основи теорії : підруч. для ВНЗ. Львів : Інтелект-Захід, 2004. 414 с.
23. Сток Дж. Р., Ламберт Д. М. *Стратегическое управление логистикой*. Москва : ИНФРА-М, 2005. 797 с.
24. Jonsson P., Mattsson S.-A. Logistik – Läran om effektiva materialflöden. Studentlitteratur AB. 2005. 548 p.
25. Shapiro R. D., Heskett J. L. Logistics strategy : cases and concepts. St. Paul, Minn : West Pub. Co., 1985. 602 p.
26. Гордон М. П., Карнаузов С. Б. Логистика товародвижения. Москва : Центр экономики и маркетинга, 1998. 168 с.
27. Кальченко А. Г. Логістика : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2000. 148 с.
28. Пономарьова Ю. В. Логістика : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 192 с.
29. Корпоративная логистика. 300 ответов на вопросы профессионалов / Под ред. В. И. Сергеева. Москва : ИНФРА-М, 2005. 976 с.

References

1. Lummus, R. R., Krumwiede, D. W., Vokurka, R. J. (2001). The relationship of logistics to supply chain management: developing a common industry definition. *Industrial Management & Data Systems*, 101/8, 426–431.

2. Gadzhinskii, A. M. (2007). *Logistika [Logistics]*, 15 izd., Moskva: Dashkov i K°, 472 s. [in Russian]
3. Ivut, R. B., Narushevitch, S. A. (2004). *Logistika: monohrafiia [Logistics: monograph]*, Minsk: BNTU, 328 s. [in Russian]
4. Khvyschun, N. V. (2012). Sutnist poniattia «lohistyka»: retrospektyvnyy analiz [The essence of logistics concept: retrospective analysis], *Efektivna ekonomika – Effective economy*, 11. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1567> [in Ukrainian]
5. Oklander, M. A. (2004). *Lohistychna systema pidpriemstva: monohrafiia [Enterprise logistics system: monograph]*, Odesa: Astroprint, 312 s. [in Ukrainian]
6. Mikhaylova, O. I. (2009). *Vvedenie v logistiku [Introduction to logistics]*, Moskva: Dashkov i K°, 103 s. [in Russian]
7. CSCMP Supply Chain Management Definitions and Glossary. Retrieved from: https://cscmp.org/CSCMP/Academia/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms/CSCMP/Educate/SCM_Definitions_and_Glossary_of_Terms.aspx?hkey=60879588-f65f-4ab5-8c4b-6878815ef921.
8. Christopher, M. (2011). *Logistics and supply chain management: creating value-adding networks*. 4th ed. Pearson Education Limited. Retrieved from: http://www.icesi.edu.co/blogs/supplychain0714/files/2014/07/Martin_Christopher_Logistics_and_Supply_Chain_Management_4th_Edition_2011-1.pdf.
9. Bauersoks, D. J., Kloss, D. J. (2005). *Logistica: integrirovannaya tsep postavok [Logistics: integrated supply chain]*, Moskva: Olimp-Biznes, 640 s. [in Russian]
10. Shapiro, J. (2006). *Modelirovanie tsepi postavok [Supply chain modelling]*, Sankt-Peterburg: Piter, 720 s. [in Russian]
11. Horbenko, O. V. (2012). Terminolohichnyy apparat vitchyznianoï lohistyky [Terminology apparatus of domestic logistics], *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka – Project management, system analysis and logistics*, 10, 420–427 [in Ukrainian]
12. Mentzer, J. T., DeWitt, W., Keebler, J. S., Min, S., Nix, N. W., Smith, C. D., Zacharia, Z. G. (2001). Defining supply chain management. *Journal of Business Logistics*, 22 (2), 1–25.
13. Giunipero, L. C., Brand, R. R. (1996). Purchasing's role in supply chain management. *The International Journal of Logistics Management*, 7, 1, 29–37.
14. Ivanov, D. A. (2009). *Upravleniie tsepyami postavok [Supply chain management]*, Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Politekhnicheskogo universiteta, 660 s. [in Russian]

15. ELA Certification for Logistics Professionals (2004). Standards 040805. Brussels : European Certification Body for Logistics, 15 s.
16. Kravchuk, R. S. (2013). Mechanizm vzaiemodii pidpriemstv v lantsuhu postachan [Mechanism of enterprises interrelations in supply chain], *Modeliuvannya rehionalnoi ekonomiky – Modelling regional economy*, 1, 466–472. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_1_47 [in Ukrainian]
17. Cooper, M. C., Lambert, D. M., Pagh, J. D. (1997). Supply chain management: more than a new name for logistics. *The International Journal of Logistics Management*, 8 (1), 1–14.
18. Farahani, R. Z., Asgari, N., Davarzani, H. (2009). Overview. *Supply Chain and Logistics in National, International and Governmental Environment*. Berlin: Springer-Verlag, 1–20.
19. Plotkin, B. K. (1994). *Kommercheskaya logistika v sisteme upravleniya materialnymi resursami: dissertatsiya* [Commercial logistics in the system of material resource planning: dissertation], Sankt-Peterburg, 291 s. [in Russian]
20. Anikin, B. A. (Eds.) (2000). *Logistika* [Logistics], Moskva: INFRA-M, 352 s. [in Russian]
21. Rodnikov, A. N. (2000). *Logistika: terminologicheskii slovar* [Logistics: terminology dictionary], Moskva: INFRA-M, 340 s. [in Russian]
22. Krykavskiy, Ye. V. (2004). *Lohistyka. Osnovy teorii* [Logistics. Basics of theory], Lviv: Intellect-Zakhid, 414 s. [in Ukrainian]
23. Stok, J. R., Lambert, D. M. (2005). *Strategicheskoe upravlenie logistikoy* [Strategic management of logistics], Moskva: INFRA-M, 797 s. [in Russian]
24. Jonsson, P., Mattsson, S.-A. (2005). *Logistik – Läran om effektiv materialflöden*. Studentlitteratur AB, 548 p.
25. Shapiro, R. D., Heskett, J. L. (1985). *Logistics strategy: cases and concepts*, St. Paul, Minn: West Pub. Co., 602 p.
26. Gordon, M. P., Karnauhov, S. B. (1998). *Logistika tovarodvizheniya* [Logistics of flow of goods]. Moscow: Tsentr ekonomiki i marketinga [in Russian]
27. Kalchenko, A. H. (2000). *Lohistyka* [Logistics], Kyiv: KNEU, 148 s. [in Ukrainian]
28. Ponomaryova, Yu. V. (2003). *Lohistyka* [Logistics], Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 192 s. [in Ukrainian]
29. Sergeev, V. I. (Eds.) (2005). *Korporativnaya logistika. 300 otvetov na voprosy professionalov* [Corporation logistics. 300 answers to the questions of professionals], Moskva: INFRA-M, 976 s. [in Russian]

УДК 336.02 JEL
JEL Classification: E620

Слатвінська Марина, Гончаренко Олена, Козак Олександр

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено проблемні аспекти стягнення податку на додану вартість в Україні. Зазначено, що динамічність змін економічної кон'юнктури та інтенсифікація глобалізаційних процесів, які посилюються в умовах діджиталізації, обумовлюють необхідність формування дієвої та адаптивної фіскальної політики, яка б сприяла формуванню достатньої фінансової бази та розвитку реального сектору економіки. Акцентовано увагу на тому, що у даному контексті одним з найвагоміших інструментів фіскальної політики держави протягом останніх століть були і залишаються податки. Втім для кожної окремої країни їх кількість, частка в доходах бюджету, особливості стягнення та співвідношення прямих і непрямих податків різняться. Доведено, що для української практики найбільшим з бюджетоутворюючих податків є податок на додану вартість. Проаналізовано фіскальну ефективність даного податку шляхом розрахунку ефективної ставки; коефіцієнта ефективності; коефіцієнта продуктивності. Встановлено, що значущість цього податку для економіки країни вимагає уваги як з боку науковців, так і з боку практиків. Особливо щодо наявних між державою і суб'єктами господарювання протиріч, які породжені існуючими недоліками у податковій сфері. Виявлено, що ситуація ускладнюється фіскальними асиметріями, які викликані зростаючими темпами цифровізації економіки, внаслідок чого виникають фінансові відносини у нових, не досліджених раніше координатах. Встановлено, що чинна система нарахування і стягнення податку на додану вартість має ряд недоліків серед яких: недоліки системи електронного адміністрування, відволікання обігових коштів суб'єктів господарювання, ризик технічних проблем і пов'язані з цим додаткові витрати на відповідне технічне забезпечення, складність для сільгоспдприємств, які використовують спецрежим з ПДВ та інші. Запропоновано напрями вдосконалення податку на додану вартість, а також наголошено на необхідності впровадження диференційованих ставок даного податку і на розробці заходів щодо розблокування податкових накладних у випадку настання такої події тощо.

Ключові слова: податок на додану вартість, непрямі податки, адміністрування податків, система оподаткування, податкова пільга, відшкодування податку.

Slatvinska Maryna, Goncharenko Olena, Alexander Kozak

CURRENT PROBLEMS OF FUNCTIONING AND DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF VALUE ADDED TAX IN UKRAINE

Abstract. The article explores the problematic aspects of value added tax collection in Ukraine. It has been noted that the dynamics of changes in the economic environment and the intensification of globalization processes, which are intensifying in the conditions of digitalization, necessitate the formation of an effective and adaptive fiscal policy that would contribute to the formation of a sufficient financial base and the development of the real sector of the economy. It has been emphasized that in this context, taxes have been and remain one of the important instruments of the fiscal policy of the state in the last centuries. However, for each individual country, their number, share in budget revenues, the features of collection and the ratio of direct and indirect taxes differ. It has been proved that for the Ukrainian practice the largest of budget forming taxes is the value added tax. The fiscal efficiency of this tax has been analyzed by calculating the effective rate; efficiency ratio; performance factor. It has been established that the importance of this tax for the economy of the country requires attention, both from scientists and practitioners. Especially in the part of the contradictions between the state and economic entities, which are caused by existing shortcomings in the tax sphere. It has been revealed that the situation is complicated by fiscal asymmetries, which are caused by the growing pace of digitization of the economy. As a result, financial relationships arise in new coordinates not explored previously.

It has been established that the current system of accrual and collection of value added tax has several disadvantages, among which are the disadvantages of the electronic administration system, the diversion of circulating assets of economic entities, the risk of technical problems and the associated additional costs for the relevant technical support, the complexity for agricultural enterprises that use special VAT regime and others. Directions for improving value added tax as well as the need to introduce differentiated rates of this tax and to develop measures for unblocking tax invoices in the event of such an event, etc. have been proposed.

Keywords: value added tax, indirect taxes, tax administration, tax system, tax benefit, tax refund.

Слатвинская Марина, Гончаренко Елена, Козак Александр

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ В УКРАИНЕ

Аннотация. В статье исследованы проблемные аспекты взимания налога на добавленную стоимость в Украине. Отмечено, что динамичность изменений эко-

номической конъюнктуры и интенсификация глобализационных процессов, которые усиливаются в условиях диджитализации, обуславливают необходимость формирования действенной и адаптивной фискальной политики, которая бы способствовала формированию достаточной финансовой базы и развитию реального сектора экономики. Акцентируется внимание на том, что в данном контексте одним из важных инструментов фискальной политики государства в течение последних веков были и остаются налоги. Впрочем, для каждой отдельной страны их количество, доля в доходах бюджета, особенности взыскания и соотношение прямых и косвенных налогов различаются. Доказано, что для украинской практики крупнейшим из бюджетообразующих налогов является налог на добавленную стоимость. Проанализирована фискальная эффективность данного налога путем расчета эффективной ставки; коэффициента эффективности; коэффициента производительности. Установлено, что значимость этого налога для экономики страны требует внимания, как со стороны ученых, так и со стороны практиков. Особенно в части имеющихся между государством и субъектами хозяйствования противоречий, которые порождены существующими недостатками в налоговой сфере. Обнаружено, что ситуация осложняется фискальными асимметриями, которые вызваны растущими темпами цифровизации экономики. Вследствие этого возникают финансовые отношения в новых, не исследованных ранее координатах. Установлено, что действующая система начисления и взимания налога на добавленную стоимость имеет ряд недостатков, среди которых: недостатки системы электронного администрирования, отвлечение оборотных средств субъектов хозяйствования, риск технических проблем и связанные с этим дополнительные расходы на соответствующее техническое обеспечение, сложность для сельхозпредприятий, которые используют специальный режим по НДС и другие. Предложены направления совершенствования налога на добавленную стоимость, а также отмечена необходимость внедрения дифференцированных ставок данного налога и разработки мероприятий по разблокированию налоговых накладных в случае наступления такого события и т.д.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, косвенные налоги, администрирование налогов, система налогообложения, налоговая льгота, возмещение налога.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-113-126

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Динамічність змін економічної кон'юнктури та інтенсифікація глобалізаційних процесів, що посилюються в умовах діджиталізації, обумовлюють необхідність формування дієвої та адаптивної фінансової політики, яка б сприяла формуванню достатньої фінансової бази та розвитку реаль-

ного сектору економіки. У цьому контексті одним з найвагоміших інструментів фіскальної політики держави протягом останніх століть були і залишаються податки. У кожній країні їх кількість, частка в доходах бюджету, особливості стягнення та співвідношення прямих і непрямих податків різняться. Для української практики найбільшим з бюджетоутворюючих податків є податок на додану вартість. Його значущість вимагає уваги як науковців, так і практиків до наявних між державою і суб'єктами господарювання протиріч, які породжені існуванням недоліків у цій сфері. Ситуація ускладнюється фіскальними асиметріями, які викликані зростаючими темпами цифровізації економіки. Внаслідок цього виникають фінансові відносини у нових, не досліджених раніше координатах, які функціонують поза межами податкової системи України. Крім того, структурна деформація українського виробництва і зниження його обсягів, яскраво свідчать про необхідність виваженого застосування фіскального інструментарію, а особливо податку на додану вартість.

З огляду на зазначене, особливої значущості набуває відповідний аналіз теорії та практики функціонування податку на додану вартість, фіскальної ефективності та регулюючої ролі цього податку і виявлення наявних проблемних аспектів його адміністрування. Динамічність фінансово-економічних перетворень зумовлює необхідність підвищення ефективності адміністрування найбільшого з бюджетоутворюючих податків в Україні, що досягається у тому числі за рахунок усунення виявлених недоліків його функціонування. Це дозволить забезпечити фіскальну ефективність даного податку й створити передумови для нарощення фінансової бази необхідної для фінансування реально-го сектору економіки, активізації регуляторного механізму фіскальної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Проблеми теорії та практики функціонування податку на додану вартість в Україні є одними із найбільш досліджуваних в економічній науці. Вони стали предметом наукових пошуків у працях О. Дахнової, М. Білик [1], С. Косторной [3], А. Крисоватого, І. Гуцул [4], В. Мазярчука [5], К. Проскури [10], Т. Томнюк [11] та багатьох інших. В їх роботах висвітлюються проблеми вдосконалення системи адміністрування по-

датку, підвищення його фіскальної ефективності та регулюючої ролі, адаптації зарубіжного досвіду оподаткування доданої вартості до українських реалій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Віддаючи належне працям науковців, невирішеними та такими, що потребують подальшого дослідження й досі залишаються питання виявлення й усунення недоліків у сфері оподаткування. Зокрема більш детального розгляду потребують питання розробки напрямів вдосконалення податку на додану вартість в Україні.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Викладене вище обумовлює актуальність статті та її мету, яка полягає у дослідженні проблем практики функціонування податку на додану вартість в Україні, виявленні недоліків цього податку та обґрунтуванні напрямів підвищення його ефективності.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Існує низка основних податків, які отримали загальносвітове визнання, хоча механізм їх сплати істотно відрізняється в конкретних країнах. Від їх надходжень залежить виконання бюджету країни, окремого регіону і конкретного міста, задовольняються суспільні потреби. Вагоме місце у податковій системі кожної країни посідають непрямі податки. Від того, як побудована система непрямого оподаткування, залежить не тільки виконання нею фіскальної функції, а й стимулювання розвитку економіки країни.

Оскільки ефективність будь-якої системи характеризує її здатність виконувати свої функції і реалізовувати поставлену мету в певних умовах, то фіскальна ефективність податку може бути досягнута шляхом збалансованого поєднання функцій і реалізації інтересів держави та платників податку. Українські реалії свідчать, що протягом останніх десяти років основний акцент податкової політики зроблено на оподаткуванні податками на споживання, які забезпечують близько 55% податкових надходжень Зведеного бюджету [12, с. 148]. У свою чергу, на податок на додану вартість у 2018 році приходилось 75,3% податків на споживання [13]. Це пояснюється широким колом платників, високою ставкою цього податку та його низькою чутливістю до коливань економічної кон'юнктури.

Вагомий внесок податку на додану вартість у формування доходів бюджету вимагає постійного моніторингу його ефективності і застосування заходів, щодо усунення недоліків в адмініструванні. Проблема поглиблюється ще й тим, що останнім часом відмічається тенденція до підвищення дефіциту бюджету, який у 2018 році склав 4% ВВП.

Оцінку фіскальної ефективності будь-якого податку можна визначити через відношення планового та фактичного виконання надходжень податку на додану вартість до Державного бюджету, що наведено в табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка надходжень податку на додану вартість
до Державного бюджету України за період 2014–2018 рр.**

Рік	План, млрд. грн.	Факт млрд. грн.*	Виконання плану, %
2014 р.	189,11	189,24	100,1
2015 р.	248,64	246,86	99,3
2016 р.	328,65	329,91	100,4
2017 р.	435,1	434,04	99,8
2018 р.	510,0	506,17	99,2

** без врахування відшкодування*

Джерело: складено авторами на основі [13]

Протягом досліджуваного періоду відмічалася неоднозначна ситуація щодо виконання плану з ПДВ. Так у 2014 році та 2016 році планові показники надходжень податку на додану вартість перевиконано. Натомість у 2015, 2017, 2018 роках спостерігається їх недовиконання, що пояснюється низькою ефективністю планування, недосконалою методикою прогнозування надходжень до бюджету та прогалинами в механізмі бюджетного відшкодування. Водночас надходження від цього податку до бюджету щороку зростають. Хоча, фіскальна ефективність ПДВ, незважаючи на значні бюджетні надходження, досить сумнівна. Головними чинниками збільшення фіскальної ефективності податкової політики мають бути: ліквідація економічно необґрунтованих пільг в оподаткуванні та боротьба з тіньовими схемами.

Основними показниками фіскальної ефективності податку на додану вартість є: ефективна ставка; коефіцієнт ефективності; коефіцієнт продуктивності. Розрахунок цих показників з податку на додану вартість за 2014–2018 рр. доводить, що з 2014 року спостерігається тенденція до збільшення показників фіскальної ефективності ПДВ (табл. 2).

Таблиця 2

Окремі показники фіскальної ефективності податку на додану вартість в Україні у 2014–2018 рр.

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
Надходження ПДВ, млрд. грн.	139,0	178,4	235,5	302,8	384,3
Кінцеве споживання домашніх господарств, млрд. грн.	1120,9	1317,1	1537,9	1977,6	2431,0
Частка ПДВ у ВВП, %	8,9	9,0	9,9	10,2	10,8
Ефективна ставка, %	12,5	13,5	15,3	15,3	15,8
Коефіцієнт ефективності ПДВ у ВВП	0,44	0,45	0,49	0,51	0,54
Коефіцієнт продуктивності	62,74	67,7	76,5	76,5	79,0

Джерело: складено авторами на основі [6; 7; 8]

Так у 2014 році ефективна ставка збільшилась і становила 12,4%, у 2015 році становила 13,5%, у 2016 році – 15,3%, у 2017 становила 15,3%. Коефіцієнт ефективності та продуктивності також зростали у 2014 році вони склали 0,44 та 62,0 відповідно, а вже у 2015 році – 67,7 та 0,45, у 2016–2017 роках незмінним залишився коефіцієнт продуктивності – 76,5, а коефіцієнт ефективності зріс і становив 0,49 та 0,51. Та найбільшими показниками відзначився 2018 рік: ефективна ставка – 15,8%, коефіцієнт ефективності – 0,54, коефіцієнт продуктивності – 79,0. В цілому спостерігається тенденція до зростання продуктивності та ефективності ПДВ, що свідчить про активізацію економіки країни. Втім, таке збільшення забезпечено здебільшого зростанням імпорту. Про це свідчить проведений аналіз динаміки ПДВ з ввезених на територію України товарів за 2014–2018 рр. (рис. 1).

Наприклад, у 2018 році спостерігалось збільшення ПДВ з вироблених в Україні товарів, робіт та послуг на 30,62 млрд. грн. та ПДВ з ввезених в Україну товарів на 44,53 млрд. грн. порівняно з 2017 роком. Таке зростання свідчить про те, що економіка України є залежною від імпорту, що значно знижує потенціал українського виробництва.

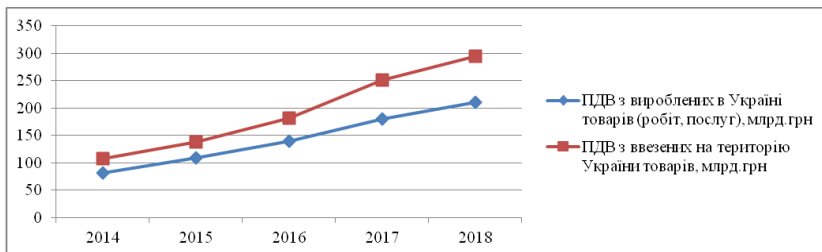

Рис. 1. Динаміка надходжень ПДВ з ввезених в Україну та вироблених в Україні товарів, робіт та послуг у 2014–2018 рр., млрд. грн.

Джерело: складено авторами на основі [6]

Науковці стверджують, що на надходження ПДВ від імпорту товарів значний вплив має недостатня дієвість боротьби з контрабандою товарів, через що українська економіка втрачає мільярди гривень щороку. Наприклад, в торгівлі України лише з Польщею, Угорщиною, Румунією, Білорусією, Словаччиною, які в сукупному обсязі зовнішньої торгівлі у 2015 році становили трохи більше 15%, обсяг контрабанди склав понад 2 млрд. дол. США, що еквівалентно 5% сукупного імпорту товарів відповідного року [5]. Тоді як штучне керування фінансовими потоками ще більше ускладнює проблеми у цій сфері. Така ситуація свідчить про наявність невідпрацьованого та недосконалого механізму розрахунку податкового зобов'язання та великої кількості податкових пільг.

Проаналізувавши низку наукових джерел та законодавчо-нормативних документів можна зробити висновок, що чинна система нарахування і стягнення податку на додану вартість має ряд значних недоліків. Аналіз матеріалів, присвячений цій темі дає змогу узагальнити наявні суттєві проблеми оподаткування ПДВ в Україні [3; 9]. Серед них можна назвати й недоліки системи електронного адміністрування ПДВ, а саме: витрати часу на реєстрацію всіх податкових накладних в єдиному реєстрі податкових накладних, в тому числі тих, які не видаються покупцю; відволікання обігових коштів суб'єктів господарювання з метою поповнення рахунку в системі електронного адміністрування ПДВ, сплата податку наперед; можливість технічних проблем

і пов'язані з цим додаткові витрати на відповідне технічне забезпечення; складність для сільгосппідприємств, які використовують спецрежим з ПДВ (до 2017 року).

До них можна віднести наступні: нестабільне податкове законодавство. Згідно з пп. 4.1.9 п.4.1 ст.4 ПКУ, принцип стабільності передбачає, що «зміни до будь-яких елементів податків та зборів не можуть вноситись пізніше як за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватись протягом бюджетного року» [9]. Однак, українські реалії свідчать, що цей принцип перманентно не дотримується кожного року. Прикладом є розширення пільгового оподаткування операцій з постачання та ввезення на митну територію України медичних виробів, що оподатковуються ПДВ у розмірі 7% замість 20%, а також звільнення від ПДВ експорту технічних культур та деякі інші операції, які були прийняті Законом України «Про внесення змін до ПКУ та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2018 році», що був прийнятий 7 грудня 2017 року Верховною Радою України під час прийняття Закону України «Про Державний бюджет України на 2018 рік». Ще однією проблемою є механізм адміністрування податку на додану вартість, як результат нестабільності податкового законодавства, складного механізму звітності.

Не менш важливою залишається проблема бюджетного відшкодування та безпосередньо недостатність бюджетних коштів для повернення заявлених сум, а також шахрайство, щодо отримання незаконного бюджетного відшкодування, які затягують країну у боргову яму. Водночас ця проблема поглиблюється створенням фіктивного податкового кредиту за допомогою фіктивних підприємств, фіктивного експорту, а також експорту товарів, що повертається контрабандним шляхом з наступним оформленням його повторного експорту.

Науковці пропонують різні напрями удосконалення механізму адміністрування ПДВ. Наприклад, К. Проскура [10, с. 4] для забезпечення повноти надходжень ПДВ пропонує застосовувати елементи примусу і контролю в системі оподаткування, що в свою чергу вимагає покращення контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України та руйнування схем ухилення від оподаткування. Окрему увагу А. Кри-

соватий та І. Гуцул [4] приділяють ролі ПДВ із ввезених на митну територію України товарів у структурі надходжень до Державного бюджету України та його місцю серед інструментів оподаткування зовнішньоекономічної діяльності. Тоді як О. Дахнова [1] головними чинниками, що негативно впливають на загальний стан фіскальної ефективності ПДВ вважає недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність шахрайських схем при справлянні цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ і водночас пропонує вдосконалити систему пільгового оподаткування ПДВ. Крім того автори визначають індикатори продуктивності й бюджетної ефективності ПДВ із ввезених на територію України товарів та формулюють пріоритети підвищення ефективності адміністрування ПДВ з урахуванням європейського досвіду.

Вважаємо за доцільне погодитися з точкою зору Т. Томнюк щодо недостатнього регулюючого впливу непрямих податків та безпосередньо податку на додану вартість, що загалом характеризує його з негативного боку [11]. Адже відсутність диференціації ставок податку на додану вартість чинить негативний вплив на ціни широкого спектру споживчих товарів, що обумовлює посилення податкового навантаження на малозабезпечені верстви населення. Авторка стверджує, що усунути цю проблему можна шляхом запровадження диференційованих ставок податку на додану вартість. Така практика характерна для країн Євросоюзу, де передбачено розробку та функціонування національних податкових законодавств з урахуванням вимог Директиви Ради Євросоюзу 2006/112/ЄС [2]. Вона регламентує механізм гармонізації порядку адміністрування ПДВ в країнах-членах ЄС і окрім стандартної ставки (яка не має бути нижчою 15%), передбачає можливість встановлення зниженої (не меншої, ніж 5%). Таку знижену ставку вважаємо за необхідне запровадити для товарів першої необхідності.

З огляду на стан розвитку економіки і фінансового сектору України, вбачаємо за необхідне здійснити наступні перетворення на шляху вдосконалення податку на додану вартість, а саме: знизити стандартну ставку з 20% до 15%, що сприятиме реалізації регулюючої ролі ПДВ та зменшенню тіньового сектору економіки; встановити понижену ставку в розмірі 5% для таких товарів та послуг, як продукти харчування, житлово-комунальні послуги, об'єкти нового житлового будів-

ництва, сільськогосподарська продукція, медичне обладнання, культурні та спортивні заходи, послуги з догляду за людьми похилого віку, дітьми, хворими та інвалідами; встановити також й підвищену ставку на для предметів розкоші (елітної житлової нерухомості, ювелірних виробів, ексклюзивних автомобілів тощо); провести ліквідацію неефективних пільг із ПДВ.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. Оскільки процеси глобалізації та цифровізації стають невід’ємною частиною сучасної економіки, виникає необхідність адаптації національного податкового законодавства до швидкоплинних умов часу. Останнє вимагає вирішення низки висвітлених вище проблем, серед яких першочерговим є вдосконалення механізму адміністрування ПДВ та впровадження диференційованих ставок даного податку. Окрім зазначеного, вбачається за необхідне забезпечити дотримання принципу стабільності податкового законодавства, спрощення форм звітності, удосконалення механізму адміністрування ПДВ щодо питань можливого блокування податкових накладних і процедури їх розблокування з максимальним виключенням можливості суб’єктивного впливу на цей процес. Водночас пропонується підвищити відповідальність як платників податку, так і представників податкової та митної служб за своєчасність, достовірність реєстрації податкових накладних, об’єктивної оцінки ступеню ризику при їх заблокуванні й однозначного підходу до впровадження штрафних санкцій.

Такі заходи дозволять підвищити фіскальну ефективність та посилити регулюючу роль податку на додану вартість, що сприятиме соціально-економічному розвитку в епоху діджиталізації. Зважаючи на складність і багатоаспектність такого розвитку та необхідність врегулювання податкових відносин у сфері непрямого оподаткування, перспективами подальших пошуків виступає дослідження напрямків вдосконалення системи адміністрування митних платежів і акцизного податку.

Література

1. Дахнова О. Є., Білик М. Ю. Оцінка індикаторів фіскальної ефективності ПДВ в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 7 (47). С. 431–435.

2. Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість від 28.11.2006 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_928/print1466629669487187 (дата звернення: 09.09.2019).
3. Косторной С. В. Електронне адміністрування ПДВ : результати впровадження. *Зб. наук. праць Таврійського державного агротехнологічного університету (Економічні науки)*. 2017. № 1 (33). URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/3572/1/17.pdf> (дата звернення: 09.09.2019).
4. Крисоватий А., Гуцул І. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезених на митну територію України товарів. *Економіст*. 2015. № 5. С. 7–9.
5. Мазярчук В. *Тренди в динаміці податку на додану вартість у 2011–2016 роках*. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. URL: www.fea.org.ua (дата звернення: 11.09.2019).
6. Державне казначейство України : сайт. URL: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> (дата звернення: 17.09.2019).
7. Державна служба статистики України : сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2019).
8. Державна податкова служба України : сайт. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 02.10.2019).
9. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-19> (дата звернення: 07.10.2019).
10. Проскура К. П. Особливості адміністрування податків в Україні. *Економічний часопис-XXI*. 2012. 3–4. С. 53–55.
11. Томнюк Т. Л. Концептуальні підходи до визначення сутності прямих та непрямих податків. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2019. Вип. 1 (73). С. 183–195.
12. Слатвінська М. О. Аналіз фіскальної ефективності та регулюючої ролі податку на додану вартість. *Приазовський економічний вісник*. 2018. № 1 (06). С. 148–153.
13. Ціна держави. URL: <http://cost.ua/bez-rubriki/yak-prohodila-najuspishnisha-osvitnya-reforma-v-yevropi> (дата звернення: 11.10.2019).

References

1. Dakhnova, O. Ye. & Bilyk, M. Yu (2017). Otsinka indyikatoriv fiskalnoi efektyvnosti PDV v Ukraini [Assessment of fiscal efficiency indicators for VAT in Ukraine], *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 7 (47), 431–435. Retrieved from: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/7/96.pdf> [in Ukrainian]

2. Dyrektyva Rady 2006/112/Yes pro spilnu systemu podatku na dodanu vartist vid 28.11.2006 r. [Council Directive 2006/112/EC on the common system of value added tax from 28.11.2006]. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_928/print1466629669487187 [in Ukrainian]

3. Kostornoi, S. V. (2017). Elektronne administruvannya PDV: rezultaty vprovadzhennia [Electronic VAT administration: results of implementation], *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (Ekonomichni nauky) – Collection of scientific works of the Taurida State Agrotechnological University (Economic Sciences)*, 1 (33). Retrieved from: <http://elar.tsatu.edu.ua/bitstream/123456789/3572/1/17.pdf> [in Ukrainian]

4. Krysovatyi, A. & Hutsul, I. (2015). Fiskalna efektyvnist PDV iz vvezennykh na mytnu terytorii Ukrainy tovariv [Fiscal efficiency of VAT on goods imported to the customs territory of Ukraine]. *Ekonomist – Economist*, 5, 7–9 [in Ukrainian]

5. Maziarchuk, V. *Trendy v dynamitsi podatku na dodanu vartist u 2011–2016 rokakh [Trends in the dynamics of value added tax in 2011–2016]*. Retrieved from: <http://www.feao.org.ua> [in Ukrainian]

6. Derzhavne kaznacheistvo Ukrainy: sait [The State Treasury of Ukraine: site]. Retrieved from: <http://treasury.gov.ua/main/uk/index> [in Ukrainian]

7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: sait [State Statistics Service of Ukraine: site]. Retrieved from: <http://cost.ua/bez-rubriki/yak-prohodila-najuspishnisha-osvitnya-reforma-v-yevropi> [in Ukrainian]

8. Derzhavna podatkova sluzhba Ukrainy: sait [State Tax Service of Ukraine: site]. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua> [in Ukrainian]

9. Podatkovi kodeks Ukrainy No. 2755-VI vid 02.12.2010 r. [Tax Code of Ukraine № 2755-VI dated December 02, 2010]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-19> [in Ukrainian]

10. Proskura, K. P. (2012). Osoblyvosti administruvannya podatkov v Ukraini [Features of tax administration in Ukraine], *Ekonomichniy chasopys-XXI – Economic Journal-XXI*, 3–4, 53–55. Retrieved from <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/48214/15-Proskura.pdf?sequence=1c> [in Ukrainian]

11. Tomniuk, T. L. (2019). Kontseptualni pidkhody do vyznachennia sutnosti priamykh ta nepriamykh podatkov [Conceptual approaches to determining the nature of direct and indirect taxes], *Visnyk Chernivetskoho torhovelno-ekonomichnoho instytutu – Bulletin of Chernivtsi trade and economic institute*, 1 (73), 183–195. Retrieved from <http://chtei-knteu.cv.ua/herald/content/download/archive/2019/v1/19.pdf> [in Ukrainian]

12. Slatvinska, M. O. (2018). Analiz fiskalnoi efektyvnosti ta rehuliuiuchoi roli podatku na dodanu vartist [Analysis of fiscal efficiency and regulatory value of Value Added Tax], *Pryazovskyi ekonomichnyi visnyk – Azovsky economic bulletin*, 1 (06), 148–153. Retrieved from: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/1_06_uk/29.pdf [in Ukrainian]

13. Tsina derzhavy [Price of the state]. Retrieved from: <http://cost.ua/bez-rubriki/yak-prohodila-najuspishnisha-osvitnya-reforma-v-yevropi> [in Ukrainian]

УДК 657.633

JEL Classification: M420

Старенька Ольга

ОЦІНКА РИЗИКІВ ЯК КОМПОНЕНТ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті доведено, що сучасний стан розвитку підприємств в Україні характеризується високим рівнем невизначеності, залежністю від сукупності внутрішніх та зовнішніх факторів, а також посиленням впливу ризиків на ефективну їх діяльність. Зазначено, що дана обставина викликає необхідність розгляду нових підходів до організації системи управління ризиками та створення дієвої системи внутрішнього контролю підприємства, як засобу виявлення ризиків. Проаналізовано різні погляди науковців на сутність ризику, його вплив на діяльність підприємства та наголошено, що думки вчених генерувалися у різних підходах до його тлумачення та розвивалися у напрямі деталізації окремих видів ризиків. Сформульовано поняття «оцінка ризиків». Відзначено, що оцінка ризику формує підстави для визначення того, як ризики будуть управлятися.

Обґрунтовано, що важливе значення має процес визначення ризиків у системі внутрішнього, зокрема оперативного контролю, як форми його організації, що здійснює вплив на ефективність господарських процесів, оцінки їх дії та побудови системи оперативного контролю так, щоб вона була здатна зменшити вплив ризиків на роботу підприємства в цілому. Уточнено сутність внутрішніх та зовнішніх ризиків. Аргументовано, що система оперативного контролю має бути зорієнтована на виявлення та оцінку внутрішніх ризиків з точки зору їх впливу та ймовірності виникнення. Для цього розроблено критерії оцінки ризиків за напрямками впливу на діяльність підприємства. Запропоновано оцінку ризиків за критеріями ймовірності їх виникнення та впливом на здатність суб'єктів оперативного контролю реалізовувати визначені операційні цілі, здійснювати їх відповідно до матриці оцінки ризиків. Доведено, що для підвищення достовірності облікової та звітної інформації необхідно вчасно прогнозувати ризики відображення господарських операцій, виявляти слабкі місця в процесі управління підприємством, діагностувати маніпуляції зі звітністю, що стане можливим тільки при створенні ефективної системи оперативного контролю, яка буде здатна виявляти різного роду ризики, забезпечувати успішний розвиток та стабільність підприємств в умовах конкуренції. Це дозволить розробити та впровадити ефективну систему управління ризиками, що дасть змогу підприємству стабільно функціонувати на ринку, здобувати конкурентні переваги, незважаючи на значні впливи політичних, економічних та соціальних чинників.

Ключові слова: ризик, вид ризику, оцінка ризику, система внутрішнього контролю, управління ризиками, оперативний контроль.

Starenka Olha

RISK ASSESSMENT AS A COMPONENT OF THE INTERNAL CONTROL SYSTEM OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article has proved that the current state of enterprise development in Ukraine is characterized by a high level of uncertainty, dependence on internal and external factors, and increased influence of risks on their effective operation. It has been substantiated that this fact necessitates the consideration of new approaches to the organization of a risk management system and the establishment of an effective internal control system for the enterprise as a means of risk identification. The research has analyzed different views of scientists on the risk essence, its influence on the activity of the enterprise and emphasizes that the opinions of researchers have been generated in different approaches to its interpretation and developed towards detailing certain types of risks. The concept of risk assessment has been formulated. It has been noted that risk assessment creates the basis for identifying how risks can be managed. It has been substantiated that determining risks in the system of internal control is of great importance, in particular, it is important for operational control as a form of its organization, influencing the efficiency of economic processes, evaluating their operation and establishing an operational control system so that it is able to reduce the impact of risks on the enterprise performance. The nature of internal and external risks has been clarified. It has been proved that the operational control system should be focused on identifying and assessing internal risks in terms of their impact and likelihood of occurrence. To achieve this, the criteria of risk assessment by directions of influence on the enterprise activity have been developed. Risk assessment based on the criteria of probability of their occurrence and influence on the operational control subjects' ability to realize the operational goals according to the risk assessment matrix has been proposed. It has been substantiated that to improve the reliability of accounting and reporting information it is necessary to timely predict the risks of displaying business transactions, identify weaknesses in the enterprise management process as well as diagnose manipulations with reporting that can be possible only when creating an effective operational control system that will be able to detect all types of risks and ensure the successful development and stability of enterprises in a competitive environment. The development and implementation of an effective risk management system will enable the enterprise to function steadily in the market and gain competitive advantages despite significant political, economic and social influences.

Keywords: risk, type of risk, risk assessment, internal control system, risk management, operational.

Старенькая Ольга

ОЦЕНКА РИСКОВ КАК КОМПОНЕНТ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация. В статье доказано, что современное состояние развития предприятий в Украине характеризуется высоким уровнем неопределенности, зависи-

мости от совокупности внутренних и внешних факторов, а также усилением влияния рисков на их эффективную деятельность. Отмечено, что данное обстоятельство вызывает необходимость рассмотрения новых подходов к организации системы управления рисками и создание действенной системы внутреннего контроля предприятия, как средства выявления рисков. Проанализированы разные подходы ученых на сущность риска, его влияние на деятельность предприятия и отмечено, что мнения ученых генерировались в различных подходах к его толкованию и развивались в направлении детализации отдельных видов рисков. Сформулировано понятие «оценка рисков». Отмечено, что оценка риска формирует основания для определения того, как риски будут управляться. Обосновано, что важное значение имеет процесс определения рисков в системе внутреннего, в частности оперативного контроля как формы его организации, оказывающих влияние на эффективность хозяйственных процессов, оценки их действия и построения системы оперативного контроля так, чтобы она была способна уменьшить влияние рисков на работу предприятия в целом. Уточнена сущность внутренних и внешних рисков. Аргументировано, что система оперативного контроля должна быть ориентирована на выявление и оценку внутренних рисков с точки зрения их влияния и вероятности возникновения. Для этого разработаны критерии оценки рисков по направлениям влияния на деятельность предприятия. Предложена оценка рисков по критериям вероятности их возникновения и влиянию на способность субъектов оперативного контроля реализовывать определенные операционные цели, осуществлять их в соответствии с матрицей оценки рисков. Доказано, что для повышения достоверности учетной и отчетной информации необходимо своевременно прогнозировать риски отражения хозяйственных операций, выявлять слабые места в процессе управления предприятием, диагностировать манипуляции с отчетностью, что будет возможным только при создании эффективной системы оперативного контроля, которая будет способна обнаруживать различного рода риски, обеспечивать развитие и стабильность предприятия в условиях конкуренции. Это позволит разработать и внедрить эффективную систему управления рисками, что позволит предприятию стабильно функционировать на рынке, получать конкурентные преимущества, несмотря на значительное влияние политических, экономических и социальных факторов.

Ключевые слова: риск, вид риска, оценка риска, система внутреннего контроля, управление рисками, оперативный контроль.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-127-145

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Сучасний стан розвитку підприємницької діяльності в Україні характеризується високим рівнем невизначеності, залежністю від сукупності внутрішніх та зовнішніх факторів діяльності підприємств, а також посиленням

впливу ризиків на ефективну діяльність підприємства. Це пов'язано з нестабільністю економічного і політичного розвитку, різноманітними кризовими явищами, значними темпами інфляції, відсутністю чіткої законодавчої бази та частими змінами в ній, використанням зношеного устаткування та застарілих технологій тощо. За таких обставин підвищується значення управління ризиками та вміння оцінювати ступінь впливу можливих ризиків, які стають постійними супутниками підприємницької діяльності. Керівникам та управлінському персоналу підприємств потрібні знання з теорії ризиків та практичного їх застосування, своєчасне врахування факторів ризику при прийнятті управлінських рішень, кваліфіковано організований процес оцінювання та зниження ризиків, що спрямований на швидку адаптацію діяльності підприємств до дуже мінливих та нестабільних умов зовнішнього та внутрішнього середовищ їх функціонування. Сьогодні їх успішний розвиток прямо пов'язаний із побудовою дієвої системи внутрішнього контролю, дослідження якої, як засобу виявлення ризиків організації, є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Наукові дослідження у сфері контролю ризиків господарської діяльності підприємства проводилися багатьма вченими. Питання щодо визначення сутності ризику стали об'єктом досліджень таких вчених як: В. Вітлінський, І. Гончаров, А. Дука, І. Івченко, В. Лопатовський, К. Семенова, К. Тарасова, О. Устенко та ін. Водночас, в існуючій науковій літературі не достатньо вісвітленими залишаються проблеми комплексного підходу до управління ризиками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Одним зі шляхів удосконалення діяльності контролюючих органів на підприємстві є аналіз і оцінка ризиків, що вимагає розробки конкретних пропозицій щодо управління ними. Але незважаючи на досить велику кількість наукових праць з проблем ризику, на сьогоднішній день немає однозначного розуміння сутності ризику. Це пояснюється тим, що явище це багатоаспектне, майже повністю ігнорується нашим господарським законодавством у реальній економічній практиці та управлінській діяльності. Крім того, ризик є складним явищем, він має багато розбіжних, а іноді проти-

лежних основ. Це зумовлює існування декількох визначень поняття ризику з різних поглядів. Немає єдиного універсального підходу до управління ризиком. У кожному господарському процесі та для кожного рішення можуть застосовуватися специфічні методики оцінювання впливу ризику на визначені цілі, які повинні мати свої критерії та інструментарій.

Отже, очевидним є потреба у ґрунтовному дослідженні сутності ризику, причин його виникнення, дослідженні інструментарію, що дозволить оперативно реагувати та приймати своєчасні рішення при здійсненні господарської діяльності за конкретними господарськими процесами. Особливо важливим є питання оцінки ризиків в системі внутрішнього контролю діяльності підприємства.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Мета статті полягає в наданні рекомендацій щодо створення дієвої системи внутрішнього контролю підприємства; дослідженні нових підходів до організації системи управління ризиками.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Важливе місце в системі управління підприємством займає внутрішній контроль. Значну увагу необхідно приділяти підвищенню його ефективності, тому що знизити ризик втрати активів, забезпечити достовірність фінансової звітності, можливо тільки завдяки ефективній системі внутрішнього контролю, що здатна своєчасно оцінити ризики.

З внутрішнім контролем пов'язані перспективи розвитку системи управління, оскільки саме він, покликаний забезпечувати виконання управлінських функцій, які безпосередньо пов'язані з контрольною функцією. Місце внутрішнього контролю в системі управління визначається за наступними напрямками: система внутрішнього контролю обробляє інформацію внутрішньогосподарського (управлінського) обліку для використання у системі управління, перевіряє інформацію фінансового обліку для надання звітності зовнішнім користувачам, обробляє інформацію із зовнішніх джерел для цілей прогнозування, надає інформацію для прийняття управлінських рішень [1, с. 49].

Велике значення надається внутрішньому контролю з точки зору бухгалтерського обліку. В Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» у статті 8 пункт 5 визначено, що під-

приємство самостійно «розробляє систему і форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, звітності і контролю господарських операцій, визначає права працівників на підписання бухгалтерських документів» та у статті 15 вказується, що «контроль за додержанням законодавства про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні здійснюється відповідними органами в межах їх повноважень, передбачених законами» [2].

Останнім часом різко зростає значимість внутрішнього контролю, зокрема в умовах, коли посилилася відповідальність бухгалтерських служб за якість наданої звітності. Організація системи внутрішнього контролю на сучасних підприємствах є одним з важливих завдань. Але не завжди спроби керівництва її організувати виявляються успішними. Дуже часто проведені дії зводяться тільки до документального оформлення необхідних положень та інструкцій, а не приводять до бажаних результатів. Головною причиною такого стану справ є складність організації системи внутрішнього контролю, процесу трудомісткого та тривалого. Він враховує: вивчення нормативних документів; аналіз діяльності підприємств та їх структурних підрозділів; розробку системи постановки цілей та оцінку їх досягнення; розробку регламентної документації; впровадження системи взаємодіючих та взаємопов'язаних процесів підприємства; планування заходів щодо подальшого розвитку підприємства.

Виявлення багатьох ризиків, які виникають в результаті діяльності підприємства, зумовлює необхідність створення системи управління ними та висуває конкретні вимоги до системи внутрішнього контролю. Саме він може надати інформацію, що дозволяє передбачати можливі ризики, які можуть негативно вплинути на подальшу діяльність підприємства.

Дослідження економічної літератури показало, що більшість науковців розглядають систему внутрішнього контролю, використовуючи основні компоненти такої його моделі, яку запропонував Комітет організацій – спонсорів Комісії Тредвея (англ. The Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, далі – COSO). Ця модель містить п'ять взаємопов'язаних компонентів: середовище контролю, оцінка ризиків, засоби контролю, інформація та комунікації, моніторинг [3; 4, с. 4–5]. У ній відображено основні поняття, визначення внутріш-

нього контролю та змістовне наповнення головних компонентів. А саме: внутрішній контроль – це процес, засіб для досягнення цілі, а не самоціль; внутрішній контроль залежить від людей. Він являє собою не тільки політики, керівництва та форми, але і людей на всіх рівнях організації; внутрішній контроль може забезпечити керівництву та Раді компанії лише достатню впевненість, але не абсолютні гарантії [4].

Відповідно до моделі COSO внутрішній контроль – це процес, здійснюваний вищим органом, який визначає політику підприємства (наприклад, наглядовою радою, що представляє власників підприємства), його управлінським персоналом вищого рівня (менеджментом) і всіма іншими співробітниками, що у достатній та виправданій мірі забезпечує досягнення цілей підприємства [5, с. 365].

У Міжнародних стандартах контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг (далі – МСА) наведено визначення внутрішнього контролю [6, с. 14–15]. Визначення МСА відповідає вимогам COSO.

Один з основних елементів моделі COSO – це процес оцінки ризиків, що дозволяє виявляти та при необхідності усувати ризики діяльності підприємства, що були виявлені. Велике значення має визначення способу виявлення ризиків, їх оцінка, управління та усунення.

Необхідно відмітити, що в Україні немає нормативного, законодавчо встановленого визначення підприємницького ризику. Але термін «ризик» зустрічається в законодавчих та підзаконних актах, постановках та конвенціях різних міністерств, відомств та служб України, міжнародних організацій та спілок. Зокрема, в нормативних документах державних та регіональних митних служб, Міністерства праці та соціальної політики, Національного банку України, Міністерства охорони здоров'я, Державної податкової служби, Державного комітету ринків фінансових послуг та інших. У Господарському кодексі України визначення «підприємницького ризику» немає, хоча саме «підприємництво» визначено як ризиковане [7].

Вочевидь, що в економічній системі ризик має універсальний характер. Зазвичай вважається, що всі види ризику, пов'язаного з невизначеністю, повинен брати на себе власник підприємства. Однак прагнення зменшити ризик призвело до створення цілого ряду господарю-

ючих суб'єктів, що дозволяють перерозподіляти тягар ризику, ніколи, втім, не усуваючи його повністю [8].

Сьогодні відсутня єдина думка щодо визначення ризику. Дослідження різних поглядів на сутність ризику та його вплив на діяльність підприємства, дають змогу зробити висновок про те, що думки вчених генерувались у різних підходах до його тлумачення та розвивались у напрямі деталізації окремих видів ризиків. Велика кількість видів ризиків зумовила появу різних їх тлумачень.

Так, економічний ризик визначають як об'єктивно-суб'єктивну категорію, що пов'язана з подоланням непевності та конфліктності в ситуації неминучого вибору і відображає міру досягнення очікуваного результату, невдачі відхилення від цілей з урахуванням впливу контрольованих та неконтрольованих чинників [9].

Ризик трактують як імовірність недосягнення бажаного результату діяльності [10]; дію (діяння, вчинок), що здійснюються в умовах вибору в надії на сприятливий результат, коли у разі невдачі існує небезпека опинитися в гіршому становищі, ніж до вибору [11].

В. Г. Лопатовський у своєму науковому дослідженні для кращого розуміння сутності поняття «ризик» представив авторське визначення, згідно з яким «ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка внаслідок впливу множини факторів характеризує багатоваріантність результатів діяльності суб'єкта господарювання або його бездіяльності, причому, коли існує невпевненість у досягненні будь-якого конкретного варіанту» [12].

Найбільш доцільне визначення ризику ґрунтується на тому, що це ймовірність виникнення несприятливої ситуації, що здатна вплинути на позитивний результат прийнятих управлінських рішень і на результат господарської діяльності підприємства в цілому.

Оцінка ризиків – це визначення ступеня ризиків суб'єктами внутрішнього контролю за критеріями ймовірності виникнення ризиків та їх впливу на спроможність суб'єктів внутрішнього контролю виконувати завдання та функції для досягнення ними мети [13]. Оцінка ризику формує підстави для визначення того, як ризики будуть управлятися.

Щодо визначення «управління ризиками», то науковці наводять наступні визначення. О. Л. Устенко трактує його як «процес впливу на

суб'єкт господарської діяльності, при якому забезпечується максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків, їх розумне (обгрунтоване) прийняття і зведення ступеня їх впливу на нього до мінімально можливих меж, а також розробка стратегії поведінки даного суб'єкта в разі реалізації конкретних видів ризиків» [14, с. 42]. А. П. Дука стверджує, що це «процес, який передбачає реалізацію чітко визначених етапів та застосування інструментів завдяки яким менеджери можуть ясно уявити ризики, з якими стикається їхня організація». Наголошує на тому, що у випадку інтеграції управління ризиками в різні бізнес-процеси необхідно використовувати різні й методи оцінювання ризиків [15].

Пошук інших підходів до організації системи управління ризиками та створення дієвої системи внутрішнього контролю підприємств пов'язаний з тим, що складно досягнути повного усунення ризику. Може тільки надаватися можливість управляти ризиками та за допомогою виявлення областей підвищеного ризику запобігати їх виникненню та здійснювати систематичний контроль.

Для того щоб виявити області підвищеного ризику необхідно встановлювати та аналізувати можливі їх причини та джерела виникнення. Господарючі суб'єкти в своїй діяльності схильні до різних ризиків. Їх необхідно виявляти та оцінювати, використовуючи професійне судження для оцінки факторів, що впливають на величину ризику.

Наслідки ухвалених неправильних управлінських рішень можуть позначитися на фінансових результатах підприємства або в майбутніх періодах, коли виправити помилки вже майже неможливо. Тому некоректні дії керівників вважаються основним чинником ризику, який має прихований характер. Головне завдання контролера полягає в тому, щоб своєчасно оцінити та надати необхідну інформацію про ефективність управління на всіх рівнях, включаючи оцінку ефективності господарських процесів. Отже, важливе значення має процес визначення ризиків у системі внутрішнього, зокрема оперативного контролю, як його форми організації, що здійснюють вплив на ефективність господарських процесів, оцінки їх дії та побудова системи оперативного контролю так, щоб вона була здатна зменшити вплив ризиків на роботу підприємства в цілому.

Ризики в системі оперативного контролю виникають у зв'язку з тим, що надається недостовірна, неповна інформація про контролюваний об'єкт. Це впливає на величину ризику. Отже, ризик у системі оперативного контролю можна визначити як можливість настання події, що може мати вплив на досягнення цілі, ймовірність формування неправильної інформації для керівників про результати перевірки. Ризики оперативного контролю можна поділити на внутрішні та зовнішні. Внутрішні ризики пов'язані з впливом чинників, що обумовлені процесом управління, представлено в табл. 1.

Доцільно виділити основні зовнішні ризики, що можуть виникнути в діяльності підприємств: загальноекономічні (різка зміна законодавства у сфері оподаткування, гіперінфляція, зміна нормативів та правовідносин, різке коливання цін на енергоносії та матеріали, підвищення відсотків по кредитах), стихійні лиха (землетрус, пожежа та інші), які можуть змінити терміни виконання робіт та інші форс-мажорні обставини, які можуть бути визнані такими на підставі чинного законодавства; ризик, пов'язаний із загальноекономічною та політичною ситуацією в країні та світі, зростанням цін на ресурси, загальноринковим падінням їх на всі активи, зміни процентної ставки, падіння загальноринкових цін, інфляції; ризик, пов'язаний з фінансовим станом конкретного клієнта, прострочка оплати клієнтами за надані послуги; ризик ліквідності, пов'язаний з можливою затримкою реалізації послуг на ринку; галузевий ризик, пов'язаний зі зміною стану справ в окремій галузі економіки; ризик зменшення ресурсів, попиту на продукцію; фінансовий ризик, що пов'язаний нерентабельністю та банкрутством.

Для зменшення ризиків і захисту діяльності необхідно своєчасно планувати та створювати необхідні резерви і запаси матеріальних, фінансових і часових ресурсів. Ці заходи особливо важливі в умовах дефіциту фінансових ресурсів, що спостерігається в Україні. Тому необхідно формувати обсяги та структуру необхідних матеріальних резервів і запасів на непередбачувані витрати, резервувати кошти на покриття випадкових витрат, що пов'язані з експлуатацією обладнання, зміною природних умов, поведінкою персоналу.

Таблиця 1

Сутність внутрішніх ризиків системи оперативного контролю

Внутрішні ризики	Сутність ризику
Ризик невідповідності організаційної структури промислового підприємства розмірам і складності господарських процесів	Удосконалення (ускладнення, розширення) господарських процесів на підприємстві при незмінній організаційній структурі сприятиме гальмуванню розвитку управління
Ризик неправильного розподілу повноважень	Делегування повноважень з реалізації контрольних процедур на місцях не дасть змоги керівництву забезпечити дієвий контроль в центрах формування витрат за своєчасним виявленням помилок та формувати оперативну інформацію про відхилення
Ризик недостовірності даних обліку та недотримання графіків складання внутрішньої оперативної звітності	Відсутність чіткої організації системи обліку та оперативної звітності при реалізації господарських процесів є джерелом недостовірної інформації
Ризик невідповідності рівня професійних навичок працівників, що здійснюють контрольні функції	Якість контролю залежить від компетентності та професіоналізму управлінського персоналу та спеціалістів, що відповідають за реалізацію контрольних процедур; уміння організовувати накопичення інформації про поточні результати функціонування господарських процесів для виявлення відхилень та ухвалення управлінських рішень
Ризик неправильного вибору засобів та часу проведення контрольних процедур	Результат перевірок залежить від методики, що використовується, та часу проведення контрольних заходів
Ризик невиявлення помилок на підконтрольному об'єкті	Правильне виконання контрольних процедур перевірки та використання достовірної інформації не дозволять виявити наявні помилки та відхилення через наявність суб'єктивних та об'єктивних факторів

Джерело: складено автором на основі [16]

Важливим при здійсненні контрольної діяльності на підприємстві є можливість передбачати та правильно оцінювати ризики. Система оперативного контролю має бути зорієнтована на виявлення та оцінку

внутрішніх ризиків та чинників, що їх визначають, тому що можливість їх контролювати вища ніж контролювати зовнішні.

Застосування програмного забезпечення може впливати на ризик появи відхилень та помилок. Серед них можна виділити технічні ризики (незадовільна робота засобів контролю, використання неліцензійного програмного забезпечення, відсутність технічного обслуговування); ризики, що пов'язані з організацією обліку та контролю (виникнення помилок у зв'язку з неналежною підготовкою працівників працювати з системою обробки даних, організацією контролю, відсутністю розмежування відповідальності та обов'язків працівників); ризики, що пов'язані з системою обробки даних (виникнення помилок при розробці системи та при використанні не за призначенням); ризики, пов'язані з професіоналізмом внутрішніх контролерів (виникнення помилок у зв'язку з неправильною побудовою тестів, некоректною оцінкою системи обробки даних) [16, с. 358].

Отже, побудова надійної системи оперативного контролю має сприяти підвищенню ефективності управління та захисту інтересів акціонерів. Професійно оцінити її ефективність та рекомендувати заходи щодо удосконалення можуть внутрішні контролери, зокрема оперативні.

Суб'єкти оперативного контролю запроваджують та підтримують ефективні заходи оперативного контролю, щоб забезпечити прийнятний рівень ризиків. Їх завдання полягає в тому, щоб постійно управляти ризиками та запобігати їм за допомогою виявлення областей підвищеного ризику та систематичного контролю.

Інформацію, що дозволить передбачити можливі ризики, які здатні негативно вплинути на подальшу діяльність підприємства, може надати саме система оперативного контролю. Вона має бути зорієнтована на виявлення та оцінку внутрішніх ризиків з точки зору їх впливу та ймовірності виникнення. Спеціально розроблених вимог не існує, тому підрозділ, що здійснює контрольні дії на підприємстві, проводить самостійно таку оцінку з урахуванням потреб та власного досвіду. Для цього розробляються критерії оцінки ризиків за напрямками впливу на діяльність підприємства. За впливом на спроможність суб'єктів оперативного контролю реалізовувати операційні цілі ризики можна оцінити за такими критеріями, що представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Критерії оцінки ризиків оперативного контролю

Рівень впливу	Суть
Низький (1)	Обмежене або мінімальне зниження спроможності, що заважає продовженню виконання завдань за одним напрямом діяльності. Швидке відновлення у роботі
Середній (2)	Суттєве зниження (втрата) спроможності, що заважає продовженню виконання завдань за одним або декількома напрямками діяльності. Повільне відновлення у роботі
Високий (3)	Значне зниження (втрата) спроможності, що заважає продовжувати виконання завдань за двома та більше напрямками діяльності. Повільне відновлення у роботі
Дуже високий (4)	Відсутність можливості продовжувати виконувати завдання. Збій за всіма напрямками діяльності. Суттєва втрата спроможності. Повільне відновлення у роботі

Джерело: складено автором на основі [13]

За ймовірністю виникнення ризику можуть оцінюватися за критеріями, що представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Критерії ймовірності виникнення ризиків

Критерій ймовірності	Рівень ймовірності	Ймовірність, %
Дуже низька	Рідко (майже неможливо)	0–20
Невелика (малоймовірна)	Віддалена	21–40
Середня	Існує ймовірність виникнення у майбутньому рідко	41–60
Можлива	Протягом 1–2 років	61–80
Часта (очікувана)	Відбувається або очікується	81–100

Джерело: складено автором

Оцінка ризиків за критеріями ймовірності їх виникнення та впливом на здатність суб'єктів оперативного контролю реалізовувати визначені операційні цілі здійснюється відповідно до матриці оцінки ризиків представленої в табл. 4.

Таблиця 4

Матриця оцінки ризиків

Рівень (бал)			Ймовірність				
			Рідко	Мало- ймо- вірно	Серед- ня	Мож- ливо	Часто
			1	2	3	4	5
Вплив	Низький	1	1	2	3	4	5
	Середній	2	2	4	6	8	10
	Високий	3	3	6	9	12	15
	Дуже високий	4	4	8	12	16	20

Джерело: складено автором

Суттєвими є ризики, що мають найвищу ймовірність та рівень впливу на спроможність реалізувати визначені операційні цілі. Відповідно, найменш суттєві – ризики, що мають нижчу ймовірність та нижчий рівень такого впливу. Найбільшу увагу необхідно приділяти ризикам з найбільшою ймовірністю та рівнем впливу.

Зменшення ризику означає застосування заходів, що сприятимуть зменшенню або повному усуненню ймовірності виникнення ризиків та їх впливу.

У процесі впровадження системи оперативного контролю оцінка ймовірності ризиків може бути з великою похибкою. Але в майбутньому, коли вона вже буде впроваджена на підприємстві та буде зібрана велика кількість даних про помилки, що виникають, склад ризиків та їх суттєвість зможуть бути оцінені з високою точністю.

Для підвищення достовірності облікової та звітної інформації необхідно вчасно прогнозувати ризики відображення господарських операцій, виявляти слабкі місця в процесі управління підприємством, діагностувати маніпуляції зі звітністю, що буде можливим тільки при створенні ефективної системи оперативного контролю, яка буде здатна виявляти різного роду ризики, забезпечувати успішний розвиток та стабільність промислових підприємств в умовах конкуренції, а також дозволить вчасно виявляти та мінімізувати ризики в управлінні господарською діяльністю.

Для підвищення достовірності облікової та звітної інформації необхідно вчасно прогнозувати ризики відображення господарських опе-

рацій, виявляти слабкі місця в процесі управління підприємством, діагностувати маніпуляції зі звітністю, що буде можливим тільки при створенні ефективної системи оперативного контролю, яка буде здатна виявляти різного роду ризики, забезпечувати успішний розвиток та стабільність промислових підприємств в умовах конкуренції, а також дозволить вчасно виявляти та мінімізувати ризики в управлінні господарською діяльністю.

Таким чином, розроблені організаційно-методичні заходи з функціонування оперативного контролю на промисловому підприємстві спрямовані на створення ефективної та дієвої системи внутрішнього контролю, що за умови її впровадження дозволить підвищити ефективність системи управління в цілому.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом.

Виходячи з аналізу сформованої практики можна зробити висновок, що для виявлення ризиків на підприємстві на сьогоднішній день потрібна модернізована система внутрішнього контролю, що буде здатна виявляти різного роду ризики, забезпечувати стабільність і успішний розвиток підприємств в умовах конкуренції, а також дозволить вчасно виявляти і мінімізувати ризики в управлінні фінансово-господарською діяльністю.

Тенденції розвитку нормативно-правового забезпечення системи внутрішнього контролю полягають у необхідності систематичної модернізації існуючих нормативно-правових документів, що мають відношення до системи внутрішнього контролю. Потрібні розширення переліку об'єктів внутрішнього контролю та посилення вимог до його реалізації, а також уточнення змісту внутрішнього контролю. Сьогодні роль служби внутрішнього контролю зазнає суттєвих змін: не тільки оцінює контрольні процедури діяльності підприємства, але і сприяє її керівництву в галузі управління ризиками.

У процесі впровадження системи внутрішнього контролю оцінка можливих ризиків може володіти великою похибкою. Однак в майбутньому, запровадивши систему внутрішнього контролю і накопичивши достатню кількість даних про виниклі помилки, склад ризиків і їх істотність можуть бути оцінені з високою точністю. З метою підвищення достовірності облікової та звітної інформації необхідно прогнозу-

вати ризики відображення господарських операцій, діагностувати маніпуляції зі звітністю, виявляти потенційно слабкі місця в процесі управління організацією, що стане можливим при створенні ефективної системи внутрішнього контролю.

Досягнення поставлених цілей існування та розвитку будь-якого підприємства пов'язане з ефективним здійсненням процесу управління ризиками. Чим ефективніше він здійснюється, тим підприємство стає більш стійкішим та краще витримує внутрішні і зовнішні виклики. Розробка та впровадження ефективної системи управління ризиками дасть змогу господарюючому суб'єкту стабільно функціонувати на ринку, здобувати конкурентні переваги, незважаючи на значні впливи політичних, економічних та соціальних чинників.

Важливим напрямом у контексті управління ризиками є також подальше дослідження критеріїв оцінювання рівнів шкоди та ймовірності виникнення ризикових подій за різними сферами діяльності підприємства та конкретними господарськими процесами.

Література

1. Шаровська Т. С. *Організаційно-методичні засади внутрішнього контролю реальних інвестицій* : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.09. Одеса, 2010. 224 с.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України №996-XIV від 16.07.1999 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1999. №40. Ст. 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 23.08.2019).
3. *Components of an internal control system*. URL: <https://www.accountingtools.com/articles/components-of-an-internal-control-system.htm> (access date: 03.09.2019).
4. *Internal control – integrated framework: executive summary* / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013. 12 p. (access date: 06.09.2019).
5. Каменська Т. О. *Внутрішній аудит : сучасний погляд* : монографія. Київ : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010. 499 с.
6. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2016–2017 рр. / Пер. з англ. Київ : Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2017. Ч. 1. 1142 с. URL: <https://www.apu.net.ua/attachments/>

article/1151/2017_часть1.pdf (дата звернення: 11.09.2019).

7. Семенова К. Д., Тарасова К. І. *Ризики діяльності промислових підприємств : інтегральне оцінювання : монографія*. Одеса : ФОРМ Гуляєва В. М., 2017. 234 с.

8. Кеннет Дж. Эрроу. Возможности и пределы рынка как механизма распределения ресурсов. Thesis. 1993. Вып. 2. С. 53–68. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/450/866/1219/2_1_3arrow.pdf (дата обращения: 24.09.2019).

9. Вітлінський В. В., Наконечний С. І. *Ризик у менеджменті*. Київ : Борисфен-М, 1996. 336 с.

10. Гончаров І. В. *Ризик та прийняття управлінських рішень*. Харків : НТУ ХПІ, 2002. 160 с.

11. Івченко І. Ю. *Економічні ризики*. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 304 с.

12. Лопатовський В. Г. *Управління ризиками підприємств за умов нестабільного зовнішнього середовища : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами»*. Київ, 2008. 21 с.

13. Кривов'язюк І. В., Смерічевський С. Ф., Кулик Ю. М. *Ризик-менеджмент логістичної системи машинобудівних підприємств : монографія*. Київ : ВД «Кондор», 2018. 200 с. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/33937> (дата звернення: 04.10.2019).

14. Устенко О. Л. *Теория экономического риска : монография*. Київ : МАУП, 1997. 164 с.

15. Дука А. П. Картографування ризиків у системі інтегрованого ризик-менеджменту організації. *Ефективна економіка*. 2017. № 10. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5794> (дата звернення: 09.10.2019).

16. Петренко С. М. *Внутрішній контроль : проблеми інформаційного, організаційного та методологічного розвитку : монографія*. Донецьк : Світ книги, 2013. 503 с.

References

1. Sharovska, T. S. (2010). Orhanizatsiino-metodychni zasady vnutrishnogo kontrolyu realnykh investytsii: dysertatsiia [Organizational and methodological principles of internal control of real investments: dissertation], Odessa, 224 s. [in Ukrainian]

2. Pro bukhgalterskii oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini: Zakon Ukrainy No. 996-XIV, 16.07.1999, 40, st. 365 [On Accounting and Financial

Reporting in Ukraine: Law of Ukraine No. 996-XIV, 16.07.1999, 40, st. 365], Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> [in Ukrainian]

3. *Components of an internal control system*. Retrieved from: <https://www.accountingtools.com/articles/components-of-an-internal-control-system.htm>.

4. *Internal control – integrated framework: executive summary* / Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission, 2013. 12 p.

5. Kamenska, T. O. (2010). *Vnutrishnii audit : suchasnyi pohliad : monohrafiia* [Internal audit: a modern look], Kyiv: DP «Inform.-analit. ahentstvo», 499 s. [in Ukrainian]

6. Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh (2017) [International standards for quality control, audit, review, other assurance and related services], Part 1, 1142 s. Retrieved from: https://www.apu.net.ua/attachments/article/1151/2017_часть1.pdf [in Ukrainian]

7. Semenova, K. D., Tarasova, K. I. (2017). *Ryzyky diialnosti promyslovykh pidpriemstv : intehralne otsiniuvannia: monohrafiia* [Risks of industrial enterprises activity: integral estimation: monograph], Odessa: FOP Guliaeva V. M., 234 s. [in Ukrainian]

8. Kenneth J. Arrow (1993). *Vozmozhnosti i predely rynka kak mekhanizma raspredeleniya resursov* [Opportunities and limits of the market as a resource allocation mechanism], *Thesis*, 2, 53–68. Retrieved from: http://ecsocman.hse.ru/data/450/866/1219/2_1_3arrow.pdf [in Russian]

9. Vitlinskyi, V. V., Nakonechnyi, S. I. (1996). *Ryzyk u menedzhmenti* [Risk in management]. Kyiv: Borysfen-M, 336 s. [in Ukrainian]

10. Goncharov, I. V. (2002). *Ryzyk ta pryiniattia upravlinskykh risheh* [Risk and management decision making], Kharkiv: NTU KhPI, 160 s. [in Ukrainian]

11. Ivchenko, I. Yu. (2004). *Ekonomichni ryzyky* [Economic risks], Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 304 s. [in Ukrainian]

12. Lopatovskiy, V. G. (2008). *Upravlinnia ryzykamy pidpriemstv za umov nestabilnoho zovnishniogo seredovyshcha: avtoreferat dySSERTatsii* [Enterprise risk management in an unstable environment: dissertation abstract], Kyiv, 21 s. [in Ukrainian]

13. Kryvoviazuk, I. V., Smerichevsky, S. F., Kulik, Yu. M. (2018). *Ryzyk-menedzhment logistychnoi systemy mashinobudivnykh pidpriemstv: monohrafiia* [Risk management of logistic system of machine-building enterprises: monograph], Kyiv: Kondor, 200 s. Retrieved from: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/33937> [in Ukrainian]

14. Ustenko, O. L. (1997). *Teoriya eronomicheskogo riska: monografiya* [*Economic risk theory: monograph*], Kyiv: MAUP, 164 s. [in Ukrainian]
15. Duka, A. P. (2017). Kartohrafuvania ryzykiv u systemi intehrovanoho ryzyk-menedzhmentu orhanizatsii [Risk-mapping in an organization's integrated risk management system], *Efektyvna ekonomika –Efficient economy*, 10. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5794> [in Ukrainian]
16. Petrenko, S. M. (2013). *Vnutrishnii control : problemy informatsiinoho, organizatsiinoho ta metodolohichnoho rozvytku: monohrafiia* [*Internal control: problems of information, organizational and methodological development: monograph*], Donetsk: Svit knyhy, 503 s. [in Ukrainian]

УДК 338.48 : 379.8

JEL Classification: L830

Шикіна Ольга, Нсчева Наталя

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ МУЗЕЙНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена вирішенню проблеми проведення оцінки стану музейного господарства за допомогою використання математичної моделі аналізу. Запропоновано алгоритм підходів до оцінки діяльності музеїв як контрагентів, що надають туристичні послуги. Було виокремлено з всієї палітри показників розвитку сегменту «музеї», що надаються статистичним бюлетенем «Заклади культури, фізичної культури і спорту України», вісім показників, що допоможуть відобразити на якому місці за музейною справою знаходиться окрема взята область України. До ключових показників запропоновано віднести кількість музеїв, співвідношення національних музеїв до загальної кількості, кількість предметів основного фонду, основні фонди, що потребують реставрації на кінець року, кількість будівель музею, загальну площу будівель музею, кількість обслужованих екскурсіями осіб, співвідношення працівників з спеціальною вищою освітою до загальної кількості працівників. Визначено фактори, які впливають на привабливість музеїв і їх експозицій. Запропоновано використання для оцінки діяльності музеїв класичного таксономічного аналізу з описанням усіх етапів його проведення. Виділено проблеми формування національних музейних установ з урахуванням міжнародного досвіду їх розвитку. Наведено розподіл усіх областей України за мірою подібності m до груп «лідери», «середняки» та «аутсайтери». Визначено до якої групи належить Одеська область та виокремлені основні слабкі місця музейної справи Одеської області. Обґрунтовано доцільність впровадження міжнародного досвіду формування сучасних музейних установ як форма активізації екскурсійної діяльності на туристичному ринку. Запропоновано запровадити в основу розвитку екскурсійної діяльності українських музеїв концепцію розвитку інноваційних додаткових послуг із залученням інвестицій як від державного бюджету так і за допомогою пошуку спонсорської допомоги.

Ключові слова: музеї, музейна справа, музейні фонди, науково-дослідна робота музеїв, експозиційна робота музеїв, музеї України, музеї Одеської області.

Shykina Olga, Niecheva Natalia

INVESTIGATION OF THE STATE OF MUSEUM ECONOMY IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to solving the problem of assessing the state of the museum economy using a mathematical model of analysis. The algorithm of approaches

to the evaluation of the activities of museums as counterparts providing tourist services has been proposed. From the whole range of indicators of the development of the museums segment provided by the statistical bulletin «Institutions of culture, physical culture and sports of Ukraine», eight indicators that will help to reflect at what place behind the museum case is a separate area of Ukraine have been considered. Key indicators include the number of museums, the ratio of national museums to the total, the number of fixed assets, fixed assets requiring restoration at the end of the year, the number of museum buildings, the total area of museum buildings, the number of persons with excursions, the ratio of employees with the appropriate education to the total number of employees. The factors that influence the attractiveness of museums and their exhibits have been identified. It has been suggested to use classical taxonomic analysis to describe the activity of museums, describing all stages of its conduct. The problems of formation of national museum institutions with the international experience of their development have been highlighted. The distribution of all regions of Ukraine in the degree of similarity of m to the groups «leaders», «middle peasants» and «outsiders» has been given. The group of the Odessa region as well as the main weaknesses of the museum area of the Odessa region have been determined. The expediency of introducing international experience in the formation of modern museum institutions as a form of activating excursion activity in the tourist market has been substantiated. It has been proposed to introduce into the basis of the development of excursion activity of Ukrainian museums the concept of development of innovative additional services with attraction of investments both from the state budget and through the search for sponsorship.

Keywords: museums, museum business, museum funds, research work of museums, exposition work of museums, museums of Ukraine, museums of the Odessa region.

Шикина Ольга, Нечева Наталья

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТОЯНИЯ МУЗЕЙНОГО ХОЗЯЙСТВА В УКРАИНЕ

Аннотация. Статья посвящена решению проблемы проведения оценки состояния музейного хозяйства посредством использования математической модели анализа. Предложен алгоритм подходов к оценке деятельности музеев как контрагентов, предоставляющих туристические услуги. Было выделено из всей палитры показателей развития сегмента «музеев», предоставляемых статистическим бюллетенем «Учреждения культуры, физической культуры и спорта Украины», восемь показателей, которые помогут отразить на каком месте по музейному делу находится отдельная взятая область Украины. К ключевым показателям предложено отнести количество музеев, соотношение национальных музеев к общему количеству, количество предметов основного фонда, основные фонды, требующие реставрации на конец года, количество зданий музея, общую площадь зданий музея,

количество обслуженных экскурсиями лиц, соотношение работников со специальным высшим образованием к общему числу работников. Определены факторы, влияющие на привлекательность музеев и их экспозиций. Предложено использование для оценки деятельности музеев классический таксономический анализ с описанием всех этапов его проведения. Выделены проблемы формирования национальных музейных учреждений с учетом международного опыта их развития. Приведено распределение всех областей Украины по степени сходства m к группам «лидеры», «середняки» и «аутсайдеры». Определено к какой группе относится Одесская область и выделены основные слабые места музейного дела Одесской области. Обоснована целесообразность внедрения международного опыта формирования современных музейных учреждений как формы активизации экскурсионной деятельности на туристическом рынке. Предложено ввести в основу развития экскурсионной деятельности украинских музеев концепцию развития инновационных дополнительных услуг с привлечением инвестиций как от государственно-го бюджета, так и с помощью поиска спонсорской помощи.

Ключевые слова: музеи, музейное дело, музейные фонды, научно-исследовательская работа музеев, экспозиционная работа музеев, музеи Украины, музеи Одесской области.

DOI: 10.32680/2409-9260-2019-9-10-272-273-146-162

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. У сучасному світі, особливого значення набуває науково-теоретичне осмислення, обґрунтування та узагальнення різних складових туризму, серед яких належне місце займає музейна діяльність, яка вимагає системного підходу до пізнання її сутності, структури, зовнішніх і внутрішніх зв'язків, загальної динаміки. Для оцінки діяльності музеїв необхідно використовувати ряд показників, що враховують і характеризують їх здатність до конкурентоспроможного функціонування у багатофункціональній сфері туристичного обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких покладений початок вирішенню даної проблеми і на які спирається автор. Питання розвитку музеїв у контексті туризму є об'єктом досліджень багатьох закордонних авторів, зокрема: G. Boda, [15], B. Capstick [16], J. Falk & L. Dierking [17]; М. Белікова [1], Л. Воронова [2], П. Горішевський [3], С. Нездоймінов [7–8], І. Понтелейчук [10], М. Рутинський, О. Стецюк [12], В. Рожко [13] та ін. приділили увагу проблемі дослід-

дження стану діяльності музейних закладів в Україні та Одеській області.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Попри посилену увагу науковців до ролі культури у самоідентифікації нації та її стану, як показника рівня розвитку держави, регіону, духовної зрілості її громадян, необхідність забезпечення високої ефективності охоронного процесу потребують пошуку відповідного інструментарію, обліку та контролю культурних цінностей.

Формулювання мети статті (постановка завдання). З урахуванням зазначеного вище мета статті полягає у розробці та апробації дієвого алгоритму оцінки музейного господарства на прикладі областей України.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У статистичному щорічнику «Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 р.» є можливість використати низку показників як абсолютно-го, так і відносного характеру. До них відносяться: кількість музеїв, філій, секторів; розподіл музеїв за статусом (національні, державні, обласні, районні, інші); розподіл музеїв за профілем (природничі, історичні, літературні, художні, мистецькі, науково-технічні, комплексні, галузеві, інші); кількість предметів основного фонду; класифікація предметів основного фонду; рух основного фонду музеїв; площа музейної території; кількість будівель музеїв; науково-дослідна та експозиційна робота музеїв; виставкова робота музеїв; кількість відвідувань; екскурсійна робота музеїв; основні характеристики персоналу музеїв.

Для можливості проведення оцінки рівня розвитку музейної діяльності регіонів України з врахуванням зазначених вище показників, пропонуємо наступний методичний підхід (рис. 1).

Відповідно до рисунку, на першому етапі відбувається дослідження особливостей діяльності музейних закладів загалом по Україні. Це дасть змогу визначити найбільш показові для ранжування регіонів відповідно до їх професійної активності. Система показників розвитку сегмента «музеї» представлена на рис. 2.

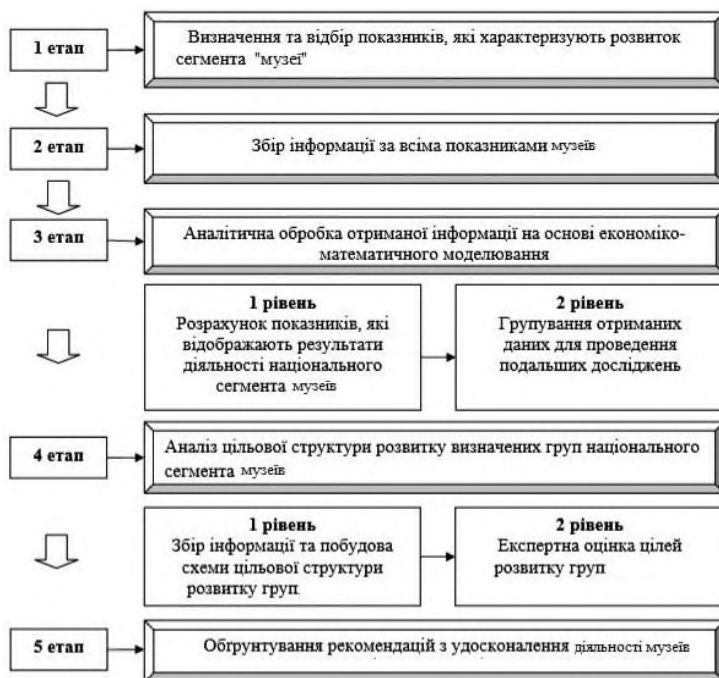

Рис. 1. Алгоритм методичних підходів до оцінки діяльності музеїв

Джерело: розроблено авторами за [4, с. 102]

Рис. 2. Показники розвитку сегмента «музеї»

Джерело: розроблено авторами за [4, с. 103]

На другому етапі здійснюється збір інформації за всіма показниками розвитку. Для аналізу діяльності музейної справи України пропонуємо використовувати такі вісім показників, як: кількість музеїв, од.; співвідношення національних музеїв до загальної кількості, %; кількість предметів основного фонду, од.; основні фонди, що потребують реставрації на кінець року, од.; кількість будівель музею, од.; загальна площа будівель музею, м².; обслуговано екскурсіями, тис. осіб; співвідношення працівників з спеціальною вищою освітою до загальної кількості, %.

На третьому етапі здійснюється аналітична обробка отриманої інформації з використанням методу таксономічного аналізу; ранжування областей за рівнем розвитку музейної діяльності в сукупності; виокремити серед областей лідерів за результатами порівняння значень основних обраних показників з еталоном.

Відмітимо, що існують два основні підходи до проведення ранжування об'єктів за допомогою таксономічного аналізу – класичний та модифікований. Класичний алгоритм націлений більш точно визначити об'єкти-лідери в ранжуванні, у той час як модифікований алгоритм забезпечує більш точні результати при ідентифікації об'єктів-аутсайдерів [9]. Відповідно до зазначеного, у якості інструменту ранжування областей України за вісьмома факторами, застосуємо класичний варіант таксономічного аналізу В. Плютом [11], який передбачає задання еталону у вигляді точки верхнього полюсу та розрахунок відстаней від нього до всіх об'єктів досліджуваної сукупності, визначення подібності точок до еталону. Остання величина розглядається як інтегральна синергетична оцінка латентного показника [13, с.430]. Цей алгоритм дозволить нам виокремити з загальної кількості областей, тих що належать до об'єктів лідерів та потребує виконання наступних етапів (рис. 3).

Для виконання 3–7 пункти наведеного на рис. 3 алгоритму скористаємося програмним продуктом STATISTICA 10.0. Пункти 1, 2 виконаємо самостійно, а 8-й – за допомогою програми Microsoft Excel.

На першому етапі з метою забезпечення обґрунтованості багатовимірної статистичної процедури необхідно визначимо ознаки-симптоми (критерії). Для цього введемо наступні позначення:

q – номер досліджуваної області, $q = 1, 2, \dots, s$;

i – номер досліджуваного критерію, $i = 1, 2, \dots, m$;

x_{qi} – значення i -го критерію у q -ої області.

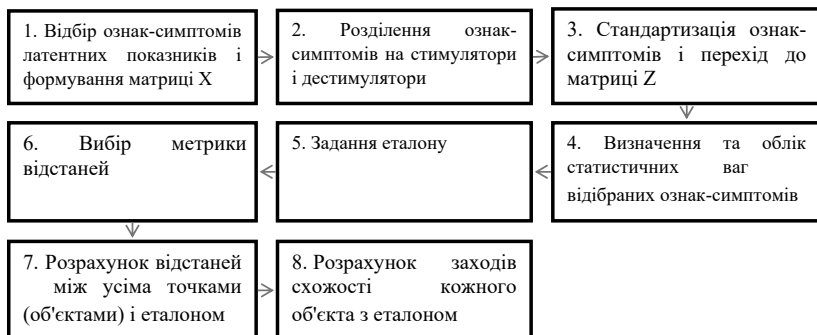

Рис. 3. Блок-схема класичного алгоритму оцінювання латентних показників на основі функцій відстані та схожості

Джерело: розроблено авторами за [13, с. 430]

Тоді вихідну інформацію про всі значення критеріїв за всіма областями України представимо у вигляді матриці розміру $s \times m$. Рядки цієї матриці відповідають окремим областям, а стовпці – окремими критеріями. Очевидно, що проекти (вектори-рядки) можна розглядати як точки деякого простору ознак (формула 1).

Зазначимо, що усі ознаки-симптоми, які використовують для характеристики багатовимірних об'єктів повинні бути кількісними, а не атрибутивними [14, с. 7]. Важливими є «принципи достатності» (необхідно використовувати мінімальну, але достатню кількість ознак, які всебічно характеризують об'єкти, що досліджуються); «принцип допустимої мультиколінеарності» (кожна ознака повинна бути представлена тільки одним показником); «принцип достовірності» [14, с. 16].

$$X = \begin{pmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1i} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2i} & \dots & x_{2m} \\ \dots & & & & & \\ x_{q1} & x_{q2} & \dots & x_{qi} & \dots & x_{qm} \\ \dots & & & & & \\ x_{s1} & x_{s2} & \dots & x_{si} & \dots & x_{sm} \end{pmatrix} \quad (1)$$

На другому етапі здійснюється поділ обраних показників на стимулятори та дестимулятори. На базі відповідної теорії варто чітко визначити, зростання яких показників є бажаним, а яких представляється негативним з точки зору оцінюваного латентного явища. Такий поділ дозволить правильно завдати еталон для досліджуваних об'єктів – областей України.

Стандартизація значень ознак-симптомів і перехід до матриці стандартизованих даних Z здійснюємо на третьому етапі процедури. Його завдання полягає в нівелюванні впливу одиниць вимірювання показників на результати таксономічного аналізу. Ознаки-симптоми мають різні одиниці виміру – натуральні, грошові, якісні. Зміна масштабу їх вимірювання не повинна вагомо впливати на результати ранжування об'єктів. Для цього змінні зазвичай приводяться до одного безрозмірного вигляду шляхом різних перетворень. Найбільш поширеним способом таких перетворень є стандартизація ознак-симптомів за допомогою їх центрування і нормування за такою формулою:

$$z_{qi} = \frac{x_{qi} - \bar{x}_i}{\sigma_i} \quad (2)$$

Центрування передбачає віднімання з кожного значення даної ознаки-симптому x_{qi} по всіх об'єктах сукупності його середнього значення \bar{x}_i . При цьому середня арифметична перетворених значень ознаки дорівнює нулю. Під нормуванням розуміється поділ вихідних значень ознаки на деяке постійне число, зазвичай на стандартне відхилення σ_i . Стандартизація ознак-симптомів дозволяє позбутися масштабу їх виміру, приводить усі дані до одного порядку [14, с. 186]. Отже, на третьому етапі процедури в результаті попередньої обробки вихідних даних шляхом їх стандартизації матриця X приводиться до наступного вигляду:

$$Z = \begin{pmatrix} z_{11} & z_{12} & \dots & z_{1i} & \dots & z_{1m} \\ z_{21} & z_{22} & \dots & z_{2i} & \dots & z_{2m} \\ \dots & & & & & \\ z_{q1} & z_{q2} & \dots & z_{qi} & \dots & z_{qm} \\ \dots & & & & & \\ z_{s1} & z_{s2} & \dots & z_{si} & \dots & z_{sm} \end{pmatrix} \quad (3)$$

На четвертому етапі алгоритму відбувається визначення статистичних ваг f_i відібраних раніше критеріїв оцінювання областей. Даний етап дослідження передбачає диференціацію показників за їхньою роллю у формуванні рівня пріоритетності областей шляхом множення встановлених f_i на відповідні стовпці матриці вихідних даних X [14, с. 185]. При реалізації будь-якої стратегії висувається така умова: сума всіх статистичних ваг дорівнює одиниці.

На п'ятому етапі на основі поділу відібраних ознак-симптомів на стимулятори і дестимулятори задаються координати еталона. Як еталон приймається реальна або умовна точка в багатовимірному просторі ознак, координати якої характеризують найкращі (з урахуванням поділу змінних на стимулятори і дестимулятори) властивості областей. Еталон відображає максимально можливий, потенційний рівень латентного показника та слугує базою порівняння для всіх точок досліджуваної сукупності [14, с. 188].

Для стимуляторів координати еталонних значень визначаються за формулою 4:

$$z_{0i} = \max_q z_{iq} \quad (4)$$

а для дестимуляторів за формулою 5:

$$z_{0i} = \min_q z_{iq} \quad (5)$$

Результати розподілу показників розвитку музейної діяльності на стимулятори та дестимулятори надано у табл. 1.

Таблиця 1

Показники розвитку музейної діяльності

Фактор	Показник	Стимулятор / дестимулятор
Z1	Кількість музеїв, од	Стимулятор
Z2	Співвідношення національних музеїв до загальної кількості, %	Стимулятор
Z3	Кількість предметів основного фонду, од	Стимулятор
Z4	Основні фонди, що потребують реставрації на кінець року, од	Дестимілятор
Z5	Кількість будівель музею, од	Стимулятор
Z6	Загальна площа будівель музею, м ²	Стимулятор
Z7	Обслуговано екскурсіями, тис. осіб	Стимулятор
Z8	Співвідношення працівників з спеціальною вищою освітою до загальної кількості, %	Стимулятор

Джерело: розроблено авторами за [13]

На шостому етапі процедури відбувається вибір функції (метрики) для вимірювання відстані між усіма проектами та еталоном. Зазвичай користуються найбільш популярною в економічних дослідженнях евклідовою метрикою. Евклідова відстань вдало вписується своєю математичною формою в традиційні статистичні показники типу середнього квадратичного відхилення і дисперсії [14, с. 189].

$$d_2(z_q, z_0) = \left[\sum_{i=1}^m (z_{qi} - z_{0i})^2 \right]^{1/2} \quad (6)$$

Знайдені значення обраної метрики представляються у вигляді матриці відстаней, розміру $(s+1) \times (s+1)$, яка має наступний загальний вигляд:

$$D = \begin{pmatrix} 0 & d_{12} & d_{13} & \dots & d_{1s} & d_{1(s+1)} \\ d_{21} & 0 & d_{23} & \dots & d_{2s} & d_{2(s+1)} \\ \dots & & & & & \\ d_{s1} & d_{s2} & d_{s3} & \dots & 0 & d_{s(s+1)} \\ d_{(s+1)1} & d_{(s+1)2} & d_{(s+1)3} & \dots & d_{(s+1)s} & 0 \end{pmatrix} \quad (7)$$

У матриці D у $(s+1)$ -й рядку (стовпці) наводяться відстані всіх s областей до еталона. D – невід’ємна матриця, на її головній діагоналі знаходяться нулі (відстань об’єкта до самого себе). Матриця D симетрична, оскільки величина d_{qi} змінюється від зміни точки початку відліку відстані і є однією з найважливіших матриць багатовимірного аналізу.

На восьмому етапі алгоритму таксономічного аналізу після знаходження відстаней до еталона визначається міра подібності μ_{0i} кожної області з еталоном. Поняття подібності протилежно поняттю відстані в багатовимірному просторі ознак-симптомів. Розраховується за наступною формулою:

$$\mu_{0i} = 1 / [1 + d(z_q, z_0)] \quad (8)$$

Отже, упорядкування областей України відбувається по величині одновимірного скаляра μ_{0i} , який і слугує статистичною оцінкою шуканого латентного критерію [14].

Далі, для проведення дослідження сформовано матрицю вихідних даних з визначенням статистичних ваги f_i (табл. 2).

Таблиця 2

Дані для проведення таксономічного аналізу областей України за музейною діяльністю у 2017 р.

Регіон	Кількість музеїв, од	Співвідношення національних музеїв до загальної кількості, %	Кількість предметів основного фонду, од	Основні фонди, що потребують реставрації на кінець року, од	Кількість будівель музею, од	Загальна площа будівель музею, м ²	Обслуговано екскурсіями, тис. осіб	Співвідношення працівників з спеціальною вищою освітою до загальної кількості, %
	Z1	Z2	Z3	Z4	Z5	Z6	Z7	Z8
1	2	3	4	5	6	7	8	9
f_i	0,19	0,14	0,1	0,2	0,05	0,07	0,16	0,09
Вінницька	30	3,33	229985	19627,0	70,0	15374	318,6	30,74
Волинська	16	0,00	257767	4282,0	42,0	14788	85,9	18,78
Дніпропетровська	26	3,85	593131	25691,0	41,0	33445	228,9	32,05
Донецька	15	0,00	191785	1875,0	59,0	25433	146,5	7,77
Житомирська	23	0,00	197531	58357,0	36,0	14701	94,8	20,68
Закарпатська	14	0,00	236081	21838,0	63,0	13073	215	14,35
Запорізька	23	8,70	402900	10429,0	48,0	28859	231,9	23,31
Івано-Франківська	26	7,69	268257	6417,0	96,0	20776	198,8	33,18
Київська	24	12,50	536218	19699,0	228,0	27641	270,8	23,35
Кіровоградська	29	0,00	209378	3632,0	47,0	10308	125,2	23,22
Луганська	13	0,00	77760	310,0	22,0	8229	52,9	9,65
Львівська	27	14,81	1305612	82060,0	222,0	92917	600,2	16,76
Миколаївська	12	8,33	497910	52489,0	68,0	28738	97,5	17,44
Одеська	14	0,00	570432	22270,0	36,0	21505	210,5	14,89

Продовження таблиці 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Полтавська	37	5,41	565763	26877,0	107,0	31180	289,3	24,08
Рівненська	14	7,14	270901	11278,0	35,0	16990	111,2	20,91
Сумська	17	5,88	216175	19252,0	52,0	18223	145,7	25,08
Тернопільська	30	0,00	482078	5267,0	34,0	15327	149,7	23,49
Харківська	33	6,06	608288	9866,0	59,0	28751	131,9	22,17
Херсонська	9	0,00	206771	18858,0	13,0	8009	63,4	1,88
Хмельницька	28	3,57	339021	6074,0	100,0	44377	159,2	21,55
Черкаська	29	10,34	556909	6251,0	129,0	38353	208,5	23,41
Чернівецька	10	0,00	155324	11552,0	59,0	10131	37,3	21,88
Чернігівська	35	8,57	474475	5325,0	132,0	37930	457,9	17,99
м. Київ	40	52,50	2153005	259108,0	704,0	227731	771,7	26,08

Джерело: розроблено авторами за [5]

За формулою 1 отримано матрицю стандартизованих значень. Визначено область-еталон із наступними координатами: z_0 (1,896770931; 4,351621853; 3,916912647; – 0,54094995 (анти-еталон); 4,403378865; 4,414446618; 3,239663033; 1,75263505). За формулою 2 визначено міра подібності μ_{0i} кожної області з еталоном: вищий ранг 1 отримує область, яка відповідає максимальному значенню μ_{0i} , ранг 2 – область, для якої величина подібності з еталоном знаходиться на другому місці і т. ін. (табл. 3).

Згідно з даними табл. 3 найбільша питома вага припадає на групу «аутсайтери» (13 областей) до якої входить Одеська область. Наявним є великий відрив м. Києва від інших регіонів. Одеська область знаходиться на 17 місці із 25 наявних, що є досить слабким результатом. Отже, упорядкування областей відбувається по величині одновимірного скаляра μ_{0i} , який і слугує статистичної оцінкою шуканого латентного критерію.

Згідно з даними табл. 3 найбільша питома вага припадає на групу «аутсайтери» (13 областей) до якої входить Одеська область. Наявним є великий відрив м. Києва від інших регіонів. Одеська область знаходиться на 17 місці із 25 наявних, що є досить слабким результатом.

Таблиця 3

Структура областей України у музейній справі за 2017 р. по групах

Регіон	Ранг	Міра подібності μ_{0i}	Група
м. Київ	1	0,513593376	Лідери
Львівська	2	0,333830311	
Чернігівська	3	0,326126826	
Полтавська	4	0,300399837	
Черкаська	5	0,28642725	Середняки
Київська	6	0,277699814	
Вінницька	7	0,276993823	
Івано-Франківська	8	0,272435028	
Харківська	9	0,271087118	
Дніпропетровська	10	0,267105937	
Запорізька	11	0,252984749	
Хмельницька	12	0,252089158	
Тернопільська	13	0,248693346	Аутсайders
Кіровоградська	14	0,233288213	
Сумська	15	0,208424509	
Рівненська	16	0,195352406	
Одеська	17	0,189647414	
Волинська	18	0,184706504	
Житомирська	19	0,178749243	
Закарпатська	20	0,178701927	
Миколаївська	21	0,174214505	
Донецька	22	0,173403924	
Чернівецька	23	0,160202239	
Луганська	24	0,151664919	
Херсонська	25	0,124227341	

Джерело: авторська розробка

За результатами застосування таксономічного аналізу зробимо наступні висновки. У більшості музеїв України існують основні фонди, що потребують реставрації на кінець року, найбільша кількість яких знаходиться в м. Київ. Одеська область займає посередню позицію у даному списку і налічує загалом 22270,0 од. в цій категорії. Стосовно співвідношення національних музеїв до загальної кількості у відсотках,

то це значення найвище в м. Київ, однак в Одеській області воно складає 0,00%. Розглядаючи кількість предметів основного фонду м. Київ та Львівська область налічують найбільшу їх кількість, тим не менш Одеська область має не останній результат у цій категорії і може похвалитися не поганим результатом. Процент співвідношення працівників зі спеціальною вищою освітою до загальної кількості працівників музею по областях України показує, що найбільше значення в даній категорії має Івано-Франківська область із значенням 33,18%, далі слідує Дніпропетровська і Волинська області із значеннями 32,05% і 30,74% відповідно. Одеська область у цьому рейтингу налічує 14,89% співробітників, що безперечно є більш низьким результатом серед областей України.

Серед проблем, з якими безперечно стикаються музейні заклади Одеської області і України на сьогоднішній день виділимо декілька. По-перше, це відсутність достатнього фінансового забезпечення з боку держави, а також недостатня кількість зацікавлених спонсорів. По-друге, це відсутність додаткових музейних послуг задля підвищення рентабельності закладів. По-третє, це недостатня організація управління персоналом та слабка маркетингова позиція. По-четверте, це відсутність інноваційних рішень як в управлінні колективом, так і в роботі з відвідувачами.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розробок за даним напрямом. Було запропоновано алгоритм оцінки діяльності музеїв на основі математичного аналізу за методом класичної таксономії. Із масиву даних щорічної звітності було виділено показники, які оптимальним шляхом характеризують діяльність музеїв у обраній області. Аналіз діяльності музейних структур Одеської області дав можливість не тільки встановити місце даного регіону серед інших областей України, а також виділити ряд можливих причин, які мають негативний вплив на розвиток музейної сфери в країні в цілому. Загалом українські музеї досягли б набагато кращих результатів, якщо б використовували досвід інших країн у вирішенні наявних проблем.

Перспективою подальших розробок могла би виступити спроба обґрунтування необхідності фінансування окремих регіонів із бюджету країни задля виправлення ситуації музейної справи виходячи з того до якої групи потрапила область.

Література

1. Белікова М. Музейний менеджмент в Україні та світі: проблеми та перспективи. *Економіка. Управління. Інновації*. №2 (10), 2013. С. 123–135.
2. Воронова Л. М. Музейна справа на Харківщині у 1960–1980-х рр. в контексті державної культурної політики. *Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»*. 2010. №39. С. 208–212.
3. Горішевський П., Дейнега М., Ковалів М., Мельник В., Рега Н., Оришко С., Соколова О. *Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв* : посіб. Івано-Франківськ : Плай, 2005. 64 с.
4. Жупаненко А. В. *Державне регулювання неявної інфраструктури рекреаційно-туристичної сфери* : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Одеса, 2015. 220 с.
5. Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 р. : статистичний бюлетень. Київ : Державна служба статистики України, 2018. 95 с.
6. Нездойминов С. Г., Бален А. П. Музей как фактор развития культурно-познавательного туризма. *Кримський економічний вісник*, 2014. №5 (12). С. 5–7.
7. Нездойминов С. Г., Загорулько С. Музейна мережа в контексті сучасних проблем екскурсіології. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2017. №6 (248). С. 81–93.
8. Нездойминов С. Г. *Організація екскурсійних послуг* : навч.-метод. посіб. Одеса : Астропринт, 2011. 216 с.
9. Олійник В. В., Шикіна О. В. Сучасний стан та перспективи розвитку подієвого туризму на території України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. №14. С. 460–463.
10. Понтелейчук І. В. Проблема становлення музейної політики в Україні. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Збірник наукових праць*. 2005. С.256–260.
11. Плута В. *Сравнительный многомерный анализ в эконометрическом моделировании*. Москва : Финансы и статистика, 1989. 175 с.
12. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. *Музеєзнавство* : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 428 с.
13. Шикіна О. В. Застосування таксономічного аналізу як методу оцінки конкурентоспроможності готельного господарства. *Perspective economic and management issues: collection of scientific articles*. Austria : «East West» Association for advanced studies and higher education GmbH, 2015. Pp. 429–434.

14. Янковой А. Г. *Математико-статистические методы и модели в управлении предприятием* : учеб. пособ. Одесса : ОНЭУ, 2014. 250 с.
15. Boda, G. (2015). Museum Marketing. Tendencies and Perspectives. *Annals of the Constantin Brancusi University of Targu Jiu-Letters & Social Sciences Series*, (2), 122–126. Retrieved from: http://www.utgjiu.ro/revista/lit/pdf/2015-02/19_Boda.pdf
16. Capstick, B. (1985). Museums and tourism. *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 4 (4), 365–372. doi: 10.1080/09647778509514990
17. Falk, J., & Dierking, L. (2012). *The museum experience revisited*. New York, NY: Routledge.

References

1. Bielikova M. (2013). Muzeinyi menedzhment v Ukraini ta sviti: problemy ta perspektyvy [Museum management in Ukraine and the world: problems and prospects], *Ekonomika. Upravlinnia. Innovatsii – Economy. Management. Innovation*, 2 (10), 123–135 [in Ukrainian]
2. Voronova L. M. (2010). Muzeina sprava na Kharkivshchyni u 1960–1980-kh rr. v konteksti derzhavnoi kulturnoi polityky [Museum in Kharkiv Region in 1960–1980's in the Context of State Cultural Policy], *Zbirnyk naukovykh prats. Serii «Istoriia ti heohrafiia» – Collection of scientific works. History and Geography Series*, 39, 208–212 [in Ukrainian]
3. Gorishevskiy, P., Deynega, M., Kovaliv, M., Melnyk, V., Rega, N., Oryshko, S., Sokolova, O. (2005). *Osnovy muzeieznavstva, marketynhu ta reklamno-informatsiinoi diialnosti muzeiv* [Fundamentals of museology, marketing and advertising and information activities of museums], Plai: Ivano-Frankivsk, 64 s. [in Ukrainian]
4. Zhupanenko, A. V. (2015). *Derzhavne rehuliuвання neіavnoi infrastruktury rekreatsіino-turystychnoi sfery: dysertatsiia* [State regulation of implicit infrastructure of the recreational and tourist sphere: dissertation], Odessa, 220 s. [in Ukrainian]
5. *Zaklady kul'tury, fizychnoi kul'tury i sportu Ukrainy u 2017 r.: statystychnyi biuletен (2018)* [Institutions of culture, physical culture and sports of Ukraine in 2017: statistical bulletin], Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 95 s. [in Ukrainian]
6. Nezdoyminov, S. G., Balen, A. P. (2014). Muzei kak faktor razvitiya kulturno-poznavatel'nogo turizma [Museum as a factor of cultural and educational tourism development], *Krymskiy ekonomichnii visnik – Crimean economic bulletin*, 5 (12), 5–7 [in Russian]

7. Nezdoymynov, S. G., Zagorulko, S. (2017). Muzeina merezha v konteksti suchasnykh problem ekskursolohii [Museum network in the context of contemporary issues excursion], *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho ekonomichnoho universitetu – Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*, 6 (248), 81–93 [in Ukrainian]
8. Nezdoymynov, S. G. (2011). *Orhanizatsiia ekskursiinykh posluh [Organization of excursion services]*, Odessa: Astroprint, 216 s. [in Ukrainian]
9. Oliynyk, V. V., Shykina, O. V. (2016). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku poddievoho turyzmu na terytorii Ukrainy [Current state and prospects of development of event tourism in Ukraine], *Hhlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national problems of economy*, Mykolaiv, 14, 460–463 [in Ukrainian]
10. Ponteichuk I. V. (2005). Problema stanovlennia muzeinoi polityky v Ukraini [The problem of museum policy formation in Ukraine], *Aktualni filosofski ta kulturolohichni problemy suchasnosti: Zbirnyk naukovykh prats – Actual philosophical and cultural problems of the present: Collection of scientific works*, 256–260 [in Ukrainian]
11. Pliuta, V. (1989). *Sravnitel'nyy mnogomernyy analiz v ekonometricheskom modelirovanii: [Comparative multivariate analysis in econometric modeling]*, Moskva: Finansy i statistika, 175 s. [in Russian]
12. Rutynskiy M. Y., Stetsiuk O. V. (2008). *Muzeieznavstvo [Museum Studies]*, Kyiv: Znannia, 428 s. [in Ukrainian]
13. Shykina, O. V. (2015). Zastosuvannia taksonomichnoho analizu yak metodu otsinky konkurentospromozhnosti hotelnoho hospodarstva [The taxonomic analysis using as a method of hotel industry competitiveness assessing], *Perspective economic and management issues: collection of scientific articles*, Austria: «East West» Association for advanced studies and higher education GmbH, 429–434 [in Ukrainian]
14. Yankovoy, A. G. (2014). *Matematiko-statisticheskie metody i modeli v upravlenii predpriyatiem [Mathematical and statistical methods and models in enterprise management]*, Odessa: ONEU, 250 s. [in Russian]
15. Boda, G. (2015). Museum Marketing. Tendencies and Perspectives. *Annals of the Constantin Brancusi University of Targu Jiu-Letters & Social Sciences Series*, (2), 122–126. Retrieved from: http://www.utgjiiu.ro/revista/lit/pdf/2015-02/19_Boda.pdf
16. Capstick, B. (1985). Museums and tourism. *International Journal of Museum Management and Curatorship*, 4 (4), 365–372. [in English]
17. Falk, J., & Dierking, L. (2012). *The museum experience revisited*. New York, NY: Routledge.

НАШІ АВТОРИ

Гончаренко Олена Миколаївна – д.е.н., професор, декан факультету фінансів та банківської справи, Одеський національний економічний університет

Даниліна Світлана Олексіївна – к.е.н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет

Жамбей Тетяна Віталіївна – здобувач кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет

Іорга Світлана Миколаївна – ст. викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет

Коваленко Вікторія Володимирівна – д.е.н., професор кафедри банківської справи, Одеський національний економічний університет

Козак Олександр – аспірант кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет

Кошельок Галина Володимирівна – к.е.н., доцент кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет

Мазур Тетяна Олегівна – студентка факультету фінансів і банківської справи, Одеський національний економічний університет

Макуха Сергій Миколайович – к.е.н., доцент, в.о. завідувача кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет

Нечева Наталя Валеріївна – к.е.н., старший викладач кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет

Ольвінська Юлія Іванівна – к.е.н., – к.е.н., доцент кафедри статистики, Одеський національний економічний університет

Пудичева Галина Олександрівна – к.е.н., докторант кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет

Самотоєнкова Олена Вікторівна – к.е.н., доцент кафедри статистики, Одеський національний економічний університет

Слатвінська Марина Олександрівна – д.е.н., доцент кафедри фінансів, Одеський національний економічний університет

Старенька Ольга Миколаївна – викладач кафедри бухгалтерського обліку та аудиту, Одеський національний економічний університет

Шикіна Ольга Володимирівна – к.е.н., доцент кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу, Одеський національний економічний університет

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Матеріали випуску друкуються мовою оригіналу
(українська, англійська, російська)

За достовірність викладених фактів, цитат
та інших відомостей відповідає автор

Рекомендовано до друку та поширення через мережу
Інтернет за рішенням Вченої ради
Одеського національного економічного університету
(Протокол № 2 від 26.12.2019 р.)

Підписано до друку 26.12.2019 р.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman
Ум. друк. арк. 7.6. Тираж 50 прим.

Надруковано в друкарні ТОВ «ПромАрт»
61023, м. Харків, вул. Весніна, 12
Тел. (057)717-28-80 e-mail: promart_order@ukr.net